

T. C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEFSİR BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

KUR'AN VE İNSAN DAVRANIŞLARI İLİŞKİSİ

İbrahim Halil SEVER

ŞANLIURFA – 2019

T. C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEFSİR BİLİM DALI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

KUR'AN VE İNSAN DAVRANIŞLARI İLİŞKİSİ

İbrahim Halil SEVER

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Vehbi ŞAHINALP

ŞANLIURFA - 2019

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitümüz Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı 045201003 numaralı İbrahim Halil SEVER 'in hazırladığı "KUR'AN VE İNSAN DAVRANIŞLARI İLİŞKİSİ" konulu **yüksek lisans** tezi ile ilgili tez savunması, 12/04/ 2019 tarihinde, saat 10.00'te yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

12/04/ 2019

Sınav Jürisi	Unvan, Adı Soyadı	Kararı	İmzası
Danışman	Dr.Öğr.Üyesi Mehmet Vehbi ŞAHİNALP	Kabul	
Üye	Prof.Dr. Atilla YARGICI	KABUL	
Üye	Dr.Öğr.Üyesi Osman KAYA	Kabul	

Bu tezin Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylıyorum.

12/04/2019

Prof. Dr. Abdulkah ÇELİK
Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntılar, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynağı gösterilmeden kullanımı, 5816 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, İİCBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır Almamıştır.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı : İbrahim Cabil SÖYER
Öğrenci Numarası : 045201803
Fakülte Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Program : Tefsir
Başlık (Türkçe) : KUR'AN VE İNSAN DAVRANIŞLARI İLİŞKİSİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans tez esli çözümlenmiş a) Kapağı sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 157 sayfalık çalışmaya ilişkin, 31.12.2018 tarihinde şahsen/daröçmeden tarafımdan Turmütin adlı dijital tespit programından aşağıda belirtilen ölçütlereler uygulanarak alınmış olan orijinallık raporuna göre, benzerlik oranı %28'tir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul Önsay ve Dildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/düzeltilmiş
- 4- 6 kelimeyi daha az özlüğe içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tez/tezsis lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yürürlük Kurulunca tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallık raporu alınması uygulaması esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve bütün bilgilerle, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğuna, çalışmada benzerlik olmuyorsa tüm veri, düşünce ve sonuçları andığım, blok halinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıları bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaydettiğimi gösterdiğimi, Yükseköğretim Kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisini de yer almadığını, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetimin kurtulması, diplomanın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımda arz ederim.

31.12.2019
Tanzelleyen Öğrencinin
İmzası

Yukarıda yer alan raporun ve beyanını doğruluğuna onaylıyorum. 31.12.2019

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Vahbi ŞAHİNALP
Danışman Üyesi (Adı-Soyadı)
(İmzası)

ÖZET

KUR'AN VE İNSAN DAVRANIŞLARI İLİŞKİSİ

İbrahim Halil SEVER

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Vehbi ŞAHİNALP

Nisan 2019, 179 sayfa

Kur'an-ı Kerim'in muhatabı insan ve insan davranışlarıdır. O nazil olduğu dönemde insanların ortaya koydukları yanlış davranışları düzeltmek ve onları hak yola yönlendirmek üzere nazil olmuştur. Kur'an-ı Kerim insanın beden ve ruhtan yaratıldığını, akıl, irade, düşünme, yapabilme v.b. gibi özelliklerle donatıldığını ifade ederek insanın sahip olduğu bu özellikleri itibariyle yeryüzüne halife kılındığını ve yeryüzünü imar ve ıslah etmek gibi sorumluluklarının olduğunu beyan etmektedir. İnsanın doğuştan bir takım zaaflarının bulunduğu bunlarla birlikte davranışların olumlu veya olumsuz ortaya çıkmasında huy, mizaç, karakter, fitrat, ihtiyaçlarıyla birlikte aile, çevre, eğitim, şeytan gibi faktörlerinde bulunduğunu açıklamaktadır.

Kur'an-ı Kerim insanın esas amacının rabbini razı etmek ve hoşnutluğunu kazanmak olduğunu açıklayarak Allah'ın razı olduğu ve razı olmadığı davranışları vurgulamaktadır. Kur'an-ı Kerim, Allah'ın, kullarının sahip olduğu takva gereği kendisinden layıkıyla korkmasından, kendisine nimet verdiği kullarının ihsan etmesinden, nimet bahşedilen kimselerin şükretmesinden, her hâlükârda kendisine tevekkül edilmesinden, maddi ve manevi kirlerden arınılmasından, adaletli olunmasından, iyilik yapılmasından, yapılan hatalardan pişmanlık duyularak tevbe edilmesinden, zor zamanlarda sabredilmesinden, katından göndermiş olduğu peygamberine tabii olunmasından ve kendi rızası ve yolunda cihad edilmesinden razı olduğunu ve hoşnut kaldığını açıklamaktadır. Aynı şekilde Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın, zulmü, bozgunculuk yapmayı, küfrü, haddi aşmayı, Allah'tan baska varlıklara tapılmasını, nifak ve fiske gibi davranışların ortaya konulmasını, riba'yı, günaha ısrar etmeyi şımarıklık yapmayı, kibirlenmeyi sevmediği ve bu davranışlardan razı olmadığı bildirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an-ı Kerim, Rıza, İhsan, Takva, Sabır, Zulm, Fısk, İhanet.

ABSTRACT
THE RELATIONSHIP BETWEEN THE QURAN AND HUMAN
BEHAVIORS

SEVER, İbrahim Halil

Master's Thesis

Basic Islamic Sciences Department

Advisor: Dr. Academic Member Mehmet Vehbi ŞAHİNALP

April 2019, 179 Pages

The addressee of The Koran are human and human behaviours. During that time, it was sent in order to correct the misdeeds of people and guide them to right path. Koran says that man is created from body and soul. And in Koran, it is stated that man is endowed with qualities such as intelligence, thinking and so on, and that he is made the caliph of the earth because of these qualities, and that he has responsibilities for the development and improvement of the earth. Koran explains temperament, character, creation and family, education, environment and satan are effective in the appearance of positive and negative behaviours.

Koran mentions the behaviors that Allah is content with and not by explaining that humans' main purpose is to gain Allah's consent. Koran mentions that Allah is content with such things as that men beware rightly because of the taqwa they have, his men share what they are given and be thankful, trust in him in every circumstance, be clean of every dirt both earthy and spiritual, be fair, do good, be regretful and repent for their mistakes, be patient in hard times, follow the messengers that he has sent and fight for him with his consent. It is also mentioned in Koran that Allah isn't content with cruelty and defeatism, refusal, to go too far, to worship other beings than Allah, to do factions and commit sins, interest, to commit sins insistently, sassiness and arrogance.

Key words: Koran, consent, sharing, taqwa, patience, cruelty, sin, infidelity

KISALTMALAR

AS	Aleyhisselâm
B	Bin (oğlu)
BKZ	Bakınız
C	Cilt
CC	Celle Celâluhû
ÇEV	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
H	Hicri
HZ	Hazreti
M	Miladî
MAD	Maddesi
RA	Radiyallahu anhu
S	Sayfa
SAD	Sadeleştiren
SAV	Sallallahu aleyhi ve sellem
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TERC	Tercüme
THK	Tahkik eden
THZ	Tarihsiz
VB	Ve benzeri
VD	Ve diğerleri
YAY	Yayınları

KUR'AN VE İNSAN DAVRANIŞLARI İLİŞKİSİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	II
ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ.....	III
ÖZET	III
ABSTRACT.....	VI
KISALTMALAR.....	VII
İÇİNDEKİLER	VIII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSAN DAVRANIŞLARINA ETKİ EDEN FAKTÖRLER

1.1. İman/İnanç.....	11
1.2. İbadet.....	15
1.3. Fitrat.....	17
1.4. Mizaç.....	18
1.5. Akıl ve İrade.....	19
1.6. Heva.....	21
1.7. İhtiyaçlar ve İstek.....	22
1.8. Kalp.....	23
1.9. Eğitim.....	25
1.10. Aile ve Çevre.....	26
1.11. Şeytan.....	28

İKİNCİ BÖLÜM

CAHİLİYYE DÖNEMİ AHLAKİ DURUM

2.1. Cahiliye Dönemi Ahlak Anlayışı.....	30
--	----

2.2. Cahiliye Dönemi Temel Ahlak Kavramları	32
2.2.1. Ahlak.....	32
2.2.2. Mürüvvet.....	33
2.3. Cahiliye Dönemi Olumlu Değerler	35
2.3.1. Cesaret	35
2.3.2. Cömertlik	37
2.3.3. Himaye.....	40
2.3.4. Namus Duygusu.....	42
2.3.5. Ahde Vefa	43
2.3.6. Hilm	45
2.4. Cahiliye Dönemi Olumsuz Değerler	46
2.4.1. Asabiyet	46
2.4.2. Övünme.....	48
2.4.3. Zevk ve Sefaya düşkünlük	50
2.4.4. Ved'ül-benat	53
2.4.5. İntikam	54
2.4.6. Yetim malı yeme.....	55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN'I KERİM'DE ALLAH'IN RAZI OLDUĞU DAVRANIŞLAR

3.1. İhsan	57
3.2. Takvâ	64
3.3. Adalet	71
3.4. Temizlik.....	77
3.5. Tevbe	84
3.6. Sabır.....	91
3.7. Tevekkül.....	98

3.8. Birr.....	102
3.9. Şükür	108
3.10. Peygambere Biat ve İttiba	115
3.11. Allah Yolunda Savaşmak	120

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KUR'AN'DA ALLAH'IN RAZI OLMADIĞI DAVRANIŞLAR

4.1. Küfür	132
4.2. Fesat.....	137
4.3. Kibir.....	141
4.4. Zulüm	145
4.5. Haddi Aşmak.....	152
4.6. Fısk	155
4.7. Ribâ	162
4.8. İhanet	164
4.9. Şırmak.....	169
4.10. Günahta Israr	172
SONUÇ	176
KAYNAKÇA.....	179

GİRİŞ

Yüce Allah âlemi yoktan var etmiş¹ ve yarattıkları arasından insanı yeryüzüne halife kılmıştır.² Varlıklar âleminin şerefli üyesi olan insan,³ âlemdeki diğer varlıklardan farklı özelliklerde yaratılmış, kendisine akıl, irade, düşünme, hissetme, konuşabilme, alet yapabilme gibi farklı özellikler bahşedilmiştir. Yaratılış itibariyle insan, beden ve ruhtan meydana gelmektedir.

Kur'an-ı Kerim insanın yaratılışını anlatırken başlangıçta onun topraktan yaratıldığını zikretmektedir. Çeşitli ayetlerde insanın topraktan⁴ balçığa,⁵ sudan⁶ nutfeye,⁷ nutfeden alakaya, alakadan mudğaya, mudğadan et ve kemik dokusuna kadar yaratılış evreleri anlatılmaktadır. Bu merhalelerin son basamağında Allah'ın kendi ruhundan üflediği ifade edilmektedir.⁸ Bu anlatımlar topraktan yaratılma evresi olup ilk insanın yaratılmasıyla alakalıdır.⁹

Kur'an-ı Kerim insanın yoktan varedilme sürecinin dışında ikinci bir yaratmadan da bahsederek insanoğlunun atası Hz. Âdem ve Hz. Havva'dan neslin ortaya çıkışını ve çoğalmasını anlatmaktadır.¹⁰ Kur'an-ı Kerim insanın yaratılmasının karışım halindeki az bir sudan olduğunu ve İnsanın imtihan edileceğini buyurmaktadır. *“Muhakkak ki biz insanı, karışım hâlindeki az bir sudan (meniden) yarattık ve onu imtihan edeceğiz. Bu sebeple onu iştirir ve görür kıldık.”*¹¹

Ayette geçen “karışım halindeki su”dan maksat anne karnında sperm ve yumurtanın döllenmesidir. Dolayısıyla insan ikinci yaratmayla birlikte anne babanın birleşimiyle çoğalmaktadır.¹²

¹ Haşr, 59/ 24.

² Bakara, 2/ 30.

³ İsrâ, 17/ 70.

⁴ Taha, 20/ 55.

⁵ Enâm, 6/ 2.

⁶ Furkan, 25/ 54.

⁷ Secde, 32 / 8.

⁸ Secde, 32/ 9; Hicr, 15/ 28-29.

⁹ Mü'minun, 23/ 12-14.

¹⁰ Hucurat, 49/ 13; Nisa, 4/1.

¹¹ İnsan, 76/ 2.

¹² Mevdudi, Ebu'l-A'la, *Tefhimu'l-Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayani ve vd., (İstanbul, İnsan Yayınları, thz.) 6: 555.

Gerçekten insan her türlü bilgi, beceri ve davranışı ortaya koyacak yeterlilikte ve donanımda yaratılmıştır. Sahip olduğu akli melekelerin yanında düşüncüyü somutlaştıracak el, göz, ayak, v.b. niteliklerle donatılmıştır. Bu hareket kabiliyeti, ondan sadece düşünsel değil eylemsel göstergelerinde ortaya koyması gereğindedir. Şüphesiz, bu şekilde potansiyel donanımlı bir varlık olarak yaratılan insanın boş yere yaratılmadığını, Kur'an-ı Kerim "*Biz hiçbir şeyi boş yere yaratmadık.*"¹³ ayetiyle ifade ederek yaratılan her şeyin, yüce bir gaye ve hedef doğrultusunda var edildiğini izah etmektedir. İnsanın yaratılışının cemâli ve kemâli, onun sorumluluklarının olduğunu ve yapması gereken bazı ödevlerinin bulunduğunu göstermektedir. "*Biz İnsanları ve Cinleri ancak bana kulluk etsinler diye yarattık.*"¹⁴ ilahi buyruğu, insanın yaratılmasının en büyük gayesinin Rabbini tanıması ve ona layık bir kul olması gereğini açıklamaktadır. Ayette geçen *kulluk etmek* yaratıcının rızası doğrultusunda yaşamak ve davranışlar ortaya koymaktır. İnsanın sahip olduğu tüm imkânlar ile yüce Allah'ı hoşnut edecek ve onun sevgisini kazandıracak yaşantıyı ortaya koyması, onun hayattaki en büyük gayesi olmalıdır.

Kur'an-ı Kerim'in insanın bir takım sorumluluklarının olduğunu açıklaması, onun yeryüzünde halife olarak yaratılmasını ve kendisine tevdi edilen emaneti yüklenmesinden kaynaklandığını göstermektedir. Nitekim ayette "*Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yükledi...*"¹⁵ buyrularak insanın, ilahi buyrukların sorumluluğunu almaktan çekinmediği ifade edilmiştir.¹⁶ Emaneti yüklenmeyi kabul etmesi onun ilk sorumluluğunun Allah'a karşı bir sorumluluk olduğunu göstermektedir. Çünkü emaneti kabullenme, onun gerektirdiklerini yapabilmeyi ve Rabbine karşı sorumluluğunu yerine getirmeyi taahhüt etmektir. Kaldı ki insanın yaratılış gayesi de budur.¹⁷ Dolayısıyla insanın ilk amacı Rabbini razı etmek ve onun hoşnutluğunu kazanmak olmalıdır. O'nun rızası, emrettiği davranışları yerine getirmek ve yasakladığı davranışlardan kaçınmakla kazanılabilir.

¹³ Sad, 38/ 27.

¹⁴ Zariyat, 51/ 56.

¹⁵ Ahzab, 33/ 72.

¹⁶Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam ve dğr., (İstanbul, Eyüp Sultan Yayınevi, 2014) 6: 378.

¹⁷ Zariyat 51/ 56.

İnsanın sorumluluğu sadece Allah'a karşı değildir. İnsan kendisine karşı da sorumlu kılınmıştır. Zira yaşadığı hayat ve sahip olduğu nimetlerden dolayıda Allah'a karşı hesap verecektir. İnsan bedenine zulm edemediği gibi sahip olduğu organlarında haksızlık için kullanamaz. Kur'an-ı Kerim bu konu da şöyle buyurmaktadır: *"Kendinizi tehlikeye atmayın.."*¹⁸ Bununla birlikte insan sadece Allah'a ve kendisine karşı değil, çevresinde olan biten her şeye karşı sorumluluk sahibidir. İçinde yaşadığı çevreye ve topluma karşı yapması ve yapmaması gerekenler vardır. Yeryüzünü imar etmek onun en önemli yaratılış gayelerinden biridir. Sahip olduğu özellikler ve donanım bu gayeye hizmet etmek içindir.¹⁹ *"O, sizi yeryüzünden (topraktan) yarattı ve sizi oranın imarında görevli (ve buna donanımlı) kıldı."*²⁰ buyruğu insanın yeryüzünü imar etmekle görevlendirildiğini açıklayan ayetlerden bir tanesidir. İlahi vahiy, İslam toplumunu bir bütün olarak ele almış ve yeni bir toplum düzeni inşa etmeye çalışmıştır. İslam toplumu içerisindeki her fert, yaşadığı topluma karşı duyarlı olmak ve sorumluluklarını yerine getirmekle yükümlü tutulmuştur.

Yaratılış itibariyle beden ve ruhtan meydana gelen insan,²¹ sahip olduğu özellikler sebebiyle açlığını gidermek ve neslin devamını sağlamak gibi bedeni istek ve ihtiyaçları gidermenin yanında inanmak, güvenmek ve sevmek gibi ruhi gereksinimlerini gidermeyi de kendisinde barındırmaktadır. Bir yönüyle dünyevi veya hayvani ihtiyaçlara sahip iken diğer bir yönüyle saf ve temiz duygularıyla meleklerin özelliklerini taşımaktadır. İnsan bu yönleriyle bu iki mecrada gidip gelmektedir. Kur'an-ı Kerim insanın sahip olduğu bu tabiatı itibariyle en güzel şekilde yaratıldığını fakat kendisinin bu özelliklerini yerinde kullanamadığı zaman en aşağı varlık sahasına inebileceğini ifade etmektedir.²²

Bütün bunlarla birlikte mahlûkatın en şerefliyelerinden sayılan insan, doğuştan getirdiği bir takım zaafırlar da taşımaktadır. Aceleci oluşu,²³ hırslı oluşu,²⁴ zayıf oluşu,

¹⁸ Bakara, 2/ 195.

¹⁹ Osman Kara, *Kur'an'da İnsan Davranışları* (İstanbul, Ark Kitapları, 2017), 45.

²⁰ Hud, 11/ 61.

²¹ Hicr, 15/ 28-29.

²² Tin, 95/ 4-5.

²³ Enbiya, 21/ 37.

²⁴ Bakara, 2/ 96.

cahil,²⁵ zalim ve nankör oluşu,²⁶ zayıf yaratılışı,²⁷ aciz, muhtaç ve sabırsız oluşu onun eksik yanlarıdır.²⁸

Yaratılıştaki meziyetler ve taşıdığı zaafarla birlikte insan, beşer oluşuyla acıkan, susayan, doyan, ağlayan, gülen, sevinen, kederlenen, inanan, hissedeni, güveneni ve düşündüklerini harekete geçiren ve davranışlarına yansıtabilen bir varlıktır. Onun davranışlarını belirleyen veya davranışlarının meydana gelmesine etki eden unsurlarını bilmeden onu tanımlamak mümkün olmamaktadır. Kur'an-ı Kerim'in muhatabı insandır ve hedefi, inanç ve insan davranışlarıdır.²⁹ İnsanın davranışlarını, kişinin kendisine ve toplumun faydasına doğru yönlendirmektir. Kur'an-ı Kerim bunu yaparken kendi usul ve terminolojisi içerisinde yapmaktadır. Kur'an-ı Kerim insanı bir bütün olarak ele almaktadır. Onun hem bedeni yönünü hem de ruhi yönünü irdelemekte, tanımlamakta ve ona bir bütün olarak hitab etmektedir. Çünkü davranışlar aynı zamanda bir iletişimde demektir.

Kur'an-ı Kerim'in hedefi insan-ı kâmil'i gerçekleştirmektir. İnsan, ancak ilahi emirleri ve yasakları içselleştirip bunu davranışlara dönüştürebilirse başarılı olabilmektedir. Din sadece bilgi değil aynı zamanda davranışlara yansıyan bir ibadet ve ahlak manzumesidir. İbadetler, davranışa dönüşen ilahi emirlerdir. Nitekim dinin emrettiği ahlakî kurallar insanın ve toplumun güven içerisinde yaşamalarını sağlayacak davranışsal kurallardır. Aksi takdirde istek ve talep olarak kalan bilgiler pek bir öneme sahip olamamaktadırlar. Aklın düşündüğü, iradenin talep ettiği ve davranışa dönüşen ilkeler hayatları anlamlı kılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in Hz.Peygamberin, Allah'a ve ahiret gününe inananlar için güzel bir örneklik teşkil ettiğini buyurması,³⁰ Hz.Peygamberin ilahi emirleri uygulayan ve davranışlarına yansıtan olmasını ve diğer müslümanlar için ilahi mesajların hayata yansımalarının önemini ve gerekliliğini göstermesi açısından son derece mühimdir.

²⁵ Araf, 7/ 199.

²⁶ İbrahim, 14/ 34.

²⁷ Nisa, 4/ 28.

²⁸ Mearic, 70/ 19-21.

²⁹ Hüseyin Emin Sert, *Kur'an-ı Kerim Işığında İnsan Tipleri ve Davranışları*, *Kur'an-ı Kerim Işığında İnsan Tipleri ve Davranışları*, (Doktora tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2002), 2.

³⁰ Ahzab, 33/21.

İnsan, Rabbiyle olan fitrî dostluk gereği onu hoşnut etmek ister. İnsan yaratılışındaki tabii amaç doğrultusunda Rabbinin rızasını aramakla ve hoşnutluğunu kazanmakla yükümlüdür. Bu onun saadetini etkileyen en önemli durumdur. İnsanın, Rabbinin rızasını araması kendisini mutlu edeceği gibi, Rabbinin kendisinden mutlu olduğunu bilmesi de onu mutlu edecektir. Hayatı bu sayede anlam kazanacak ve ulvi bir gaye uğruna yaşaması onu değerli kılacaktır. Davranışlarını Allah'ın rızasını hedef edinerek oluşturmaya çalışacak, düşüncede ve davranışta kendisinden hoşnut olunan bir kul olacaktır.³¹

Nitekim din, insanların dünya ve ahiret saadetlerini sağlamayı amaç edinen vaz edilmiş ilkeler bütünüdür. Bu amacı sağlamak için Yüce Allah, kutsal kitaplar göndererek hangi davranışlardan hoşnut olacağını ve hangilerinden hoşnut olmayacağını, olumlu ve olumsuz davranışların karşılıklarının ne olacağını belirtmiştir. İnsan varoluş amacına uygun olarak Rabbinin bilmek ve onun hoşnutluğunu kazanmaya çalışmakla mükelleftir. Bunu da Allah insanlara gönderdiği kutsal kitaplarla bildirmiştir.³²

İnsan davranışlarının gerçekleşmeden önce Allah'ın rızasına uygun olması gerekmektedir. Hem Kur'an-ı Kerim hem de Hadis'i şerifler bu konuda yol gösterici bilgiler sunmaktadır. Bir hadisi şerif şöyledir:

“Kıyamet gününde insanlardan ilk sorguya çekilecek olan üç kişiden birincisi şehit edilen kimse olacaktır.

Huzur-u İlahiye ye getirildiğinde Allah ona ihsan ettiği nimetlerini bir bir sayar, o da bu nimetleri ikrar eder.

O kimseye sorulur:

—Bu nimetlere mukabil ne yaptın?

—Senin rızan uğrunda savaştım ve şehit düştüm.

—Hayır, yalan söylüyorsun!

³¹ Bakara, 2/ 207.

³² Maide, 5/ 16.

—Sana cesur desinler diye savaştın, nitekim bu söz de söylenmiştir. Verilen emir üzerine yüzüstü sürüklene sürüklene cehenneme atılır.

Huzuru ilahiye ye getirilen ikinci kişi ilim öğrenmiş ve öğretmiş, Kur'an okumuş bir kimsedir. Allah ona da lütuf ve ihsanlarını sayar, oda bu nimetleri itiraf eder. Ona da sorulur

—Bu nimetlere mukabil ne yaptın?

—Senin uğrunda ilim öğrendim ve öğrettim, Kur'an okudum.

—Hayır, yalan söylüyorsun!

—İlmi, sana âlim desinler diye öğrendin. Kur'an-ı Kerim'i de, sana ne güzel okuyor desinler diye okudun. Nitekim bu söz de söylenmiştir. Sonra verilen emir üzerine yüzü koyun sürüklenecek ateşe atılır.

Üçüncü kimse ise, Allah'ın kendisine zenginlik verdiği ve her türlü servetten ihsan ettiği kimsedir. O kimseye de nimetler anlatılır ve o da itiraf eder.

—Bu na karşılık ne yaptın?

—Ya Rabbi servetimi sırf senin uğrunda, sevdiğin işlerde harcadım.

—Hayır, yalan söylüyorsun

—Sana cömert desinler diye bunları yaptın. Bu sözde söylenmiştir. Sonra o da emir üzerine sürüklene sürüklene ateşe atılır.”³³

Hadisten de anlaşıldığı gibi İnsanlar, Allah'ın rızasını hedef almak ve bu doğrultuda yaşamak zorundadırlar. Yüce Allah bizden nasıl bir kul olmamızı istediğini, nasıl yaşamamızı istediğini ve onun hoşnutluğunu sağlayacak davranışları, kutsal kitabımız vasıtasıyla bizlere bildirmektedir. Kur'an-ı Kerim Allah'ın razı olduğu davranışları açıklamış ve onları türlü türlü mükâfatlarla müjdelemiştir. Esasen Yüce Allah, bütün iyi davranışlardan hoşnut olmaktadır. Bununla birlikte Kur'an-ı Kerim bazı davranışları özellikle zikretmiştir. Habbe ve radiye fiilleri bu anlamda kullanılmıştır. Bu açıklamalarla birlikte Kur'an-ı Kerim “*Herkesin yaptığı iyilik kendi*

³³ Müslim, b. Haccac Ebu'l-Hasen el-Kuşeyrî, *Sahihu Müslim*, (Beytu'l Efkari'l-Duveliyeye, Riyad, 1998), İmare, 43.

lehinedir. Yaptığı kötülük ise kendi aleyhindedir.”³⁴ buyurarak kişinin özgürce yaptığı davranışlarının olduğunu ve dilediğince yapmış olduğu bu eylemlerinden sorumlu olduğunu ve bunun karşılığını göreceğini haber vermektedir. Kişi kendi özgür iradesi sonucu yaptıkları bu davranışların sorumluluğunu almamazlık edemez. İnsanın sahip olduğu imkân, yetenek, güç ve becerileri, sorumlu varlık olmanın alt yapısını oluşturmaktadır. Bizler bu çalışmamızda onun hoşnutluğuna direk atıf yapan rıza ve hub kavramı ile ilgili ayetleri merkeze alarak, uyulması ve kaçınılması gereken temel davranışları Kur’an odaklı açıklamaya çalışacağız.

Arapçada rıza kavramı (r-d-y/ ر-ض-ى) fiilinden müştak mastar olup kabul etmek, hoşnut olmak,³⁵ bir şeyi itiraz etmeden kabul etmek, sıkıntının geçmesiyle kalbin sevinç duyması,³⁶ razı olmak³⁷ gibi anlamlara gelmektedir. Rıza kavramı ıstılah olarak ise hoşnut / memnuniyet olma hali demek³⁸ olup Allah’ın insan için yarattığı her şey konusunda bir memnuniyet ifade etmektedir.³⁹Ragıb Isfahanı *Müfredat*’ında rızayı: “Kulun Allah’tan gelenlere hoşnutsuzluk göstermeyerek onda razı olması veya kulun Allah’ın emirlerini yerine getirmesi ve yasaklarından da sakınması neticesinde Allah’ın kulundan razı olmasıdır.” şeklinde açıklamıştır.⁴⁰ Kur’an-ı Kerim’de rıza kavramı türevleriyle birlikte yetmiş üç yerde geçmektedir.⁴¹

Kur’ân-ı Kerim’de Allah’ın hoşnutluğunu ifade eden bir diğer kavram olarak sevmek anlamındaki Habbe (h-b-b/ ح-ب-ب) kavramı beğenmek, hoşlanmak tercih etmek anlamlarına gelmektedir.⁴² Sevginin zıddı kızmak, nefret etmek, kin tutmak, hoşlanmamak ve düşmanlık beslemektir.⁴³ Kur’an’a göre Allah’ı sevmek onun rızasını ve hoşnutluğunu istemektir. Kur’an-ı Kerim bu kavramı da çok kullanmış, Allah sevgisine ve Allah’ın sevdiği şeylere veya insanlara atıf yapmıştır. “*İnsanlardan kimisi*

³⁴ Bakara, 2/ 286.

³⁵ Hüseyin K. Ece, *İslamın Temel Kavramları*, (İstanbul, Beyan Yayınları, 2006.),547.

³⁶ Ali b. Muhammed eş-Şerif Cürcani, *Kitabü't-Ta'rifat*,(Beyrut, Daru'n-Nüfais, 1428/2007), 111.

³⁷ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbni Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, (Beyrut, Daru's-Sadr,1994.),14: 323.

³⁸ Halil İbrahim Bulut, “Rıza” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul, Türkiye Diyanet Yayınevi, 2008), 35: 55.

³⁹ Ece, *İslamın Temel Kavramları*, 547.

⁴⁰ Isfahanı, Ragıb, *Müfredat Elfazil'Kur'ân*, (Dimeşk, Dar'ul-Kalem, 1430/2009),356.

⁴¹ Muhammed Fuat Abdalbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, (Kahire, Dâru'l-Hadis, 1422/2001),321-322.

⁴² İsmail Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*,(Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Baskı, 2010), 263.

⁴³ Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 264.

*de Allah'tan başka şeyleri O'na eş tutuyorlar da onları, Allah'ı sever gibi seviyorlar. Oysa iman edenlerin Allah sevgisi daha kuvvetlidir. O zulmedenler, azabı görecekları zaman bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın azabının gerçekten çok şiddetli bulunduğunu keşke anlasalardı.*⁴⁴

Kur'an-ı Kerim, Allah'ın, kullarının sahip olduğu takva gereği kendisinden layıkıyla korkmasından,⁴⁵ kendisine nimet verdiği kullarının ihsan etmesinden,⁴⁶ nimet bahşedilen kimselerin şükretmesinden,⁴⁷ her halukarda kendisine tevekkül edilmesinden,⁴⁸ maddi ve manevi kirlerden arınılmasından,⁴⁹ adaletli olunmasından, iyilik yapılmasından, yapılan hatalardan pişmanlık duyularak tevbe edilmesinden,⁵⁰ zor zamanlarda sabredilmesinden,⁵¹ katından göndermiş olduğu peygamberine tabii olunmasından⁵² ve kendi rızası ve yolunda cihad edilmesinden⁵³ razı olduğunu ve hoşnut kaldığını açıklamaktadır. Aynı şekilde Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın zalimleri,⁵⁴ bozgunculuk yapanları,⁵⁵ kâfirleri,⁵⁶ aşırı gidenleri,⁵⁷ Allah'ın dışında tapılanları⁵⁸ sevmediğini bildirmiştir.

Yüce Allah kendisinin razı olduğu davranışları yerine getirenlerden razı olacağını, Onları bunun karşılığında en başta kendi rızası olmak üzere, cennet ve nimetleriyle mükâfatlandıracağını belirtmiştir.⁵⁹ İnsanın bu dünyada Allah'ın rızasını kazanması en büyük kazanç olacaktır.⁶⁰

Buraya kadar Kur'an-ı Kerim'in yol göstericiliğinde açıklamaya çalıştığımız insanın mahiyeti, yapısı ve davranışlarının önemi insanın anlaşılması açısından son derece mühimdir. Davranışlar düşünselliğın eyleme dökülmüş halidir. İnsanın

⁴⁴ Bakara, 2/ 165.

⁴⁵ Ali İmran, 3/ 76.

⁴⁶ Bakara, 2/ 195.

⁴⁷ Zümer, 39/ 7.

⁴⁸ Ali İmran, 3/ 159.

⁴⁹ Tevbe, 7/ 108.

⁵⁰ Bakara, 2/ 222.

⁵¹ Ali İmran, 3/ 146.

⁵² Ali İmran, 3/ 31.

⁵³ Saf, 61/ 4.

⁵⁴ Şura, 42/ 40.

⁵⁵ Bakara, 2/ 205.

⁵⁶ Ali İmran, 3/ 32.

⁵⁷ Bakara, 2/ 190.

⁵⁸ Bakara, 2/ 165.

⁵⁹ Fecr, 89/ 27-30.

⁶⁰ Tevbe, 9/ 72.

kendisini ifade şeklidir. Bu özellikleri nedeniyle çalışmamız Kur'an ve insan davranışları üzerinde yoğunlaştırılmıştır.

Çalışmamız bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Girişte insanın mahiyeti ve sorumluluğu ile beraber ortaya koyduğu davranış ve Allah'ın rızası gibi kavramlar tanımlanacaktır. Birinci bölümde davranışların ortaya çıkışı ve ortaya çıkışına etki eden sebepler, Kur'an-ı Kerim'den ve ilgili disiplinlerden faydalanarak izah edilecektir. İkinci bölümde ise vahiy öncesi dönemde cahiliye ahlak anlayışı üzerinde durulacaktır. Üçüncü bölümde Allah'ın razı olduğu davranışlar, dördüncü bölümde ise Allah'ın razı olmadığı davranışlar konu edilecektir. Son iki bölümdeki davranışlar Kur'an-ı Kerim'in mevcut düzeni içerisindeki sıralamaya uygun olarak tasnif edilecektir.

Bu araştırma konulu tefsir çalışması yöntemiyle yapılacaktır. Bilindiği gibi Kur'an-ı Kerim kendine has tertib ve düzeni olduğundan tertibte konular, esas alınmamıştır. Bu nedenle aynı konuyla ilgili ayetler farklı yerlerde ve surelerde yer alabilmektedir. Bir konu anlatılırken bir özelliğine yer verilmiş aynı konunun farklı bir özelliğine başka bir surede yer verilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in enginliği düşünüldüğü zaman günümüzde daha kapsamlı ve detaylı çalışmaların yapılması gereği ortadadır. Araştırmamız belirli bir konuda yoğunlaştığı için ilgili ayetler ekseninde önce belirlenen davranışın Kur'an-ı Kerim'de ilgili ayetler bir araya getirilerek genel insicam anlamı bulunacak ve daha sonra davranışlar karşılığı üzerinde durulacaktır. Kur'an-ı Kerim'in bize anlattığı kadarıyla davranışların ve davranışları ortaya koyan kimselerin alacakları mükâfatlara da değinilecektir.

Davranışlar insanın meydana getirdiği hareket olduğundan ve geniş bir muhtevaya sahip olduğundan araştırmamızda bazı sınırlamalara gidilmiştir. Şüphesiz Allah bütün iyi davranışlardan razı olmakta ve zararlı davranışlardan hoşnut olmamaktadır. Ancak, Allah'ın razı olduğu ve razı olmadığı davranışlar belirlenirken konunun genişliği dikkate alınarak, ayetlerde Allah'ın direkt razı olduğunu ve sevdiğini beyan ettiği radiye (رضى) ve habbe (حب)filleriyle ilgili davranışlar teze konu yapılmış diğerleri dolaylı olmalarından ötürü tezimizin dışında bırakılmıştır.

Davranışlar belirlendikten sonra sözlüklerden faydalanılarak önce kavram ve terim anlamları verilmiş ve ilk dönem Arab edebiyatında kullanım anlamlarına yer

verilmiştir. Kavramların tahlilinde İbn Manzur'un *Lisanu'l-Arab*, Zebidi'nin *Tacu'l Arus*, Firuzabadi'nin *Kamusu'l-Muhit*, İbrahim Mustafa, Ahmet Hasan ez-Zeyyat, Hamit Abd'ul-kadir, Muhammed Ali en-Neccar tarafından hazırlanan *Mu'cem'ul Vasi*, Cürcani'nin *Kitabu'l Tarif* ve İsfehani'nin *Müfredat'ı* gibi temel lügatlerden ve Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinden faydalanılmıştır. Sözlük anlamları verildikten sonra ilgili ayetler toplanarak bir tasnife tabi tutulmuştur. Ayet meallerinde Diyanet İşleri Başkanlığının Mealini esas almakla birlikte konunun önemine binaen bazı ayet meallerinde ilgili kelimenin aslı verilmiştir. Ayetlerin yorumlanmasında ilk dönem tefsir kitaplarından başlayarak Taberi (ö. 310/922), Begavi (ö. 516/1122), Zemahşeri (ö. 538/1144), Fahrettin Razi (ö. 606/1209), Kurtubi (ö.671/1251), Beydavi (ö. 685/1266), İbn Cüzey (ö.741/1340), İbn Kesir (ö. 774/ 1373) gibi klasik tefsir kitaplarından hem rivayet hem de dirayet tefsirlerinden yararlanılmıştır. Ayrıca Elmalılı Hamdi Yazır (ö.1878/1942), Mevdudi (ö.1979), Sabuni ve heyet tarafından hazırlanan Kuran Yolu gibi son dönem müfessir ve tefsirlerinden istifade edilmiştir. Konumuzla ilgili hadis kaynaklarına da başvurularak bu alanda Kütüb-i Sitte'den yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSAN DAVRANIŞLARINA ETKİ EDEN FAKTÖRLER

İnsan davranışları son derece karmaşık ve değişkendir. Bu, onun çeşitli sebeplerden kaynaklı durum ve olaylardan etkilenmesinden ötürüdür. İnsanın, fitratı başta olmak üzere sahip olduğu kişilik ve karakter, mizaç, almış olduğu eğitim, içinde bulunduğu çevre ve toplum yapısı onun davranışlarında değişkenlik meydana getirebilmektedir.⁶¹ Biz bu bölümde insan davranışlarının meydana gelmesinde etki eden faktörlere ve bunların Kur'an- Kerim açısından ele alınmış şekillerine değineceğiz;

1.1. İman/İnanç

İnsan davranışlarını etkileyen en önemli faktörlerden birisi de inanmak duygusudur. İnanan kimse kendisini komplike bir inanışa kendisini teslim etmiş kimsedir. Doğuştan içinde taşıdığı inanma duygusu insanın kendisini tanımasına ve tamamlamasına sebep olmaktadır. İnanç, insanı her zaman zinde tutan ve hayata katan itici duygudur. İnanç, İnsanın hayata bakış açısını tanımlayan bir sistemdir. İnanç, yapılmasını istediği ibadet ve ahlaki davranışlarla kişinin hayatına müdahale eder ve onun güzelleşmesine katkıda bulunur. Bu sebeple inanan kimse hayatını inandığı değerler etrafında inşa etmeye ve kurgulamaya çalışır.

İnanan kimse Allah'ı razı etmeye ve onun sevgisini kazanmaya çalışır ve onun istediği doğrultuda davranışlar geliştirir. Onun gazabından ve cezalandırmasından korkarak hayatını kötülüklerden uzak tutar. Ortaya koyduğu davranışlarını büyük bir dikkatle seçer ve onları yaparken ilahi gözetim altında tutulduğunun farkındalığıyla davranır. Kur'an-ı Kerim hiçbir şeyin Allah'tan gizli kalmayacağını⁶² buyurarak, açığa çıksa da çıkmasa da Allah'ın kalplerde olanı bildiğini bundan dolayı hesaba çekeceğini beyan etmektedir.⁶³ İnançsız kimseler ise kendilerinin gözetim altında olduğuna inanmadıkları ve yaptıklarının hesabını vermeyeceklerini zannettikleri için topluma ümitsizlik ve kötü davranış yayarlar.

⁶¹ Kara, *Kur'an'da İnsan Davranışları*, 53.

⁶² Ali İmran, 3/ 5.

⁶³ Bakara, 2/284.

İnanan kimse kendisini güvende hisseden kimsedir. Bundan ötürü insan, inandığı doğrultuda davranışlar meydana getirecek ve inandığı sistemin kendisinden beklediği ibadetleri yerine getirecektir. Nitekim inanma insanlara huzur vermektedir. İnsanları yalnızlık duygusundan uzaklaştırmaktadır. Elmalılı Hamdi Yazır “*onlar gaybe iman ederler*” ayetini tefsir ederken imanda etkin olanın insanın hisleri, kalbi ve aklı olduğunu ifade etmektedir.⁶⁴

İman, akıl ve kalbin bir arada hakkı kabulde tatmin olmasına dayanmakta ve salih amel işlemeyi gerektirmektedir. Dinin insanların dünya ve ahiret saadetini sağlayan kurallar manzumesi olduğunu kabul eden kimse, inandığı gibi yaşamak için dinin emrettiği doğru iş ve davranışları yapmayı da kabul etmektedir. Allah’a inanan kimse her an gözetim altında olduğunu bilmekte ve bu farkındalıkla davranışlarına yön vermektedir. Kur’an-ı Kerim kalpten inanan ve kendisini Allah’a teslim ederek bunu davranışlarına yansıtan insanlar için mükâfatlar olduğunu belirterek bu kimseler için korku ve üzüntünün olmayacağını belirtmektedir.⁶⁵

Peygamberlere inanan kimse onun Allah’ın elçisi olduğu hakikatiyle onun emir ve tavsiyelerine uymaktadır. Peygamberi kendisine, hayatına ve davranışlarına rehber edinmektedir. Bu sevk onun davranışlarında hayrın ortaya çıkmasına ve inanan kişinin doğru yola gitmesini sağlamaktadır. Peygamberlerin ve getirmiş oldukları kutsal kitapların içerdiği ilahi mesajların insan davranışlarının kendisine ve çevresine katkı sunacağı faaliyetlerde bulunmasını içermektedir. Kutsal kitaplar ise insanın yapısını ve mahiyetini açıkladıklarından insanın gücünün üzerinde bir bela ve musibete uğraması durumunda insana sabır ve metanet tavsiye etmektedir.

İman esaslarının asli unsurlarından olan Ahiret gününe iman da kişinin davranışlarına etki etmektedir. Ahiret gününün varlığı bilinci, insanın dünyada yaptıkları bütün davranışların sorumluluğunu üstlenmesine vesile olmaktadır. Kur’an-ı Kerim kişinin bu dünyada ne kadar iyi veya kötü bir şey yapmışsa onun karşılığını beyan etmesi⁶⁶ insana hayatı kontrollü yaşamayı öğretmektedir. Ahiret inancı davranışların karşılığının olduğu bilicini insana vermektedir. Dolayısıyla daha mutedil ve sorumluluk duygusu daha yüksek insanların varlığını sağlamaktadır. Kişinin

⁶⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1. 206.

⁶⁵ Bakara, 2/ 112.

⁶⁶ Zilzal, 99/ 7-8.

dünyevi hırs ve ihtiraslarını dizginlemesini sağlamaktadır. Hayatında haksızlık ve zulüm gören kimseler ahiret inancıyla intikam duygusundan vazgeçmektedirler. Ahiret bilincine sahip insanlar söz ve davranışlarına daha dikkat etmektedir. Ahiret inancı, kişinin kendisi dışında kalan insanların ve çevrenin hukukuna riayet etmesini sağlamaktadır. Ahiret günü mükâfatın ve cezanın varlığı bilinci kişide cennet umudunu besleyerek kişi davranışlarının olumlu şekilde ortaya çıkmasını sağlarken cehennem korkusu da insanın kötü davranışlardan uzak durmasını sağlayacaktır. Ayrıca ahiret bilinci ölüm korkusuyla yok olma duygusunun insana getireceği sürekli huzursuzluğu kaldırarak insanın dingin ve huzurlu olmasını sağlayarak olumlu yönde davranışlar ortaya koymasını sağlayacaktır.

Kur'an-ı Kerim'in inananları tekrardan Allah'a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve ahiret gününe inanmaya davet etmesi aslında bir davetten öte davetin gerekliliklerinin hayata ve davranışlara yansımaları talebidir.⁶⁷ Mezkûr ayetin devamında gelen ayetler inanan insanın hayatının ve davranışlarının nasıl olması veya olmaması üzerine açıklayıcı beyanlar taşımaktadır.⁶⁸

Bütün inanç sistemleri kendisine tabi olanlardan inanç ilkelerinin davranışlara dönüşmesini istemektedir. Ortaya konulan ilkeler ne kadar mükemmel olursa olsun davranışlara ve hayata yansımadağı sürece kabul görmezler. Davranışlar teorilerin pratiğe yansımalarıdır. İslam dini de insanlığa gönderilen en mükemmel din olması hasebiyle bunun hayata yansımalarını istemektedir. Ortaya koyduğu ilkelerin yalnız akıllarda ve sözlerde değil bizzat hayata yansımalarını ve davranışlara dönüşmesini istemektedir. Kur'an-ı Kerim insanların bütün kazanım ve kayıplarının amellerine bağlı olduğunu *"Herkesin amellerine göre dereceleri vardır. Rabbin onların yaptıklarından habersiz değildir."*⁶⁹ buyurarak belirtmektedir.

Kur'an-ı Kerim İman amel bütünlüğünü, İman ile salih ameli birlikte zikrederek Salih amelin gerekli ve imanı destekleyici olduğunu vurgulamış ve yapılmasını tavsiye etmiştir. *"İnanan ve Salih amel işleyenler için, mutluluk ve güzel bir dönüş yeri vardır."*⁷⁰

⁶⁷ Nisa, 4/ 136.

⁶⁸ Nisa, 4/ 136-140.

⁶⁹ Enam, 6/ 132.

⁷⁰ Rad 13/29.

Salih amel hayırlı iş, doğru davranış anlamında kullanılan bir terktir. Kur'an-ı Kerim'de seksen yedi defa birlikte kullanılmıştır.⁷¹ Sözlüklerde salih, fesadın zıddı demektir. S-l-h (ص-ل-ح) kökünden türeyen salih, fesadı, bozgunculuğu değil sulhu esas almak demektir.⁷² Çeşitli formlarıyla birlikte Kur'an-ı Kerim'de yüz seksen iki ayette geçmektedir.⁷³ Amel ise sözlükte a-m-l (ع-م-ل) kökünden gelen iş yapmak, amel işlemek, çaba harcamak, hareket etmek, davranış demektir.⁷⁴ Arapçada fiil ile amel arasında kasıtlı yapmaktan dolayı fark vardır. İsfahanı amel için bilinçli yapılan davranışlar demektir.⁷⁵ Kur'an-ı Kerim'de çeşitli türevleriyle birlikte üçyüz elli altı defa geçmektedir.⁷⁶ Bir arada kullanıldığı zaman hayırlı ve faydalı iş anlamına gelmektedir.

Salih amel'in Kur'an-ı Kerim'de sık kullanılmış olması değişik tariflerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Hz. Osman b. Affan salih amel için amelleri riyadan arındırmak⁷⁷ olarak nitelemiş, Taberi ise, Allah'a ve resulüne itaat etmek emirlerini yapmak ve yasaklarından kaçınmak olarak tanımlamıştır.⁷⁸ Zemahşeri ise Kitap, sünnet ve akıl doğrultusunda yapılan her davranış⁷⁹ şeklinde açıklamıştır.

Son dönem müfessirlerinden Elmalılı Hamdi Yazır salih ameli; "Allah'ın rızasına, indirdiği hükümlerine uygun, hak hayır olduğuna inanarak, hep iyiliğe çalışıp, kendisi, ailesi, akrabaları, kavmi ve insanlık için iyilik, sonu hayır ve menfaat olan işler" olarak tanımlamıştır.⁸⁰ Salih ameli, kişinin kendisinden başlayarak Allah'a uzanan yolda yapacağı tüm hayırlı faaliyetler olarak tanımlayabiliriz.⁸¹

Kur'an-ı Kerim salih amel işlemenin mükâfatını cennet olarak müjdelemiş, inananlardan salih amele önem vermelerini ve devamlı olmalarını istemiştir.⁸² "İman

⁷¹ Abdalbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, 410-412.

⁷² İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 2: 516.

⁷³ Abdalbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, 410-412.

⁷⁴ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 11: 475.

⁷⁵ İsfehani, *Müfredat Elfazil Kur'an*, 587.

⁷⁶ Abdalbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, 483-488.

⁷⁷ Ebi'l-Muhammed Hüseyin ibn Mesûd Begavi, *Tefsirul Begavi/Mealim'ut-Tenzil*, (Riyad, Dar'ut-Tayyibe, h. 1409.), 1: 73.

⁷⁸ Taberi, Ebi Cafer Muhammed Bin Cerir, *Tefsiru't-Taberi/ Camiu'l Beyan an Te'vilul Kur'an*, (Kahire, Mektebetü'l İbn Teymiyye, thz.)

⁷⁹ Ebil Kasım Carullah Mahmut b. Ömer ez-Zemahşeri, *Tefsirul Keşşaf an Hakaiku'l- -Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vucuhi't-Te'vil*, (Et tabatu's-Salise, Beyrut, Dar'ul'Ma'rife, 2009), 62.

⁸⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* <<http://kuranikerim.com/telmalili/asr.htm>>

⁸¹ Ömer Demir, *Dini Kavramlar ve Öğrenme Ortamları: Salih Amel Örneği*, (Doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 118.

⁸² Bakara 2/ 25.

edip salih ameller işleyenlere; Allah'a karşı gelmekten sakındıkları, iman ettikleri ve salih amel işledikleri, sonra Allah'a karşı gelmekten sakındıkları ve iman ettikleri, sonra yine Allah'a karşı gelmekten sakındıkları ve salih amel işlemeye devam ettikleri takdirde, daha önce tatmış olduklarından dolayı bir günah yoktur. Allah, iyilik edenleri sever.”⁸³

Kur'an-ı Kerim cennete gitmek için iman edip salih amel işlemeyi buyurarak iman-amel-cennet ilişkisini açıkça ifade etmektedir.

1.2.İbadet

Kişinin usulüne uygun bir şekilde yaptığı ibadetler insanı kötülüklerden alıkoyar. İbadet kavramının kendisinden türediği abd, kul demek olup ibadet kulluk yapmak demektir. İbadetler hem bedenen hem de insanın sahip olduğu mal ile yapılmaktadır. İbadetlerini yerine getiren kişi Rabbinin hoşnutluğunu kazandığından dolayı huzurlu ve mutlu olmaktadır. Ayrıca ibadetler kişinin zamanını iyi değerlendirmesini sağlayarak hayatı dolu dolu yaşamasını sağlamaktadır. İbadetlerin hayata tesir edebilmesi ve davranışlara etki edebilmesi için belirli bir şuur ve bilinç ile yapılması gerekmektedir. Hz. Peygamberin mescitte aceleyle namaz kılan birine namazını tekrardan kılmasını söylemesi buna işaret etmektedir.

İbadetler bir arınmayı temsil etmektedir. Kur'an-ı Kerim namaza devam edilmesini, zira namazın insanı kötülüklerden alıkoyduğunu belirtmektedir. Örneğin namaz öncesi alınan abdest, maddi olarak görünür kir ve pisliklerden, manevi olarak da günahlardan arınacaktır. Kulun miracı sayılan namaz, kişide Rabbinin gözetiminin sürekliliğini ifade etmektedir. Ayrıca Rabbi ile günlük en az beş vakit iletişimde bulunan kimse davranışlarında iyi ve doğru işler yaparak kötülüklerden uzak duracaktır. Namazını cemaatle birlikte kılanlar toplum ile daha iyi kaynaşacak ve toplumu ifsat edecek davranışlardan kaçınacaklardır. Aynı şekilde toplumun içinde bulunduğu sosyo-kültürel ve ekonomik şartlara vakıf olacak ve toplum yararına iyi davranışlar ortaya koyacaklardır.

⁸³ Maide, 5/ 93.

Oruç ibadeti kişinin beden ve ruhen kendisini tutması demektir. Oruç etkili bir nefis terbiyesi demektir. Kişinin sınırsız istek ve arzularını yeniden düşünmesini sağlayarak insanı manevi açıdan terbiye etmektedir. Ayrıca Oruç tutan kimse açlık içinde kalan insanların halinden anlar. Bu yönüyle toplumsal bütünlüğü sağlayarak toplumdaki yardımlaşma duygusunu canlı tutar. Kur'an-ı Kerim oruç'un daha önceki toplumlara da farz kılındığını belirterek tarih boyunca inanan insanların bu manevi eğitime tabi tutulduğunu açıklamaktadır. Oruç ibadeti insan davranışlarında sabırlı ve anlayışlı olmasını sağlarken kötülüklerin azalmasına vesile olmaktadır. Bundan dolayı yapılmaması durumunda kötülüğün ortaya çıkacağı birçok durumlarda kişiye oruç tutması tavsiye edilmiştir.

İnsanın ve sahip olduğu malın arınmasına vesile olan bir diğer ibadet de zekâttır. Zekât ibadeti malın paylaşımını esas aldığından dolayı ticaretin akışkanlığına ve kazanmaya alışan insanı dizginler ve bencillik gibi dünyevi hırslardan arındırarak kişinin hayatına yön verir. Ayrıca zekât ibadeti toplumsal dayanışma ve kaynaşmayı sağladığından yardıma muhtaç kimselerin durumların farkına vardırarak iyiliğin yayılmasına ve kötü davranışların azalmasına sebep olur. Kur'an-ı Kerim iyiliğe ulaşmak için yapılan yardımların sevdiğimiz şeylerden olmasını buyurarak inanan ve ibadet eden kimselerin fedakârlıklarının artmasını sağlamaktadır.⁸⁴

Aynı şekilde hac ibadeti kişinin yalnız olmadığını ve büyük bir ailenin parçası olduğu hissiyatını kuvvetlendirerek birlikte yaşamın sorumluluklarını paylaşır ve davranışları etkiler. Hac ibadeti hem mali hem de bedeni olarak yapılan bir ibadet olduğundan kişinin ulvi duygular için sıkıntılara katlanmasını, fedakârlık yapmasını ve bir takım eziyetlere katlanmasını gerektirmektedir. Kâbe'de tavaf etmek için kişinin her türlü dünyevi sıfatlarından ve ayrıcalıklarından vazgeçerek ihrama girmesi ve dünyanın dört bir tarafından gelen dil, renk ve ırkı farklı insanlarla birlikte aynı ibadeti yapması kişiye kardeşlik ve birliktelik fikri sağlayarak, bütünü insan olma düzleminde buluştur. İnsanın hırs ve bencilliklerini köreltir. Hac ibadeti yapan kişi, hac esnasında davranışlarına dikkat etmek zorundadır. Hac kurallarını ihlal eden kimse bunun karşılığında kefareti ödemek zorunda kalmaktadır. Dolayısıyla hac ibadeti insanın davranışlarına dikkat etmesini sağlamaktadır.

⁸⁴ Ali İmran, 3/ 92.

Bir ibadet şekli olarak dua etmek de insan hayatına ve davranışlarına etki etmektedir. İnsan yaratılışı gereği inanma ve dua etme ihtiyacı duymaktadır. Zira dua etmek ibadet etmek, yaratıcıyla iletişime geçmek ve onun rızasını talep etmektir.⁸⁵

1.3.Fıtrat

Fıtrat Arapçada yarmak, parçalamak anlamındaki f-t-r (فطر) den gelmektedir. İstilahta insanların dini kabul için hazır bulunuşluğu,⁸⁶ ifade ettiği gibi ilk yaratılış veya aslı yaratılış olarak ta tanımlanmaktadır.⁸⁷ Türkçe'deki kullanımıyla yaratılış, huy, mizaç, hilkat gibi anlamları ifade etmektedir.⁸⁸ Aynı zamanda fıtrat insanın doğru ile yanlış, gerçek ile sahte arasındaki ayrımı yapabilme sezgisidir.⁸⁹ Fıtrat, insanın yaratılışındaki arzu, istek, temayül ve ihtiyaçlarını; farklı istidat, kabiliyet ve yeteneklerini toplayan ve insanın nefis ve ruhunun derinliklerine Allah tarafından kodlanarak yerleştirilmiş olan insan tabiatı olarak tanımlanmıştır.⁹⁰ İslâm'a göre her insan İslâm fıtratı üzere doğmaktadır. Yani her insan doğuştan Allah'a inanmaya ve o yönde davranışlar sergilemeye hazır bir şekilde yaratılmaktadır. Nasıl ki her insan, acıkma, beslenme, yürüme gibi organların çalışmasını bir öğrenmeye bağlı kalmaksızın doğuştan bir içgüdü veya bir tabiatla yapabiliyorsa aynı şekilde insan doğuştan, bir yaratılış hikmetine doğru bir meyil sahibi olarak doğmaktadır. Buna fıtrat denmektedir. Fıtrat her zaman hak ve hayır üzerine istikamet etmektedir.⁹¹ Fıtrat İnsanın yaratılış itibariyle insanın doğru ile yanlış, gerçek ile aldatıcı olan arasında doğrudan ve gerçekten yana hareket etmesini sağlayan sezgisel yapıdır. Bu yapı sonradan çeşitli etmenlerle değiştirilmediği veya etkilenmediği durumlarda insanı her zaman hayır ve hidayet üzere yönlendirmektedir.

Kur'an-ı Kerim'e göre insan günahsız bir fıtrat ile yaratılmıştır. Tertemiz bir yaratılış ve yapıyla hayata başlamaktadır. İslam'a göre hayata gözlerini açan hiçbir insan atalarının yaptıklarından sorumlu değildir ve onların günahını yüklenmez. Bir hadiste Hz. Peygamber her doğan yeni çocuğun fıtrat üzere doğduğunu ancak sonradan

⁸⁵ Atilla Yargıcı, *Kur'an'da Dua*, (Ankara, İtek Yayınları, 2017), 25.

⁸⁶ Cürcani, *Kitabü't-Ta'rifat*, 168.

⁸⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6: 281.

⁸⁸ Hüseyin K.Ece, *İslam'ın Temel Kavramları*, 196.

⁸⁹ Sert, *Kur'an-ı Kerim Işığında İnsan Tipleri ve Davranışları*, 23.

⁹⁰ Osman Kara, *Kur'an'da İnsan Davranışları*, 66.

⁹¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6: 281-282.

anne ve babasının onu kendi dinleri olan Yahudilik, Hristiyanlık veya Mecusiliğe yönlendirdiğini buyurarak⁹² her insanın Allah'a inanma, onun sevdiğini sevmeye ve hoşlanmadıklarından da hoşlanmama fitratı üzere doğduğunu ifade etmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de temsili bir anlatımla denizin ortasında fırtınaya yakalanan kimselerin Allah'a inanmasalar bile bir zorluğa düşmeleri durumunda hemen Allah'a yöneldikleri, dua ettikleri ve Allah'ın yardımını istedikleri belirtilerek, sıkıntılı durumdan kurtuldukları zaman ise eski hal ve şartlarına döndükleri buyrulurken fitrata vurgu yapılmıştır.⁹³ Bu temsili anlatım fitratın üzerine sonradan eklenen örtüler kaldırıldığı zaman insanın doğuştan Allah'a inanmaya meyyal olduğunu göstermektedir.

İnsan yaratılıştan getirdiği bu temiz fitratı ancak kötülüklerden ve yanlışlardan uzak durarak koruyabilmektedir. Kur'an- Kerim “(*Resulüm!*) *Allah'ın birliğine inanan bir kimse olarak yüzünü dosdoğru dine çevir. Allah'ın insanları üzerinde yarattığı fitrata sınıksız tutun. Allah'ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler.*”⁹⁴ buyurarak bu gerçeğe dikkat çekmektedir. İnsan hayatını ne kadar kötülüklerle yakınlaştırırsa o kadar fitrattan uzaklaşmış olur. Çünkü insan kötü davranışları sonradan kazanmaktadır.⁹⁵

1.4.Mizaç

İnsan sahip olduğu fizyoloji ile diğer insanlara benzemekte ancak kendisine has fiziksel ve duygusal özellikleriyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Bireysel farklılıkların temelinde çevresel faktörlerle birlikte kalıtım yoluyla edindiği özellikler bulunmaktadır. Aynı anne ve babadan gelen kardeşler bile birbirlerinden yapı ve gelişim olarak farklılıklar göstermektedirler. Bu farklılıklar kişinin kendisinin mizaç özelliğidir. İnsanın doğuştan getirdiği bazı psikolojik özelliklere mizaç denilmektedir.

⁹² Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Cu'fi, *Sahih el-Buhâri/el-Cami'ül-Müsnedis-Sahihî'l-Muhtasari Min Umuri Resûlüllahi SallAllahu Aleyhi Ve Sellem Ve Sünenihi Ve Eyyamihi*, thk. Muhammed Zuheyr b. Nasir en-Nasir, (et-Tab'atü'l-Ula, IX, y.y Dâru't Tevk'in-Necat, thsz), Cenâiz, 78;

⁹³ Ankebut, 29/ 65.

⁹⁴ Rum, 30/ 30.

⁹⁵ Osman Kara, *Kur'an'da İnsan Davranışları*, 68.

Mizaç, “kişinin etkinlik düzeyi, duygusal donanımı, tepkilerinin hızı ve şiddeti gibi bünyesel olan ve daha sonraki kişiliğinin gelişmesinde belli bir rol oynayan davranış ve tepki yapılarının toplamı” olarak tanımlanmaktadır.⁹⁶ Dolayısıyla yeryüzünde ne kadar insan varsa o kadar farklı mizaçlardan söz etmek mümkündür. Mizaç kişinin davranışlarına etki eder ve yönlendirir.⁹⁷ Kur’an-ı Kerim’de mizaç “Şakile” kavramıyla ifade edilmekte ve her insanın kendisine has bir şakilesinin olduğu belirtilmektedir. Şâkile (شَاكِلَة) sözlükte şekil, yol yöntem, taraf, hayvanı ayaklarından veya elinden bağlamak⁹⁸ demektir. İstilahta ise insanı diğer insanlardan ayıran karakter özellikleridir.⁹⁹ Şakile için farklı tanımlarda yapılmıştır. İbn Abbas şakileyi insanın yönelimi olarak açıklarken, Mücahid insanın tabiatı, Katade niyeti, İbn Zeyd ise din olarak açıklamışlardır.¹⁰⁰ Elmalılı Hamdi Yazır şakile’yi özel his olarak tefsir etmiştir.¹⁰¹ Kur’an-ı Kerim, “De ki: “Herkes kendi şakilesine göre işler yapar. Rabbiniz, en doğru yolda olanı daha iyi bilir.”¹⁰² buyurarak insanların sahip olduğu mizacın farklılığına ve insan davranışları üzerindeki etkisine vurgu yapmıştır. Ancak her şâkilesine göre hareket edenin doğru yolda olduğu iddia edilemez. İnsan mizacı veya şâakilesi her zaman istikamet üzere olmayabilir. Olması gereken kişinin şâkilesini hak yola uygun hale getirmesidir. Hak yol ise Allah’ın peygamberleri aracılığıyla bildirdiği, temiz fitrat sahibi herkesin kabul edeceği hak dindir. İnsanlar, kişilik özelliklerinin yanında, sahip oldukları akıl, irade ve çevre ile şâkilelerini şekillendirirler. Ahirette ise hesaba çekilecek olan kişinin şâkilesi doğrultusunda yapıp ettikleridir. Kur’an-ı Kerim insanların kendilerine has bir şâkile ortaya koyduklarını belirtmiştir. Fakat insan şâkilesini geliştirirken dini ve ahlaki değerler ölçüsünde erdemli bir mümin olmaya çalışmalıdır. Aksi halde hevâ ve heveslerine uygun geliştirilen şâkile olumsuz insan karakterinin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

1.5.Akıl ve İrade

⁹⁶ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur’an’da Kişilik Özellikleri*, (Ankara, Gece Kitaplığı, 2017), 52.

⁹⁷ Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur’an’da Kişilik Özellikleri*, 60.

⁹⁸ İsfahani, *Müfredat Elfazil’Kur’ân*, 462.

⁹⁹ İsfahani, *Müfredat Elfazil’Kur’ân*, 462.

¹⁰⁰ Muhammed Ali Sabuni, *Muhtasar İbn Kesir Tefsiri*, (Lübnan/Beyrut, Dar’ul Fikr, trhsz.), 1: 782.

¹⁰¹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 5: 356.

¹⁰² İsra, 17/ 84.

Akıl Arapçada a-k-l/ ع-ق-ل fiilinden türemiş isimdir. Sözlükte tutmak, bağlamak, engellemek, deveyi ayağından bağlamak demektir.¹⁰³ Aklını kullanmamak demek olan humk'un yani ahmaklığın zıddıdır. Terim olarak ise insanın düşünme, bilme, hüküm verme, ayırt etme, yanlış ya da doğruyu bilme melekesine verilen isimdir.¹⁰⁴ Kur'an-ı Kerim'de akıl isim olarak geçmemektedir. Ancak çeşitli kalıplarıyla fiil formuyla kırk dokuz yerde geçmektedir.¹⁰⁵ Aklın fiil formuyla kullanılmış olması, kendisinden çok onun işlevi ve eyleminin önemini ortaya koymaktadır.¹⁰⁶

İnsan akıllı bir varlıktır ve hayatını aklının ve iradesinin gösterdiği doğrultuda yaşamaktadır. Kişi kendisi ve çevresiyle arasındaki iletişimini ve sorumluluklarını aklıyla yönettiği gibi Rabbi ile iletişimini ve sorumluluklarını da aklıyla algılamakta ve iradesi ile yönetmekte ve geliştirmektedir. İnsan akli sayesinde mükerrem ve şerefli olabilmektedir. Onun sayesinde doğru ile yanlış, hak ile batılı ayırt edebilmektedir. Akıl, kişinin davranışlarında en belirleyici faktörlerden biridir. Kur'an-ı Kerim aklın insan hayatındaki önemine değinmiş ve aklın doğru bir şekilde kullanılmasını emretmiştir.

“Yine şöyle derler: “Eğer kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, şu alevli ateştekilerden olmazdık.”¹⁰⁷

Akıl alemde sadece insanlara verilmiş olup onun kişilik karakter ve davranışlarının oluşumu onun sayesinde. Hayır ile şer, iyi ile kötü, faydalı ile zararlı olan şeyler arasındaki ayrımı, insan akli ile yapmaktadır. Dolayısıyla akıl, insanı yöneten ve yönlendiren kabiliyettir. Kur'an-ı Kerim bilginin kullanılmasının önemini vurgulayarak onu ancak akıl sahiplerinin anlayacağından bahsetmekte ve akıl sahiplerini ayrıcalıklı kılmaktadır.¹⁰⁸ Akıl sahiplerini överken aklını kullanmayanları

¹⁰³ Muhammed Murtaza Hüseyini ez-Zebidî, *Tacu'l Arus min Cevarihi'l-Kamus*, thk. Ali hilali, Et-tab'atus'sani, (Kuveyt, Daru'l-Hidayeh, 1987), 30: 18; İbn Manzur, *Lisan'ul Arab*, 11: 458.

¹⁰⁴ Zebidî, *Tacu'l Arus min Cevarihi'l-Kamus*, 30: 18.

¹⁰⁵ Abdalbaki, *Mu'cemu'l-Müfehres*, 468-469.

¹⁰⁶ Ahmet Vefa Temel, Arab Dili ve Kur'an-ı Kerim bağlamında Akıl Kavramının Analizi, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Güz 2017,cilt 5, sayı 10 :128.

¹⁰⁷ Mülk, 67/ 10.

¹⁰⁸ Zümer, 39/ 9.

hayvanlara benzetmektedir.¹⁰⁹ Kur'an-ı Kerim aklını kullananlar için indirilmiş şerefli bir kitaptır.

Akıl insanın sorumluluğun temel dayanağıdır. İnsanın dinin emir ve yasaklarından sorumlu tutulabilmesi için akıllı olması gerekmektedir. Akli melekeleri yerinde olmayan kimseler için sorumluluk ve hesap olmayacaktır. Çünkü insan davranışlarının sorumluluğu akılla olabilmektedir. Din insan mükellefiyeti için ilk şart olarak akli kabul etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de akılla birlikte zikredilen bir diğer iradedir. İrade etmek bir şeyi istemek, arzulamak, dilemek, talep etmektir.¹¹⁰ İrade iki şeyden birini tercih etmek, karar vermek demektir. Kur'an-ı Kerim'de insanın irade sahibi olduğuna dair birçok ayet vardır.¹¹¹ İslam dinine göre insan kendi iradesi ile hayır ve şer arasında tercihte bulunma özgürlüğüne sahiptir. İnsanın, irade sahibi olmasından dolayı mükâfat ve ceza sorumluluğu vardır. İslam'a göre iradesi ile doğru yöne karar veren kimseler doğru davranışları yaparlar ve bunun mükâfatını görürler. Ancak kendi iradeleri ile yanlış ve hatalı karar vererek yanlış davranışlar da bulunanlar bunun cezasını göreceklendir.

1.6.Heva

Sözlükte nefsin bir şeye arzusu, meyli demek¹¹² olan heva, ıstılahta şer'i bir davet veya izin olmaksızın nefsin şehvetle lezzet duyduğu şeylere meyletmesi demektir.¹¹³

İnsana doğuştan bahşedilen heva, davranışı etkileyen faktörlerden biridir. Tabii dürtülerin belirlediği ruhsal bir durum olarak açıklanan heva, kişinin kendisini ulvi duygulardan uzak tutarak sadece haz merkezli bir düşünüş ve bencil bir arzu doyumunu peşinde koşan değerlerden yoksun bir yaşayış demektir.¹¹⁴ Bu yapıda bulunan bir kimsenin tabii dürtülerini önemsemesi kendisine süfli ve değerlerden yoksun bir hareket tarzı belirlemesi kaçınılmaz olarak kişiyi yanlışlara ve kötülöklere

¹⁰⁹ Furkan, 25/ 44.

¹¹⁰ Zebidî, *Tacu'l Arus min Cevarihi'l-Kamus*, 8: 122.

¹¹¹ Nisa, 4/ 111, Yunus, 10/ 108, Şems, 91/ 8, Neml, 27/39-40, Beled, 90/ 10-20.

¹¹² İbn Manzur, *Lisan'ul Arab*, 1:187.

¹¹³ Cürçani, *Kitabü't-Ta'rifat*, 257.

¹¹⁴ Hayati Hökelekli, *İslam Psikoloji Yazıları*, (İstanbul, Ensar Neşriyat, 2017), 57.

yönlendirecektir. Heva'nın içeriğini cinsellik, mal-mülk edinme ve güç ve iktidar sahibi olma arzuları oluşturmaktadır.¹¹⁵ Kur'an-ı Kerim'de kişisel zevklerine düşkün kimseler kınanmış, heva ve heveslerinin peşinden giderek kendi arzu ve zevklerine düşkün olmak doğru kabul edilmemiştir. Böyle kimseler hevalarına olan düşkünlüklerinden arzularının esiri olup, hevalarını ilahlaştırmış olurlar. Hevaları kendilerini nereye sürüklerse oraya giderler.¹¹⁶ Sadece zan ve boş kuruntulardan oluşan bilgi donanımına sahip olurlar.¹¹⁷ Dolayısıyla gerçek ve doğru bilgidен uzaklaşırlar. Din, tutkularının esiri olmamayı, yanılsa götüren heva'nın terk edilmesini emretmektedir.¹¹⁸

“Ben sizin arzularınıza uymam. (Uyarsam) o takdirde sapmış olurum, hidayete erenlerden olmam.”¹¹⁹

“Heva”ya karşı iradelerini “Hüda”dan yana kullananlar ise Kur'an-ı Kerim'de övülmektedir. Kur'an-Kerim nefislerini heva ve heveslerinden koruyarak rabbinden korkan kimselerin sığınağının cennet olduğunu beyan etmektedir.¹²⁰

1.7.İhtiyaçlar

İnsanların ihtiyaçları da davranışlarında etki sahibidirler. Çünkü insan hayatının devamı için ihtiyaçların karşılanması elzem olmaktadır. Barınma, beslenme, sevme, sevilme, inanma gibi ihtiyaçlar davranışların belirlenmesinde önemli yere sahiptir. Kişiyi harekete geçiren bu ihtiyaçların karşılanması durumudur.¹²¹ İhtiyaç kişinin eksikliğini duyduğu şeydir. İnsanların ihtiyaçları fizyolojik olabileceği gibi psikolojik ve psiko-sosyal de olabilmektedir.

İnsan ihtiyaçlarının bazıları doğuştan gelmektedir. Yeme, içme, nefes alma ve verme, cinsellik gibi bedeninin devamını sağlayan fizyolojik ihtiyaçlar olduğu gibi, sevme, sevilme, var olma, kabul ettirme gibi bazı ihtiyaçlar manevi ihtiyaçlardır. Bedeni ihtiyaçlar vücudun yapısıyla da ilgilidir. Mesela iç salgı

¹¹⁵ Hökeleki, *İslam Psikoloji Yazıları*, 58.

¹¹⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6: 78.

¹¹⁷ Necm, 53/ 23.

¹¹⁸ Furkan, 25/43.

¹¹⁹ Enam, 6/ 56.

¹²⁰ Naziat, 79/ 40-41.

¹²¹ Sert, *Kur'an-ı Kerim Işığında İnsan Tipleri ve Davranışları*, 36.

bezlerinin ürettiği hormonlar doğrudan kana karışmaktadır. Kana karışan hormonlarda beyni o alanda uyarmaktadır.¹²² Örneğin kan şekerinin düşmesiyle birlikte vücut tatlı olan şeyleri ister ve arzulamaktadır. İnsandaki şehvet duygusu da bedeni bir ihtiyaçtır. Ve neslin devamı için gereklidir. İhtiyaçlar şiddeti oranında insanı ihtiyaçları giderme davranışlarına itmektedir.

Bedensel ihtiyaçların karşılanması dinen uygun görülmektedir. Ancak ihtiyaçların karşılanırken aşırıya kaçmak veya uygun olmayan yollarla gidermeye çalışmak hoş görülmemiştir.

Bazı ihtiyaçlar ise fizyolojik değil psikolojik veya psiko-sosyolojik olabilmektedir. İnsanın beden ve ruhtan meydana geldiği düşünüldüğü zaman bedeni olmayan ihtiyaçların manevi olduğu görülebilmektedir. Bu ihtiyaçların hissedilmesinde ve giderilmesinde çoğu zaman akıl değil duyguları ve tutkuları ön plandadır. Ruhi ihtiyaçları karşılanmamış kimseler zamanla davranış bozuklukları gösterebilmektedirler. Sevme ve sevilme ihtiyacı karşılanmış kimseler toplumda daha çabuk kabullenilirken, bu ihtiyaçları karşılanmamış kimseler zamanla aşırı kıskançlık, haset veya aşırı sahiplenme gibi davranışlar ortaya koyabilmektedirler. Bedeni ihtiyaçlar gibi ruhi ihtiyaçların karşılanması da insan sağlığı açısından önemlidir.

Kur'an-ı Kerim bu ihtiyaçların karşılanmasını tavsiye ederken dikkatli olmamızı vurgulayarak çeşitli yöntemler önermektedir. Örneğin, beslenme için *“Yiyiniz, içiniz fakat israf etmeyiniz”*¹²³, *“Allah’ın size rızık olarak verdiklerinden helâl, iyi ve temiz olarak yiyin ve kendisine inanmakta olduğunuz Allah’a karşı gelmekten sakının”*¹²⁴ ayetleri beslenmenin karşılanması için nasıl davranmamız gerektiğini açıklamaktadır.

1.8.Kalp

¹²² Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*,(İstanbul, Remzi Kitabevi, 2016), 85.

¹²³ Araf, 7/31.

¹²⁴ Maide, 5/88.

Sözlükte bir şeyi yönünden çevirmek, değiştirmek¹²⁵ anlamlarına gelen kalb ıstılahta göğsün sol tarafında bulunan cismani kalb ile ilişkili Rabbanî bir latife olarak tanımlanmıştır.¹²⁶

Dilimizde gönül diye tercüme ettiğimiz kalb, insan davranışları üzerinde etki sahibidir.¹²⁷ İnsan, akıllı olmakla beraber aynı zamanda duygusal bir varlık olduğundan bazı zamanlarda hissiyatla hareket eder. Kalb, meyl ettiği durumlarda kabul veya red etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de “ *Eğer seni aldatmak isterlerse bilmiş ol ki sana yetecek Allah'tır. O, seni bizzat kendi yardımıyla ve müminlerle destekleyen ve onların kalplerini uzlaştırandır. Şayet yeryüzündeki şeyleri tümüyle harcasaydın, sen onların kalplerini uzlaştıramazdın. Fakat Allah onların arasını uzlaştırdı. Şüphesiz O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir*”¹²⁸ buyrulurken kalplerin uzlaşmasıyla kabule yanaştıkları belirtilmektedir.

İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren Hz. Peygambere yumuşak davranması emredilmiş ve bu şekilde onların kalplerine nüfuz edilmiş ve inen vahiy kalplere tesir ederek onların müslüman olmalarını sağlamıştır.¹²⁹

İnsanda istendik davranışların meydana gelebilmesi için kalbin rahat bir şekilde kabul etmesi son derece önemlidir. Hz. İbrahim, yeniden dirilmeye inandığı halde kalbinin mutmain olması için Allah'tan örnek istemiştir.

*“Hani İbrahim, “Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster” demişti. (Allah ona) “İnanmıyor musun?” deyince, “Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için” demişti. “Öyleyse, dört kuş tut. Onları kendine alıştır. Sonra onları parçalayıp her bir parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da onları çağır. Sana uçarak gelirler. Bil ki, şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*¹³⁰

Kur'an-ı Kerim'de kâfirlerin İslam'a girmeme nedenleri arasında kalplerinin etkisinden bahsedilmiş ve mühürlenmiş olduğu vurgulanarak kalbin razı olmadığı durumlarda istenen davranışların meydana gelmeyeceği ifade edilmiştir.¹³¹

¹²⁵ İbrahim Mustafa ve dğr., *Mu'cemu'l-Vasit*, (İstanbul, Çağrı Yayınları, 1990), 753.

¹²⁶ Cürcanî, *Kitabü't-Ta'rifat*, 178.

¹²⁷ Kara, *Kur'an'da İnsan Davranışları*, 62.

¹²⁸ Enfal, 8/62-63.

¹²⁹ Ali İmran, 3/159.

¹³⁰ Bakara, 2/ 260.

¹³¹ Bakara, 2/ 7.

Kur'an-ı Kerim, münafıkların iman ve amel bakımından ikiyüzlü davranmalarını da kalplerindeki hastalığa dayandırmaktadır.¹³² Dolayısıyla kalp insan nefsinin merkezinde yer alır ve insan düşünce, davranış ve tutumlarının kaynağında temel etki sahibidir. Fıtrat gereği iyi ve güzel davranışlarla birlikte rabbine yönelmekte olan kalp, menfi, kötü düşünce ve davranışlarla kirlenmeye ve saflığını yitirmeye başlar.

1.9.Eğitim

Kur'an-ı Kerim'e göre insanların aldıkları eğitim de onların davranışlarında etkiye sahiptir. Eğitim, insanın önceden belirlenen amaçlara göre insan davranışlarının planlı bir şekilde değiştirilmesi veya geliştirilmesidir. İslami terminoloji eğitimi terbiye kavramıyla izah etmektedir. Terbiye, malik olmak, sahip olmak, bir şeyi ıslah etmek, kaim olmak anlamında rab/رب kelimesinden müştak isimdir.¹³³ Rab kavramının anlamları içinde eğitmek, öğretmek ve geliştirmek vardır.¹³⁴

İlk hitabı "oku" ile başlayan, kaleme yemin eden ve kendisinden önceki dönemi cahiliye olarak niteleyen Kur'an-ı Kerim eğitime büyük önem vermiştir. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in Medine döneminde en göze çarpan faaliyetlerinden birisi olarak Ashab-ı Suffe'yi kurması buna işaret etmektedir. Zira eğitimden uzak bir kimsenin sağlıklı bir davranışa sahip olması beklenemez.

Kur'an-ı Kerim insanın âlemdeki diğer varlıklardan üstün olmasının sebebi olarak aldığı eğitim olduğunu vurgulamaktadır. Yüce Allah'ın insanlığın babası olan Hz. Âdem'i yeryüzünün halifesi olarak tercih etmesinin ve meleklere, ona saygı secdesi yapmalarını emretmesinin temel nedeni, Hz. Âdem'in Rabbinden aldığı eğitim seviyesinin meleklere göre yüksek olmasıdır. Bu üstünlük unsuru, verasetle evladına da geçmiştir. O halde insanın üstünlüğü, imandan sonra aldığı sağlıklı eğitimine dayanmaktadır. Bu iki unsurun güçlülüğü veya zayıflığı, insan davranışını olumlu veya olumsuz olarak etkilemektedir.

¹³² Bakara, 2/ 8-10.

¹³³ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 1: 399.

¹³⁴ Fahri Kayadibi, "İslam Dini'nin Eğitim ve Öğretime verdiği Önem," *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, Sayı 4, 37.

Kaldı ki Kur’ân-ı Kerim nazil olduğu zaman sosyal hayatlarında zulüm ve haksızlığın hâkim olduğu Arap toplumunun ilahi vahyin eğitiminden sonra yeryüzünün en iyi toplumuna dönüşmesi eğitimin önemini gösteren en büyük işaretlerdendir. *“Nitekim kendi aranızdan, size ayetlerimizi okuyan, sizi her kötülükten arındıran, size kitap ve hikmeti öğreten, ayrıca bilmediklerinizi de öğreten bir peygamber gönderdik.”*¹³⁵

Kur’an-ı Kerim *“hiç bilenle bilmeyen bir olur mu?”*¹³⁶ buyurarak insanlara eğitimin önemini vurgulayarak eğitimin insan ve davranışları üzerinde fark yarattığını beyan etmiştir.

1.10. Aile ve Çevre

İnsanın içinde doğup büyüdüğü ve yaşadığı çevre de insan davranışları üzerinde etkili olmaktadır. Çocukluk döneminden başlayarak büyüyüp toplumun bağımsız bir ferdi olana kadar bireyin bütün ihtiyaçlarını ailesi karşılamaktadır. Ailenin yetiştirme tarzı çocuğun ortaya koyduğu davranışlarında ve sosyalleşmesinde önemli bir faktördür.¹³⁷ *“Her çocuk İslam fıtrati üzerine doğar. Sonradan anne- babası tarafından Yahudi, Hristiyan ve Mecusi yapılırlar”*¹³⁸ hadisi ailenin çocuğun inanç dünyası üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır.

Hayata başlama yıllarının ilk dönemi olan 2-4 yaş aralığı çocuklar için taklit dönemidir. Bu dönemde çocuklar, davranışlarını yakınlarından gördükleri hareketleri bilinçsiz bir şekilde taklit yoluyla öğrenmektedir.¹³⁹ Özellikle ailede tekrarlanan davranışlar çocuk tarafından örnek alınarak uygulanmaya başlanmaktadır. İlk çocukluk döneminde aile tarafından uygulanan dinsel semboller ve uygulamalar çocuğun zihin dünyasında önemli yer tutmaktadır. Anne- babasını namaz kılarken gören çocuklar onları taklit ederek kendi hayatlarına da uygularlar. Ebeveynlerin aile içerisinde çocuklarına doğru davranışları tavsiye edip kendilerinin başka davranış şekilleri geliştirmeleri çocuklar tarafından farkedildikten sonra çocuklarda güven ve

¹³⁵ Bakara, 2/ 151.

¹³⁶ Zümer, 39/ 9.

¹³⁷ Kara Kur’an’da İnsan Davranışları, 69.

¹³⁸ Buhari, Cenaiz, 78.

¹³⁹ Halil Apaydın, “Aile İçi İletişimin Çocuğun Dinsel Gelişimine Etkisi,” *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun, 2001, 328.

davranış sorgulamasına yol açmaktadır. Dolayısıyla çocuklardan istendik davranış bekleyen kimseler onlara doğru rol model olmak zorundadırlar.

İnsan sosyal bir varlık olduğundan her zaman aklettiği veya hissettiği davranışları meydana getiremeyebilir. Kur'an-ı Kerim bu konuda önceki kavimler hakkında örnekler vererek Ailenin ve çevrenin insan üzerindeki etkilerine değinmektedir.

“İşte böyle, biz senden önce hiçbir memlekete bir uyarıcı göndermedik ki, oranın şımarık zenginleri, “Şüphe yok ki biz babalarımızı bir din üzerinde bulduk. Biz de elbette onların izlerinden gitmekteyiz” demiş olmasınlar.”¹⁴⁰

İnsan hayatının olumlu bir şekilde devamı, içinde bulunduğu çevre, tabiat ve sosyal çevresi ile olan irtibatı ve uyumuna bağlıdır. Kişiler arası uyumsuzluk sosyal fesada yol açabileceği gibi tabiat ile olan uyumsuzluk ise çevre kirlenmesine ve fesadına yol açmaktadır. İnsanın tabii ve sosyal çevresi ile ilişkisi karşılıklı olmaktadır. İçinde yaşadığı sosyal çevresi insan davranışlarının ortaya çıkmasında etki sahibidir. Kişinin kendisini rahat bir şekilde ifade ettiği toplumda gelişeceği ve davranışlarını içten ortaya koyacağı açıktır. Kur'an-ı Kerim bütün müminlerin kardeş olduğunu vurgulayarak inanan insanların sosyal bir çevre olarak bir arada kalmalarını beyan etmektedir. İslam dini, müminlerin sosyal çevrelerinin birbirini olumlu yönde etkileyen aktif bir grup olmalarını istemiş ve bunun için bir takım tavsiyelerde bulunmuştur. Örneğin selamlaşmak, hasta ziyaretinin tavsiye edilmesi gibi.

Yine Nuh (a.s.) kendi kavmine ilahî hitabı tebliğ ettikten sonra onlar Hz. Nuh'u ve ilahî mesajı reddettikleri zaman Hz. Nuh onlar hakkında beddua etmiş ve onların kavim olarak tümünün yok edilmesini istemiştir. Hz. Nuh onların milliyetlerinin değil davranışlarını etkileyen zihniyetlerinin yeryüzünden silinmesini istemiştir. Çevrenin insan davranışları üzerindeki etkilerinin giderilmesini istemiştir. Kur'an-ı Kerim şöyle buyurmaktadır; Nûh, şöyle dedi: *“Ey Rabbim! Kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma! Çünkü sen onları bırakırsan, kullarını saptırırlar; sadece ahlâksız ve kâfir kimseler yetiştirirler.”¹⁴¹*

¹⁴⁰ Zuhruf, 43/ 23.

¹⁴¹ Nuh, 71/26-27.

1.11. Şeytan

Kur'an-ı Kerim, dikkat edilmediği takdirde Şeytan'ın da insan davranışlarını olumsuz yönde etkilediğini belirtmektedir. Şeytan sözlükte ş-t-n (ش-طن) den türemiş uzaklaşma, uzak olma anlamında haktan ve hayırdan uzaklaşmış ateşten yaratılmış bir varlık olarak tanımlanmaktadır.¹⁴²

Kur'an-ı Kerim'de şeytan, yaratılan ilk insan Hz. Âdem'in önünde secde edilmesine, kendisinin ateşten insanın ise topraktan yaratılmasını gerekçe göstererek, secde etmekten imtina eden ve isyan eden bir varlık olarak zikredilmektedir.¹⁴³ Şeytan, hem Hz. Âdem'e secde etmeyi reddetmiş hem de kovulduktan sonra insanlık türüne musallat olarak onları yoldan çıkarmaya çalışmaktadır. İlahi irade, dünya hayatının imtihan olması hikmetine binaen şeytanın insanlara vesvese vermesine, çeşitli hile yöntemleri ile batılı hak gibi gösterip insanları yoldan saptırma gayretine izin vermiştir.¹⁴⁴

*“Allah Şeytanı lanetlemiştir. O da ‘kullarından belli bir pay alacağım, onları mutlaka saptıracağım, onları boş kuruntulara kaptıracağım, kesinlikle onlara emredeceğim de hayvanların kulaklarını yaracaklar, emredeceğim de Allah'ın yarattığını değiştirecekler’ demiştir. Allah'ı bırakıp da şeytanı dost edinen kimse elbette apaçık bir ziyana düşmüş olur. Şeytan, onlara durmadan vaad eder, boş ümitler verir. Şeytanın onlara söz vermesi aldatmadan başka bir şey değildir.”*¹⁴⁵

Yukarıdaki ayetlerde şeytanın insanlara yaptırdığı yanlışlar iki örnekle anlatılmıştır. İlki, puta adanan devenin kulağını yarmak. Bu örnek bütün akıl ve ilim dışı kabullere ve hurafelere işaret etmektedir. İkinci olarak Allah'ın yaratış düzenini değiştirmek. Bu örnekte fitrata ve selim tabiata aykırı sapmalara dikkat çekmektedir.¹⁴⁶

¹⁴² İsfehani, *Müfredat El'fazil'Kur'ân*, 454.

¹⁴³ Bakara, 2/34.

¹⁴⁴ İlyas Çelebi, “Şeytan” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 2010), 39: 99.

¹⁴⁵ Nisa, 4/ 118-120.

¹⁴⁶ Hayrettin Karaman ve dğr., *Kur'an Yolu*, (Ankara, TDV Yayınları, 2014), 96.

Kur'an-ı Kerim'de Şeytan'ın çeşitli şekillerde insanları yoldan çıkarmaya çalışacağı¹⁴⁷ ve insanları boş vaatlerde bulunarak onları umutlarla oyalamaya çalışacağı belirtilmektedir.¹⁴⁸ Onun insanların sağlarından, sollarından, önlerinden ve arkalarından insanlara sokulacağı, insanların Allah'a şükredici olmamaları için çalışacağı,¹⁴⁹ İnsanlara vesvese vereceği,¹⁵⁰ dünyayı sevdirmeye ve Allah'ı kendilerine unutturmaya çalışacağı belirtilmektedir.¹⁵¹

İKİNCİ BÖLÜM

CAHİLİYYE DÖNEMİ AHLAKİ DURUM

¹⁴⁷ Nisa, 4/ 60.

¹⁴⁸ Nisa, 4/ 120.

¹⁴⁹ Araf, 7 /27.

¹⁵⁰ Enam, 6/ 121.

¹⁵¹ Mücadele, 58/ 19.

2.1. Cahiliye Dönemi Ahlak Anlayışı

Kur'an-ı Kerim'in indiriliş döneminde ana muhatabı Mekke'li müşriklerdir. Eleştirilerini onlara yapmakta ve kendi doğrularını onların yanlışları üzerinden beyan etmektedir. Dolayısıyla cahiliye dönemi ahlak anlayışını anladığımız zaman Kur'an-ı Kerim'in içeriğini ve usulünü anlamada da başarılı olabiliriz. Kur'an-ı Kerim nazil olduğu topluma ve onların ahlaki yapılarına zaman zaman değinmiş, onları bazen uyardı bazen de eski uygulamaları hatırlatarak onlara yeni ufuklar açmıştır. Kur'an cahiliye dönemi hitap özelliklerine uygun olarak onlarla aynı dili kullanmıştır.

Kur'an-ı Kerim cahiliye dönemi toplumunun dini inançlarını hedef alsaydı ve eleştirseydi de onun öncelikleri arasında Mekke toplumunun ahlaki yapısı da vardır. Dolayısıyla bir yandan insanlar tevhit inancına davet edilirken diğer yandan ahlaki davranışlarında kötülerinin terk edilerek erdemli bir topluma dönüşmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda cahiliye kavramı, Kur'an-ı Kerim'in kullanmayı tercih ettiği bir kavramdır.

Kur'an-ı Kerim'in emrettiği davranışları daha iyi anlayabilmek için şüphesiz cahiliye dönemine göz atmakta büyük fayda bulunmaktadır. Zira risalet öncesi insanların yaşam tarz ve davranışları ile yaşamakta oldukları sosyal yaşamları göz önünde bulundurmak bizlere vahyin nazil olduğu dönemi anlama ve vahyin insan davranışları açısından inşa sürecine dair önemli bilgiler verecektir. O dönemi anlayabilmek için Arabistan yarımadasının çöllerle kaplı olması ve kabilelerden oluşmasını akıldan çıkarmamak gerekmektedir. Cahiliye dönemi Arap toplumu ahlak yapısı, diğer bütün toplumlar gibi kötü örneklerle birlikte iyi örnekleri de barındırmaktadır. O dönem toplumunda, içki içmek, kumar oynamak adaletsizlik gibi toplumsal yapıyı ifsat eden kötü ahlaki davranışların bulunması ve bununla övünmeleriyle birlikte namuslu olmak, misafire ikramda bulunmak, muhtaçlara yardım etmek, komşularla anlaşmalar yaparak onları himaye etmek ve yiğitlik ile kahramanlıkta bulunmak gibi iyi erdemlerden bahsetmek gerekmektedir. İslam öncesi Arap toplumunun ahlaki davranışlarının en temel duygusu övünmek ve şereftir. Onlar kişisel veya kabilesel şeref için ya da övünmek için olumlu, olumsuz bazı davranışları yerine getirmekten çekinmemişlerdir.

Öncelikle Risalet dönemi öncesini anlayabilmek için neden cahiliye olarak adlandırılmış olduğuna bakmamız gerekmektedir. En genel karşılığıyla cahiliye dönemi İslam öncesi dönem olarak tanımlanmaktadır.¹⁵² Ancak bu isimlendirmenin gerekçelendirilmesi çeşitli şekillerde yapılmaktadır. Cahiliye kavramı Arapça c-h-l kelimesinden müştak olup ismi mensup kalıbıyla bizzat Kur'an-ı Kerim tarafından kullanılmaktadır.¹⁵³ Sözlük anlamıyla Cahiliye "Nefsin bilgiden yoksun olması" demek olup bu anlamıyla bilgisizliğe ait olan manasında cahilce veya cahile ait demektir.¹⁵⁴ İslam öncesi Arap toplumunun okuma ve yazma kültüründen uzak ümmi bir toplum oluşunu tavsif etmek, Arapların ilim ve hikmetten yoksun bedevi kültürünü tanımlamak için kullanıldığı söylenmektedir.

İkinci bir görüş ise cahiliyenin o dönemin ahlakını tanımlamak için kullanıldığı, azgın ve zalim anlamında olup hilm'in zıddı bir anlamda kullanılmasıdır. Bu görüş müsteşrik İgnac Goldziher tarafından dile getirilmiştir. Goldziher o dönemi barbarlık dönemi diye tanımlamaktadır.¹⁵⁵ O dönem incelendiği zaman toplum arasında yaygın olan kabilecilik ve kabile savaşlarının açtığı yıkım ve şiddet kültürü, toplumun ahlaki yapısının gücü ve güçlüyü merkeze alması ile zevk ve sefahatin ileri boyutta olması bu tanımlamaya haklılık katmaktadır. Örneğin şair Amr b. Kulsum bir beytinde o dönem toplumda hâkim olan şiddet kültürünü cehl kavramıyla ifade ederek şöyle demektedir:

"Kimse bize karşı cahillik etmeye kalkmasın,

Çünkü biz karşımızdaki cahilin cehlinden daha da cahilleşiriz."

Amr b. Kulsum'un kullanımında cahiliye döneminde cehl kelimesinin, bilgisizlik anlamının dışında, o dönem hâkim karakterini tanımlayan şiddet uygulayan, zalim, zorba anlamında kullanıldığı görülmektedir. O dönem insanların kendi aralarında bir hukuk inşa etmeksizin, güç ve asabiyete dayalı bir toplum görüntüsü içerisinde oluşları da bu isimlendirmeyi güçlendirmektedir. Yani bu kullanımıyla cahiliye, bedevi kabilelerden oluşması ve aralarında medeni bir hayatın olmamasını

¹⁵² Mustafa Fayda, "Cahiliye" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (TDV Yayınları İstanbul, 1993), 7.17.

¹⁵³ Abdülbaki, *Mu'cemu'l-Müfehres*, 174.

¹⁵⁴ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 11: 129.

¹⁵⁵ İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, (İstanbul, Pınar Yayınları, 2011), 77.

kastetmektedir. Toshihiko Izutsu ise bu kelimenin cahiliye zulmünü anlatmak üzere kullanıldığını ifade etmiştir.¹⁵⁶

Cehl/ cahiliye kelimesine verilen üçüncü bir anlam ise şirk'tir. İslam öncesi dönemde Mekke toplumunun hâkim din anlayışı şirk ve puta tapıcılık olduğundan dolayı tevhid inancına dayalı yeni din, o dönemi cahiliye dönemi olarak nitelemiştir. İslamî kaynaklar da bu isimlendirme kabul görmüş ve kullanılmıştır.¹⁵⁷ Kur'an-ı Kerim bu isimlendirmeyi İslam öncesi tutum, davranış ve yaşayış şekillerini İslam sonrasında ayırt etmek için kullanmaktadır.¹⁵⁸ Kur'an-ı Kerim'de cahiliye kavramı dört ayette geçmekte olup bütünü Medine döneminde nazil olmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber ve sahabe, İslam öncesi döneme ait hatıraları veya sorularını bu isimlendirmeyle çoğunlukla Medine döneminde kullanmışlardır. Bir hadisi şerifte Hz. Peygamber, bir kadına hitaben "sende cahiliye adetleri var. O, İslam'dan önceki Arap dönemidir. Onlar Allah'ı bilmezler, din hükümlerini bilmezler, nesepleriyle övünürler, kibirlidirler." diye buyurmuştur.

Netice itibariyle yapılan bu tanımlamalardan ortaya çıkan sonuç cahiliye dönemi İslam öncesi dönem eğitimin yeterince önemsenmediği, zorbalık ve kabalığın hâkim olduğu, kabileciliğin yaygın olduğu, kan davalarının uzun yıllar sürdüğü, kadınlara değer verilmediği bilgisiz, zorba ve zulmün ağırlıkta olduğu bununla birlikte bazı erdemli ve iyi davranışlarında sergilendiği bir dönemdir.

2.2. Cahiliye Döneminin Temel Ahlak Kavramları

2.2.1. Ahlak

İster çöl hayatı ister yerleşik hayat olsun bir arada yaşayan Arap toplumun bir ahlak anlayışlarının olmadığını söylemek doğru olmaz. O dönem iyi ve kötü üzerine bir ahlak anlayışı bulunmaktadır. Bu hususta tarih kitapları, cahiliye dönem şiirleri, Kur'an-ı Kerim ve hadisler bizlere bazı ipuçları vermektedir. Ancak tüm kaynaklara göre cahiliye döneminde bütün iyi erdemleri ifade etmek üzere ahlak kavramının

¹⁵⁶ Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, 77-78.

¹⁵⁷ Yasin Ulutaş, *Erken Dönem Mucize Anlayışları*, (Konya, Hüner Yayınevi, 2019), 112.

¹⁵⁸ Mustafa Fayda, "Cahiliye" 7: 17.

kullanıldığına dair bir bilgi elimizde bulunmamaktadır.¹⁵⁹ Ahlak kavramı cahiliye döneminde kullanılmakta olup yaygın bir isimlendirmeden ziyade lokal bazı iyi huyları ifade etmek üzere kullanılmıştır. Ancak bazı şiirlerde ahlak kavramı iyi huy, meziyet, karakter anlamında kullanılmıştır. Ünlü Arap şairi Tarafe şu beytinde ahlakı iyi huylu olma, kavgacı olmama, zarar vermeme anlamında kullanmıştır;

“İnsanlarla birlikteliğini kucaklayıcı bir ahlakla sürdür.

İnsanlara hurlayıp duran bir köpek gibi olma!”¹⁶⁰

Hz. peygamber bir hadisi şerifte yıldızlardan yağmur istemek, başkalarının nesebine dil uzatmak ve ölüye ağıt yakmayı cahiliye dönemi ahlakının getirdiği etkiler olarak tanımlayarak, cahiliye dönemi batıl inanışlarını o dönemin ahlakı olarak nitelemiştir.¹⁶¹

2.2.2. Mürüvvet

Cahiliye dönemi insanının ve toplumunun en büyük ahlaki değeri mürüvvet'tir. Arap toplumunda ahlak kavramı yerine mürüvvet kelimesi kullanılmıştır. Mürüvvet, cahiliye döneminin ahlaki değerlerini tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Arapça da El- Murue erkek anlamındaki mer' den türemiş ve erkeğe ait üst düzey ahlaki donanımı tarif için kullanılmaktadır. Sözlükte mürüvvet, erkekliğin kemali (kemalu'l-raculiyin) olarak tanımlanmış¹⁶² güçlü iken bağışlamak, misafire ikram etmek, sabırlı olmak, hilm sahibi olmak, komşuya yardım etmek ve zayıfları korumak mürüvvetin özellikleri olarak görülmüştür.¹⁶³ Mürüvvet açıktan yapıldığı zaman utanılacak bir şeyi gizliden yapmamak demektir.¹⁶⁴ Ahnef'e “Mürüvvet nedir” diye sorulduğunda “Mürüvvet, iffet ve dürüstlüktür.” diye cevap vermiştir. Ayrıca mürüvvet, insanı rezil edecek şeylerden uzak durmak, güzel görülen işleri yapmak, toplumda küçük düşürücü şeylerden uzak durmak şeklinde de

¹⁵⁹ Mustafa Türkçü, “İslam Ahlakı ve Kur'an Ahlak Öğretisi Üzerine Bir İnceleme”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ, 1996, Sayı 1: 182.

¹⁶⁰ Mustafa Çağrı, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Ahlak ve İnsan İlişkileri*, (İstanbul, Kuramer, 2017),73.

¹⁶¹ Cevat Ali, *El'Mufassal Fi Tarihu'l- Arabi Kable'l-İslam*, (Bağdat, Şeriat Matbaası, h. 1380), 9: 154.

¹⁶² İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 1:154.

¹⁶³ Ali, *El'Mufassal*, 4: 574.

¹⁶⁴ Zebidi, *Tacu'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, 1: 427.

tanımlanmıştır.¹⁶⁵Dolayısıyla mürüvvetin en büyük göstergesi cesaret sahibi olmaktır. Müsteşrik Nicolson, mürüvveti “Kavgada cesaret, felaket anında sabır, oç almada ısrarlılık, zayıfı koruma, kuvvetliye karşı koyma” şeklinde açıklamıştır.¹⁶⁶ Görüldüğü gibi Araplarda ahlaki anlayış insani olmaktan çok, güç ve şeref adına hareket eden erkek egemen bir anlayıştır. Izutsu mürüvve’yi Arapların o dönem en yüce ahlak ideali ve erdemler bileşkesi olarak tanımlamıştır.¹⁶⁷ Cahiliye dönemi için mürüvvet bir erdemler manzumesi olup, cömertlik, yiğitlik, kahramanlık, dayanışma, vefakârlık, hürriyet, namus gibi konularda Arapların ahlak anlayışını oluşturmuştur. Ahnef b. Kays mürüvvet sahibi olmanın cömertlik yapmak olduğunu beyitlerinde şöyle dile getirir;

*“Keşke malım servetim hesapsız olsaydı!
Dağıttırdım o serveti, hediyeler verirdim.
Ancak mürüvvetli olmaya güç yetmez ki,
İnsanın hesapsız malı mülkü olmayınca.”¹⁶⁸*

Muallakat şairlerinden Amr b. Kulsum kabilesini överken o dönem mürüvvet sahibi olduklarını ve mürüvvetin en büyük göstergelerinden olan cesaret ve korkusuzluk ile cömertlikleri üzerine şöyle demektedir;

*“Gücümüz yettiğince insanlara ikram ederiz biz,
Bize sataşanları yok ederiz biz.
İstediklerimize engel oluruz biz,
İstedığımız yere izin almadan gideriz biz,
Kızdığımız zaman terk eder gideriz biz,
İstedığımız şeyi alırız biz,
Bize sığınanları koruruz biz,*

¹⁶⁵ Zebidi, *Tacu'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, 1: 427.

¹⁶⁶ W. Montgomery Watt, *Muhammed Mekke'de*, Çev. Rami Ayas, Azmi Yüksel, (Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986), 27.

¹⁶⁷ Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, 75.

¹⁶⁸ Çağırıcı, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Ahlak ve İnsan İlişkileri*, 85.

*Bize isyan edenlere bileniriz biz,
Saf suyu kaynağından içeriz biz,
Bizden gayrılar kirli ve çamurlu suyu içerler,
Bebeklerimiz süten kesildiği zaman,
Zorbalar onların önünde secde ederler.”¹⁶⁹*

İslam dini cahili Arap toplumunun mürüvvet olarak nitelediği erdemli hasletleri kabul etmiş, kötü ve aşırı davranışları reddetmiştir. Hz. Peygamber bir hadisi şerifte “Din mürüvvetle olur” buyurarak mürüvvetin olumlu taraflarını onaylamıştır. Kur’an-ı Kerim cahiliye toplumunun kullandığı mürüvvet kavramının yerine ahlak kavramını kullanmayı tercih etmiştir. Ayetlerde bütün iyi ve güzel değerleri ifade etmek üzere Hz. Peygamberin yüce bir ahlak üzere olduğu vurgulanmıştır.¹⁷⁰ Hz. Peygamber de ben güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim buyurarak ahlak kavramını ön plana çıkarmıştır.¹⁷¹ Kur’an-ı Kerim cahili olan ve cahiliyeye ait olan kötü şeylerden yüz çevrilmesini ve iyi olanların yapılmasını emretmektedir.¹⁷²

2.3. Cahiliye Döneminin Olumlu Değerleri

2.3.1. Cesaret

Cahiliye dönemi Arap toplumun en önemli ahlaki davranışlarının başında hiç şüphesiz yiğitlik ve cesarete verdikleri önem gelmektedir. Yiğitlik, mürüvvetin asli bir bileşenidir.¹⁷³ Cahiliye şiirlerinin en çok işlenen konularındandır. Onlara göre cesaret ve kahramanlık Arap’ın özgün karakter özelliğidir.¹⁷⁴ Şüphesiz cahiliye döneminde asabiyet duygularının yoğun olduğu kabileciliğin ve ayakta kalmanın güçlü olmak ve savaşmak zorundalığını gösterdiği bir dönemde bu önem verme hayatidir. Cahiliye kültüründe yiğitlik kişinin savaşta gösterdiği cesaret ve elde ettiği netice ile kazanılmaktadır. Elde edilen yiğitlik elbette ki kişisel ve kabilesel övünme duygusundan gelmektedir. Savaşta ne kadar fazla kişi öldürülmüşse yiğitlik o kadar

¹⁶⁹ Zevzeni, *Şerhu’l-Muallakatu’s-Seba*, 126-127.

¹⁷⁰ Kalem, 68/ 4.

¹⁷¹ Muvatta, Husnu’l-Huluk, 1.

¹⁷² Araf, 7/ 199.

¹⁷³ Izutsu, *Kur’an da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, 152.

¹⁷⁴ Muhammed Süheyl et-Takuş, *Tarihu’l-Arab Kable’l-İslam*, (Beyrut, Daru’n-Nufais, 2009), 192.

taçlanmaktadır. Şair Antere kendi kahramanlıklarından bahsederken kendisinin savaş esnasında ortaya çıktığından savaş sonrası ganimet paylaşımında yok olduğundan söz ederek aslında şeref kazanma adına savaştığını ifade etmektedir.¹⁷⁵

Cahiliye döneminde savaşların her an çıkabilme ihtimali onları her zaman hazırlıklı olmaya ve hazırlık yapmaya itmiştir. Araplarda yiğitliğin en büyük göstergelerinden biri at biniciliği kabul edilmiştir. Şairler şiirlerinde atı ve atlıyı övmüşlerdir. Şair Antere aynı zamanda iyi bir at binicisidir.¹⁷⁶ İyi at binenler bununla övülmüşler ve toplumda da saygı görmüşlerdir. At biniciler savaşta kahramanlık gösterir, kaçmazlar ve ölümü hoş karşılarlardı. İyi at binenler öldüğü zaman atı da mezarı başında kurban edilirdi. Kinane Oğullarına mensup at biniciliğiyle meşhur Rebia b. Mükaddem öldüğü zaman atı da mezarı başında kurban edilmiştir.¹⁷⁷

Araplara göre korkaklık utanılacak bir duygudur. Onlar savaşta vuruşarak ölmeyi yatağında rahat ölmeye tercih etmişlerdir. Bunu bir şeref saymaktadırlar. Şair Semevel b. Adiya bir şiirinde şöyle demektedir:

“Bizden hiçbir soylu kişi yatağında ölmemiştir.

Bizden hiçbir kimsenin kanı, vurulduğu yerden başka bir yere akmamıştır.

Bizim kanlarımız, ancak kılıçların keskin ağzından akar,

Kılıçların keskin ağızlarından başka bir yerde akmaz.”¹⁷⁸

Yine Muallaka sahiplerinden Züheyr b. Sülmâ şöyle demektedir:

“Yok, benim soyumda ne güçsüz ne de silahsız bir kimse

Kavgadan kaçan adi, sefil bir korkak

Ben savaşçı oğluyum, atalarım

Ki gözünden vururlardı miğferli savaşçıyı,

Kuşanıp kılıçlarını sükûnetle giderlerdi ölüme.”¹⁷⁹

¹⁷⁵ Adem Apak, *Kur'an'ın Geliş ortamında Arap Toplumu*, (İstanbul, Kuramer, 2017), 141.

¹⁷⁶ Nurettin Cengiz, “Cahiliye şiirlerinde Süvari Şairler”, *Ekev Akademi Dergisi*, 2002, 10: 187.

¹⁷⁷ Cengiz, “Cahiliye şiirlerinde Süvari Şairler”, 179, et-takuş, *Tarihu'l-Arab Kable'l-İslam*, 193.

¹⁷⁸ Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, 141.

¹⁷⁹ Izutsu, *Kur'an da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, 152.

Arapların yiğitlik ve savaşlardaki kahramanlıkları kişisel ve kabilesel şeref ve saygınlıklarını artırma üzerinedir. Onlar çöl ortamında ayakta kalmanın yolunun kavgadan ve savaştan kaçmamak olduğunu düşünüyorlardı. Kabilenin şerefi her şeyin üzerindeydi. Savaştan kaçmanın kişinin ve kabilenin şerefine sürülecek en büyük leke olduğuna inanıyorlardı. Gücün ve şiddetin hâkim anlayış olduğu bir dönemde saldıranlar için bütün yollar mubahtı. Başkalarının ırzları, malları ve kadınlarını kendi malı sayarlardı. Bunun bir övünme ve gurur kaynağı olduğunu cahiliye dönemi şairi el-Efveh el-Evdi şiirlerinde şöyle anlatmaktadır:

“Biz kavimlerle savaşırız, kadınlarını esir alırız

Hiçbir güçlü kişinin bizim kadınlarımızı esir aldığı görülmez.

Ve bir kavmin bizden üstün olduğunu görmemiştir.”¹⁸⁰

2.3.2. Cömertlik

Arap toplumun cahiliye döneminde önem verdiği ahlaki meziyetlerden biri de cömertlik ve misafirperverliktir.¹⁸¹ Bu durum o dönem de fakir, zengin, şehirli veya bedevi olan bütün toplum için geçerliydi. Onlar insanlara cömertlik yapmayı önemli bir meziyet olarak görmüşlerdir.¹⁸² Misafire ikram etmek, hele de çöl ikliminin olduğu ve önemli bir coğrafyanın çöllerle kaplı olduğu bölgede iklimsel bir zorunluluktan kaynaklandığı düşünülebilir. Zira çölde misafire ikram etmek konuk için olduğu kadar ev sahibi için de önemli bir meziyetti. Misafirlere ev sahipliği yapmak hem sosyal hayatın devamını hem de ticari faaliyetlerin sürmesini sağlıyordu. Hatta onlar geceleri uzaktan geçmekte olan yolcuların ateşi görüp gelmeleri için Naru'l-Kıra denen ateş yakarlardı.¹⁸³

Arap ileri gelenlerinden Hatim et-Tai kölesine gece vakti yolunu kaybedenlerin yolunu bulabilmeleri ve misafir edilmeleri için talimat vermiş ve ona şöyle demiştir:

“Ateşi yak; gece karanlık ve soğuk!

¹⁸⁰ Çağrı, *Kur'an'ın geliş Ortamında ahlak ve İnsan İlişkileri*, 149.

¹⁸¹ Atilla Yargıcı, *Kur'an'ın Önerdiği İdeal İnsan Modelinin Oluşmasında Sevginin Rolü*, (Ankara, Fecr Yayınevi, 2017), 45-46.

¹⁸² Şevki Dayf, *El'Asru'l-Cahili*, (Daru'l-Mearif, Kahire, 1960), 68.

¹⁸³ Ali, *El'Mufassal*, 577.

Ve rüzgâr, ey tutuşturucu, dondurucu bir rüzgâr

Ola ki gelip geçen biri yaktığın ateşi görür

Ateş bir misafir getirdiyse işte sen oldun hür”¹⁸⁴

Hatem et-Tai kendisine tutumlu olmasını, malını savurmamasını tavsiye edenlere karşı şöyle demektedir:

“Bana bütün malını tükettin tutumlu ol diyorlar,

Eğer onların dediği gibi yapsaydım efendi olamazdım.”¹⁸⁵

Hatem et-Tai Cahiliye döneminde yaşamış ve cömertliğiyle meşhur olmuş birisidir. Kızı babasından Hz. Peygambere bahsederken “Babam namusu korur, esirleri bırakır, aç kalmış doyurur, çıplağı giydirebilir, misafirleri ağırlar, onlara yemek verir ve herkesle selamlaşır. Kendisinden talep de bulunanları geri çevirmezdi.” Şeklinde anlatmış Hz. Peygamber de “Bu anlattıkların hakiki müminlerin özellikleridir. Eğer baban iman etmiş olsaydı, ona rahmet okurduk.” diye buyurmuştur.¹⁸⁶

Araplar misafire ikram etmeyi önemli bir şeref kabul etmiş ve bunu asaletin bir parçası görmüşlerdir. Cömertliğiyle ünlü olan Arap büyüklerinden Kab b. Mâme'nin bir arkadaşıyla çölde giderken yanında bulunan suyu arkadaşına verdiği ve kendisinin susuzluktan öldüğü anlatılmaktadır.¹⁸⁷

Arapların paylaşmayı sevdikleri ve misafir ağırlamayı önemsedikleri pek çok tarih kitaplarında zikredilmektedir. Örneğin Düleymoğullarına mensup Sad b. Ubade'nin ailesi buna örnek gösterilebilir. Her akşam birisi Sad b. Ubade'nin damına çıkarak “Et yemek isteyenler, yemek yemek isteyenler Düleymoğullarının evine gelsin” diye ilan yaparlardı. Düleymoğullarının bu âdeti İslam'dan sonrada sürmüştür.¹⁸⁸ Yine aynı şekilde yolcuları doyuran bazı cömert kimseler vardı ki onlara Zadu'r-rakib denilmekteydi. Bunlar Mekkeli kimselerdi. Ebu Ümeyye b. Mugire el-Mahzumi, Ebu

¹⁸⁴ Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, 149.

¹⁸⁵ et-Takuş, *Tarihu'l-Arab Kable'l-İslam*, 190.

¹⁸⁶ Feriha Özmen, “Dönemin Şiirlerinden Örneklerle Cahiliye Araplarında Ahlak”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 2012, sayı 3 cilt 1: 308.

¹⁸⁷ Ali, *El'Mufassal*, 578.

¹⁸⁸ Fethullah Zengin, “Cahiliye Araplarında Bazı İyi Ahlâk Örnekleri ve Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Güz 2016, 58.

Amr b. Ümeyye, Zem'a b. Esved b. Matlub bu kimselerdi.¹⁸⁹ Kaynaklar cahiliye döneminde yapılan ziyafetlerde israfa gidildiğini de bizlere aktarmaktadır. Beni Neccar kabilesinden İbn Hind lakabıyla maruf Halid b. Zeyd'in misafirleri için deve kestiğini ve ziyafet verdiğini aktarırken ziyafetten kalanından insanların ve kuşların yediğinden bahsedilmektedir.¹⁹⁰ Bu şekilde cömertliğinde aşırıya kaçan kimseler için "Kuşları doyuran veya rüzgarı besleyen" diye mecazi isimler kullanılırdı.

Cahiliye dönemi şairleri ekseriyetle o dönem Arap toplumu ahlaki özellikleri olarak cömertliği ve cömert kimseleri konu edinmiştir. Şiirler cömertliği konu edindikleri zaman bu iyi hasleti övmüşler ve bununlar gurur duymuşlardır. Buna mukabil olan cimriliği ve cimri kimseleri de yermişler ve onları kınamışlardır. Cimrilik kişinin sahip olduğu mal ve imkânlarını başkalarıyla paylaşmaktan kaçınmasıdır. Şairlerin cimrilik üzerine şiir yazmaları bunun en büyük delilidir. Muallakat şairlerinden Nabiğa şöyle demektedir:

"Malın sahibi malından fayda görmez

Cimrilik onun ömrünü ve zekâsını artırmaz ve eksiltmez."

Cahiliye döneminde cimrilikte meşhur kimseler vardı ve bunlara "Buhalau'l-Arab" denilirdi. Ebu'l-Hubaib'in cimriliğiyle meşhur olmuş bir kimsedir. Kaynaklar onun çölde misafir gelir korkusuyla geceleri yaktığı kandilin ateşini kıstığını, kalan kısık ateşi bile gizlemeye çalıştığını aktarmaktadır.¹⁹¹ Yine Evs kabilesinden olan Uhayha hakkında ise akrabaları Uhayha'nın cimrilikte meşhur olduğunu, insanların kendisini kınadığını haber vermişler Uhayha ise "Cimrilikle suçlananlar dışında mal toplayanlar olmadı" şeklinde cevap vermiş ve malını sırf itibar için zayi etmek istemediğini söylemiştir.¹⁹²

Cahiliye dönemi bilgi kaynaklarından olan Kur'an- Kerim o dönem insanının mala olan tutkusunu beyan ederek¹⁹³ cahiliye döneminin mal sahibi olmayı ebedileşmenin bir işareti kabul ettiklerini açıklamaktadır.¹⁹⁴ Onların mal biriktirerek servet sahibi

¹⁸⁹ Ali, *El'Mufassal*, 581; Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, 149.

¹⁹⁰ Ali, *El'Mufassal*, 580.

¹⁹¹ Çağrııcı, *Kur'an'ın geliş Ortamında Ahlak ve İnsan İlişkileri*, 137.

¹⁹² Çağrııcı, *Kur'an'ın geliş Ortamında Ahlak ve İnsan İlişkileri*, 138.

¹⁹³ Adiyat, 100/ 8.

¹⁹⁴ Hümeze, 104/ 3.

olup bu serveti paylaşmamalarını kötü bir özellik saymaktadır.¹⁹⁵ Kur'an-ı Kerim cimrilğin, insanı fakirleştirdiği düşüncesinin şeytanın bir vesvesesi olduğunu açıklamaktadır.¹⁹⁶ Bir başka ayette ise o dönem zenginlerinin sahip oldukları gümüş ve altınlarını biriktirip paylaşmaktan kaçındıkları vurgulanmış, onlar azap ile tehdit etmiştir.¹⁹⁷ Kur'an-ı Kerim İslam öncesi toplumdan bahsederken onların yetimi itip kakan, yoksulu doyurmaya yanaşmayan kimseler olduğunu buyurarak¹⁹⁸ cimrilik eden ve cimriliği emreden Mekke'li müşriklerin bu kötü davranışlarını yermiştir.¹⁹⁹

Cimrilik üzerine kitaplar da yazılmıştır. Bunlardan biri Cahiz'in Kitabı'l-Buhala'dır. Cahiz şöyle demektedir: Hayatın en güzeli ilimle beslenen hilm ve doğru fikirdir. Hırs hastalığının ilacı olmaz cimriliğinde doktoru olmaz.²⁰⁰

Netice itibariyle Arap toplumunda cömertlik ve misafire ikram etmek son derece önemli bir meziyet olarak görülmüş, şeref ve onur kabul edilmiştir. Onlar bu hususta yaptıklarını ikramdan daha ziyade itibar kazanmak veya kabilesinin şanını ve şöhretini yaymak üzere yapmışlardır.²⁰¹ Bu itibarlardır ki İslam cömertliği övmüş fakat savurganlığı ve riyakârlığı yasaklamıştır.

2.3.3. Himaye

Himaye etmek, sözlüklerde korumak, zarar verecek şeylerden sakınmak anlamlarına gelmektedir.²⁰² Arap toplumunda son derece güçlü olan himaye kültürü kişiyi veya kabileyi zarar verecek durumlardan veya saldırılardan korumak üzere dayanışmak demektir. Yerleşik büyük egemen sistemlerin ve devletlerin olmadığı ve kabilelerin bir birinden bağımsız yaşadığı bir dönemde himaye etmek saygı ve kabul görmüş bir anlayıştır. Çöl ortamında ortak bir devletin ve hukuk düzeninin olmadığı Cahiliye dönemi ahlaki kurumlardan biri olan himaye sosyal hayatta önemli kabul edilmiştir.²⁰³ İslam Öncesi Arap toplumunda çöl eşkıyalarının varlığı ve bu eşkıya

¹⁹⁵ Hümeze, 104/ 1-2.

¹⁹⁶ Bakara, 2/ 268.

¹⁹⁷ Tevbe, 9/ 34.

¹⁹⁸ Maun, 107/ 2-3.

¹⁹⁹ Hadid, 57/ 24.

²⁰⁰ Ebu Osman Amr b. Bahr b. Mahbub el-Cahiz, *El-Buhala*, Kahire, Daru'l-Mearif, ths, 19.

²⁰¹ Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumunu*, 152.

²⁰² Zebidi, *Tacu'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, 37: 477.

²⁰³ Çağrı, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Ahlak ve İnsan İlişkileri*, 159.

çetelerinin hiçbir kural ve hukuk tanımayan uygulamaları kabileler arasında dayanışmayı getirmiştir. Zira güçlü olan, kişi ve kabilelerin ortaya koyduğu şiddet ve yağma kültürü ileride başına gelebilecek tehlikeler içinde bir dayanışmayı zorunlu kılmaktaydı.

Araplar için himaye etmek övünülecek bir durumdur. Çünkü bu durum himaye edenin nüfuzunu ve gücünü göstermektedir. Himaye kişiyi olabildiği gibi kabileler arasında da olabilirdi. Himaye eden bu durumu veya anlaşmayı herkese ilan eder, Kendilerine sığınan kimseyi her anlamda koruma altına alır ve ihtiyaçları giderilirdi.

Himaye etmek güçlü kimselerin ve kabilelerin bir özelliği idi. Bir kimse himaye altına alındığı zaman güvende olduğunu hissederdi. Bu noktada hilf ve civar kurumlarına da değinmeliyiz. Arap toplumunda karşılıklı anlaşma veya ittifak yoluyla kabileler arasındaki dayanışma hılf/ halif şeklinde tanımlanırken, yazılı ya da resmi bir koruma talebi doğrultusunda himaye edilen kabile anlaşmalarına car/civar denilmektedir.²⁰⁴ Bununla birlikte kendisine sığınan birini her türlü şekilde koruma teminatına eman, baskın veya savaş sonucu esir olanların özgürleştirilmesiyle kurulan vela/ Mevla denilmekteydi. Bütün bu himaye şekillerinin bir sorumluluğu bulunmaktaydı ve gereken her türlü fedakârlık yapılmalıydı.²⁰⁵

Yine zulme uğrayanları korumak üzere kurulmuş olan ve onlarla dayanışmak üzere birçok Hilf/ Ahlaf cemiyetinin kurulması dayanışmaya verilen örneği göstermektedir. Hılfu'l-Mutayyebun,²⁰⁶ Hılfu'l-Ahlaf²⁰⁷ ve Hılfu'l-Fudûl bunlardandı. Hılfu'l-fudûl cemiyeti Özellikle Mekke dışından gelen tüccarların mağduriyetlerini gidermeye ve hac aylarında dışarıdan gelen kimseleri korumak zayıf ve kimsesiz kişilere yardım etmek üzere kurulmuş idi.²⁰⁸ Hz peygamber bir hadisi şerif de İslam öncesi dönemde kurulan Hılfu'l-Fudûl Cemiyeti hakkında şöyle demektedir: “Ben Abdullah b. Cüdan’ın evinde öyle bir anlaşmaya şahit oldum ki onu çil çil develerle değişmem.

²⁰⁴ Watt, *Muhammed Mekke’de*, 24.

²⁰⁵ Hüseyin Alan, *Siyerin gölgesinde Hz. Peygamber öncesi Mekke ve Arabistan*, (İstanbul, Beyan yayınevi,2014), 138.

²⁰⁶ Ebu Muhammed b. Abdulmelik b. Hişam, *Es-Sîretü’n-Nebeviyye (I-II)*, thk. Mustafa es-Sekâ, (Mısır, thz.)1:132.

²⁰⁷ Çağrııcı, *Kur’an’ın Geliş Ortamında Ahlak ve İnsan İlişkileri*, 164.

²⁰⁸ İbn Hişam, *Es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 1: 133.

Eğer İslam'da da ona davet edilsem, muhakkak icabet ederdim.”²⁰⁹Civar ise kişisel korunma talebi idi. Komşuluk hakkı da denilebilir.

İslam sonrası dönemde Hz. Peygamber Taif te saldırıya uğradığı zaman bu geleneğin bir göstergesi olarak Taif dönüşü Mekkeli müşriklerden Mut'im b. Adiyy'in himayesine sığınmıştır. Mut'im b. Adiyy Kabe'ye giderek “Muhammed himayemdedir.” Şeklinde ilanda bulunmuş ve sonrasında Hz. Peygamber Mekke'ye girmiştir.

2.3.4. Namus Duygusu

Cahiliye dönemi Arap toplumunun en önemli ahlaki meziyetlerinden biri de iffetli olmak ve namus duygusudur. Araplar namuslarına son derece düşkünlük göstermiş iffetli olmayı övmüşlerdir.²¹⁰ Örneğin ünlü Arap şairi Züheyr b. Ebî Sülma namusunu korumanın öneminden şöyle bahsetmiştir:

“Kim namusunu korumak için bir iyilik yaparsa

Onu korumuş olur.

*Kim kendisini sövmekten kaçınmazsa kendisine sövülür.”*²¹¹

Cahiliye toplumunda iffetli olmak son derece önemlidir. Bu konu cahiliye dönem şiirlerinde sıkça bahse konu edilmiştir. Muallaka sahibi şairlerden Antere b. Şeddad şiirlerinde bir kadının yüzüne bakmamayı, komşu kadın evine giderken gözden kayboluncaya kadar başını yere eğip kaldırmadığından bahsetmektedir.²¹² Bir diğer şair Aşa ise başkalarının hanımlarına bakmayan, iffetine sahip çıkan, namusuna sahip çıkan erkekleri, Evs b.Hacer de güldüğü zaman kahkaha atmadan iffetli bir şekilde tebessüm eden hanımları şiirlerinde övmüştür.²¹³

Cahiliye adetlerine göre başkalarının karısına göz dikerek iffetsizlik yapan kimseler kabileden kovulurlardı. Rivayetlere göre bir gemi yolculuğunda Umâre b.

²⁰⁹ İbn Hişam, *Es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1: 134.

²¹⁰ Et-Takuş, *Tarihu'l-Arab Kable'l-İslam*, 193.

²¹¹ Ebi Abdillâh el'Huseyn b. Ahmed ez-Zevzeni, *Şerhu'l-Muallakati's-Seb'a*, (Beyrut, Daru'l-Alemiyye, ths.), 82.

²¹² Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumunu*, 154.

²¹³ Dindi, Emrah, *Kur'an'da İslam Öncesi Kültürün İzleri (Muamelat Örneği)*, (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 300.

Velid, karısına ahlak dışı davranışları gerekçesiyle Amr b. As tarafından gemiden denize atılmıştır. Umâre kıyıya yüzerek çıkabilmiştir. Bununla birlikte kabilesi kendisini bu çirkin fiilinden dolayı dışlamıştır.²¹⁴

Cahiliye döneminde henüz daha Müslüman olmamış Osman b. Talha'nın Müslüman olup hicret eden eski eşi Ümmü Seleme'yi yolda başına kötü bir şey gelmemesi adına Medine'ye kadar götürmüştür. Yine Mekke'nin ileri gelenlerinden olan Ukbe b. Ebi Muayt'ın Müslüman olan kızını kendisinin Medine'ye götürmesi o dönem namus anlayışını yansıtmayı açısından son derece önemlidir.²¹⁵

2.3.5. Ahde Vefa

Cahiliye toplumunda erdem sayılan davranışlardan biri de ahde vefa göstermektir. Ahde vefa cahili Arap toplumu için son derece önemliydi. Bir kabileden bir kimse birine bir vaatte bulunduğu zaman kabilesi de onunla birlikte vaat edilen şeye vefa gösterirdi.²¹⁶ Araplar ahde vefa gösterme hususunda titiz davranmışlar, sözünde durmamayı ve emanete ihaneti ayıp kabul etmişlerdir.²¹⁷ Musakkıb b. El'Abdi bir şiirinde şöyle demektedir;

“Sakın tamam deme

Yerine getirmeyi istemediğin bir vaade.

.....

Ancak bir defa tamam dedinse eğer

Sözünü yerine getirmek için var gücünle diren

Çünkü sözünden caymak kınanacak bir iştir.”²¹⁸

Cahiliye dönemi Arap toplumu, ahde vefayı ve emanete riayet etmeyi şereflerinin bir parçası kabul etmişler ve bu uğurda her ne bedel ödenmesi gerekse bile ödemeyi göze almışlar ve savaşmışlardı. Bunun için kan bağına da gerek duyulmazdı. Buna en

²¹⁴ Dindi, Kur'an'da İslam Öncesi Kültürün İzleri, 299; Zengin, “Cahiliye Araplarında Bazı İyi Ahlak Örnekleri ve Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme”, 64.

²¹⁵ Özmen, Dönemin Şiirlerinden Örneklerle Cahiliye Araplarında Ahlak, 315.

²¹⁶ Dayf, *el'Asru'l-Cahili*, 69.

²¹⁷ et-Takuş, *Tarihu'l-Arab Kable'l-İslam*, 194.

²¹⁸ Harun Ögmüş, *Cahiliye Şiirine Göre Arap Yaşantısı ve Kur'an'ın Getirdiği Değişim*, (Aybil Yayınları, Konya, 2012)179.

güzel örneklerden biri vefasıyla Araplar arasında meşhur olan Semev'el b. Adiya'dır. Semev'el, şair İmru'l Kays'ın kendisine bıraktığı emanetleri Gassan melikinin istemesine rağmen teslim etmemiş ve kendi oğlunun gözleri önünde öldürülmesine şahit olmuş, oğlunu vefası karşılığında feda etmiştir.²¹⁹ Ahde vefanın meşhur örneklerinden biri de Zî kar savaşıdır. Sasani meliki, Hire valisi Numan b. Münzir'i öldürtmüş ve onun geride bıraktığı eşini, çocuklarını ve mallarını emanet olarak alan Hani b. Mesud eş-Şeybani'den istemiştir. Hani b. Mesud eş-Şeybani'nin Kısra'nın istemesine rağmen ahbine vefa göstererek Numan b. Münzir'in emanetlerini Kısra'ya vermemesi üzerine olmuştur. Savaş Zî kar mevkiinde olmuş, Kısra'nın ordusu o dönemin önemli silahı fillerden oluşması, daha kalabalık ve güçlü olmasına rağmen Araplar Farslıları yenmişlerdir.²²⁰

Vefa duygusu cahiliye dönemi şiirlerinde de sık sık işlenmiştir. Muallaka sahibi şairlerinden Züheyr sözüne sadık kalmayı şöyle anlatmıştır:

“Her kim ki sözüne sadık kalırsa zemm edilmekten kurtulur,

Her kim ki iyiliğe mutmain bir şekilde kalbini yöneltirse asla gerilemez.”²²¹

Dürüstlük Arap toplumunda son derece büyük ahlaki meziyetlerden olduğundan, Hz. Peygamber'e risalet öncesi el emin sıfatının verilmesi de o dönem toplumunda dürüstlüğü ve ahde vefayı yücelten bir zihniyetin en büyük göstergelerindendir.²²² Yine Hz Peygamber hicret ile emredildiği zaman kendilerine kılavuzluk etmesi için Müşrik Abdullah b. Ureykıt ile bir ücret karşılığında anlaşmıştı. Ancak Hz Peygamber ve Hz. Ebubekir ile Mekke'den ayrıldıkları zaman kendileri için yüz deve ödülü konulmasına rağmen Abdullah b. Ureykıt onların yerlerini bildiği halde sözünden dönmemişti.

²¹⁹ İzutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, 156.

²²⁰ İsrail Balcı, Zû Kar Savaşı ve Arap-Sasani ilişkilerindeki önemi, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, 65; et-Takuş, *Tarihu'l-Arab Kable'l-İslam*, 194.

²²¹ Zevzeni, *Şerhu'l-Muallakati's-Seba*, 73.; et-Takuş, *Tarihu'l-Arab Kable'l-İslam*, 194.

²²² Zengin, “Cahiliye Araplarında Bazı İyi Ahlâk Örnekleri ve Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme,” 65.

2.3.6. Hilm

Sözlükte akıl ve sabır,²²³ hoşgörünün sonucunda kazanılan erdem olarak tanımlanan hilm Arap ahlakında önemli bir yer tutmaktadır.²²⁴ Nefsin heyecan ve kızgınlık karşısında tutulması olarak ta açıklanan hilm,²²⁵ ahlaki ilkelerin toplandığı erdemdir.²²⁶ Hilm aklın hâkimiyetinde kazanılıp yaşatılan ahlaki bir erdemdir.²²⁷ Sözlüklerde net bir tanım yapılması zor olan, içeriği genel olarak zıt anlamlarından yola çıkılarak doldurulan hilm, ağırbaşlılık veya teenni ile hareket etmek şeklinde de tanımlamak mümkündür. Batılı araştırmacı İgnac Goldziher, hilmi cehlin zıddı olarak tanımlamış ve hilmin kelime anlamlarını da sıraladıktan sonra halimin günümüz medeni insanı olduğunu zikretmiştir.²²⁸ Hilm için cehlin zıddı denildiği gibi sefahatin zıddı olarak da tarifler yapılmıştır. Cahiliye dönemi Araplar, toplum içinde zevk ve sefahate dalmamış, zulümden uzak kalmış kendisinde akıl ve ahlaki davranışları toplamış kimseler halim olarak nitelenmişlerdir. Hilm de sabır ve sekinet vardır. Araplar hilmi ve halim kimseleri övmüşlerdir. Halef b. Halife bir şiirinde şöyle demektedir;

“Onların üzerinde hilmin vakarı vardır,

Onların çocukları bile heybetlerinden dolayı olgun insanlar gibidir.

Cahilleştikleri zaman bile hilimleri kayblmaz.”²²⁹

Cahiliye döneminde insanlar arasında hilm ve müsamaha sahibi oluşuyla tanınan Kays b. Asım, Ahnef b. Kays gibi kimseler mevcut idi.

²²³ Cevheri, *Tacu'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, 31, 526.

²²⁴ Mustafa Çağrı, “Hilim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 1998), 18: 33.

²²⁵ Cevheri, *Tacu'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, 31, 527.

²²⁶ Cevheri, *Tacu'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, 31, 526.

²²⁷ Çağrı, *Kur'an'ın geliş Ortamında Ahlak ve İnsan İlişkileri*, 96.

²²⁸ Fayda, “Cahiliye”, 7: 17.

²²⁹ Çağrı, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Ahlak ve İnsan İlişkileri*, 107.

2.4. Cahiliye Döneminin Olumsuz Değerleri

2.4.1. Asabiyet

Cahiliye dönemi Arap toplumunu anlayabilmek için mutlaka asabiyet duygusunu anlamak gerekmektedir. Sözlükte a-s-b/ ع-ص-ب bir şeye bağlanma, birinin etrafında toplanmak demek olup terim olarak aralarında baba tarafından kan bağı bulunanların meydana getirdiği topluluk demektir. Cahiliye döneminde baba tarafından akraba olan erkeklerin birbirlerini desteklemeleri üzerine birlik olup birbirlerini sararak kuşattıkları için asabe denilmiştir.²³⁰ Akrabaları adına hareket edene asabî denilirken asabiyette aşırılığa da taassup denilmiştir.²³¹ Asabiyet ilkel çöl şartlarında yaşayan Arap toplumu için kültürün en büyük yapı taşıdır. İbn Haldun asabiyeti “ Bir kimse akrabasının zulme uğraması karşısında, kendi içinde bir zillet ve aşağılanmışlık hissi duyar ve buna engel olmak ister. Bu, başlangıçtan beri bütün insanlık için geçerli olan tabî ve fitrî bir durumdur” şeklinde izah etmektedir.²³² Asabiyet asıl olarak kan bağı yoluyla oluşurken zamanla hilf ve mevla gibi himaye kurumları yoluyla diğer kabilelerden bazı kişileri de kapsamaktadır.²³³

İslam öncesi dönem Arap toplumu kabileler halinde yaşamaktaydılar. Genel olarak Kahtaniler ve Adnaniler şeklinde iki kola ayrılan kabileler daha alt unsur olarak Temim, Kinane, Kureyş, Ümeyye, v.b gibi oymaklardan oluşurlardı. Bu dönem güçlü kabilelerin egemen unsur olarak kabul edildiği ve güçlü olmanın değer gördüğü dönemdir. Kabileler birbirlerinden bağımsızdı ve aralarında siyasi bir üstünlük bulunmazdı. Bedevi Arap toplumunda çadırları ve develeri haricinde kalan otlaklar, meralar ve su kaynakları kabile mensuplarının ortak malı sayılıyordu. Kabile örfüne mutlaka itaat edilir ve bu örf bir arada yaşamının ortak paydasını oluştururdu.²³⁴

Araplarda sosyal yapının temelini kabileler oluşturmaktaydı. Kabile ise aynı soydan gelen birbirlerine kan bağı ile bağlı aralarında nesep birliği bulunan daha çok erkeklerden soyun devam ettiği oymaklardan oluşan yapının adıdır.²³⁵ Cahiliye

²³⁰ İbn Manzur, *Lisanu'-Arab*, 1: , Zebidi, *Tacu'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, 3: 382.

²³¹ Zebidi, *Tacu'l-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, 3: 382.

²³² İbn Haldun, *Mukaddime*, Çev. Halil Kendir, (Yeni Şafak Yayınları, İstanbul, 2004), 1: 171.

²³³ Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, 199.

²³⁴ İbrahim Usta, *İslam Öncesi Arap Mitolojisi*, (Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2015), 32.

²³⁵ Alan, *Hz. Peygamber Öncesi Mekke ve Arabistan*, 139.

dönemi Arap toplumun üst kimliğidir. Asabiyet ise kan bağı ile bağlı olduğu kabileyi ayakta tutan ana unsur ve aşiret hukukunu savunmak demektir.²³⁶ Herhalukarda kabile ve kabile kardeşlerinin yanında olmak onların hakkını ve hukukunu korumak demektir. Bunun için gerekli her türlü fedakârlığı yapabilmek demektir. “Zalim olsun mazlum olsun kardeşine yardım et” atasözü bunu ifade etmektedir.²³⁷ Asabiyet duygusu kabilenin bütün fertlerini birbirine derin duygularla bağlayan güçlü bir dayanışma bağıdır. Bundan dolayı Arap toplumunda nesep bilginleri, tarih bilginleri, kabile şairleri, hatipler bulunmaktaydı. Arap toplumlarının büyük oranda okuma yazma bilmeyişi ve ümmi oluşları sebebiyle cahiliye döneminde bir hukuk sisteminin olmaması ve çöl hayatının bedevi veya hadari yaşamı Arap kabilelerinin devamlılıklarını sağlamak²³⁸ adına soylarını ve kabile kültürlerini yaşatma çabaları aynı zamanda kabilecilik taassubunu da doğurmaktaydı.²³⁹ Kendi içlerinde böyle bir dayanışma hukukunu doğurması tabii bir durum olmuştur. Çöl kanunlarının güç ve şeref üzerine değerler inşa etmesi kabileleri daha güçlü ve kendi içlerinde kenetlenen bir duygu ile birarada tutmaya itmiştir.²⁴⁰ Mekke toplumun sosyal hayatının hür, köle ve mevali gibi sınıflara ayrılmış olması ve savaşlarda yenilen tarafın esir ya da ganimet olarak alınıp pazarlarda satılması kabile toplumun kendi içinde bir asabiyet duygusu oluşturmasını ve sürekli bu duyguyu canlı tutmasını sağlamıştır. Asabiyet duygusunun temeli kabile veya aşiretin şan, şeref ve refahıdır. Ancak bu şuur asla bir milliyetçilik safhasına ulaşmamıştır. Kabile asabiyeti Arapların bir millet şuuruna ulaşmasını engellemiştir. Bundan dolayı cahiliye döneminde Arapların toplu olarak diğer milletlerle savaşları olmamıştır. Bazı kabileler Habeş, Rum veya Farşlılarla savaşmışlar fakat bu hiçbir zaman Arap-Habeş, Arap-Rum veya Arap-Fars savaşına dönüşmemiştir.²⁴¹

Kabile asabiyetinin en temel iki etkeni aralarındaki nesep birliği ve kabilenin çıkarıdır.²⁴² Araplar arasında güçlü olan bu asabiyet duygusu kabileler arasında

²³⁶ Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumunu*, 201.

²³⁷ Abdulkerim Özeydin, “Arap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 1991), 3: 321.

²³⁸ Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, 23.

²³⁹ Alan, *Hz. Peygamber Öncesi Mekke ve Arabistan*, 142.

²⁴⁰ Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, 23.

²⁴¹ Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap toplumu*, 203.

²⁴² Adnan Demircan, *Cahiliye Arapları*, (İstanbul, Beyan Yayınları, 2015), 50.

savaşların yoğun olmasına sebep olmuştur. Bazen iki kişi arasında başlayan tartışmalar çok kısa sürede kabileler arasında savaşa dönüşebilmekteydi. Zira asabiyet duygusu savaşan kabile üyesinin haklı haksız olmasına bakılmaksızın mutlaka destek olunmasını sağlıyordu.

Cahiliye dönemi Arap toplumundaki bu savaşların uzun sürmesi Mekke'deki hac ibadetini ve ticareti de etkiliyordu. Bundan dolayı Araplar her türlü saldırının ve savaşın yasakladığı haram aylara son derece hürmet ederlerdi. Haram aylar Receb, Zilkade, Zilhicce ve Muharrem ayından ibaretti. Haram aylarda her yer güvenli ve barış ortamına dönüyordu. Arap kabileler bu aylarda hac ibadetlerini yerine getiriyor, panayırlar düzenliyor ve alış verişlerini rahatça yapıyorlardı.²⁴³

Araplar özgürlüklerine düşkün kimselerdi. Bu durum onların birleşerek bir sistem ve devlet kurmalarını engellemişti. Her kabile kendi üstünlüklerinden bahseder ve bağımsızlığıyla övünürdü.

2.4.2. Övünme

Cahiliye dönem Araplarının en büyük olumsuz özelliklerinden ve aynı zamanda cahiliye dönemi şiirlerinin ana konularından biri de övünmedir. Yiğitlik, cömertlik, asalet, kabilenin asaleti ve cömertliği gibi konular şiirlerde övünme unsuru olarak işlenmişlerdir.²⁴⁴ Misafirlerine ikram etmeyi ve bununla övünmeyi severlerdi.²⁴⁵ Esasen Onlar hemen hemen her konuda bir övünme gayretine girmişlerdir. Mal, mülk, sahip olunan zenginlik hatta mezardaki ölülerinin çokluğu veya ölümlerin niteliği üzerine dahi övünmeye çalışmışlardır. Ünlü Arap bilgini Câhiz âlemde övünmeye en düşkün milletin Araplar olduğunu söylemektedir.²⁴⁶ Şair Malik b. Harim şöyle demektedir;

“Utandırım ben, atalarımın tabii olduğu şan ve şeref dışında bir şeye tamah edip peşinden gitmeye,

Kendimi kötülüklerden koruyarak şereflendiririm,

²⁴³ Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap toplumu*, 194.

²⁴⁴ Mustafa Çağrı, “Övünme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2007), 34: 103.

²⁴⁵ Demircan, *Cahiliye Arapları*, 60.

²⁴⁶ Ali, *El'Mufassal*, 4: 307.

Nefsimin cimriliğe yönelmesini engellerim.”²⁴⁷

Görüldüğü gibi şair Malik b. Harim hayatı yaşamanın amacının şan ve şeref olduğunu, bunun dışındaki şeylere tamah edilemeyeceğini söylemektedir. Övünme duygusu Araplarda o kadar ileri bir boyut almıştı ki bazen çok abartılı bir hal ortaya çıkabilirdi. Örneğin Numan b. Beşir’in şiiri buna örnek gösterilebilir;

“İnsanlardan kim bizimle övünme de yarışabilir,

Bizim toplumumuz şerefli dir,

Zülkarneyn de bizdendir, hatem de.

Ye’cüc seddini biz yaptık ve ellerimizde yükseldi.

*O Seddi yakabilecek biri çıktı mı?”*²⁴⁸

Yukarıdaki beyitlerde de görülebileceği gibi o dönemin Arap toplumunda Çin seddinin yapımını üstlenmeye götürecek kadar ileri derece bir gururlanma ve övünme duygusu hâkimdir. Başkalarına tepeden bakma ve kendilerini üstün görme onların bir vasfı olmuştu. Mesela onlardan birinin ayağından ayakkabısı çıkarsa veya yere bir şey düşürse kendisine zillet olur düşüncesiyle eğilmeyeceğinden bahsedilmektedir.²⁴⁹ Özellikle soy üstünlükleriyle övünmeyi adet edinmişlerdi. Bundan dolayı nesep bilginleri toplumda saygın yer edinmişlerdi. Hz. peygamber bir hadisi şeriflerinde asaletiyle övünmenin cahili bir adet olduğunu buyurmuşlardır.²⁵⁰ Yine içkiyi yasaklayan ayetin bazı sahabeler sarhoşken kabileleri hakkında övünüp sonrasında kavga etmeleri üzerine nazil olduğu rivayet edilmiştir.²⁵¹

Mekkeli müşrikler arasında Kâbe’ye yakın olmak ve Kâbe ile ilgili bir takım görevleri yerine getirme de bir övünç vesilesi sayılırdı. Mesela Kureyş kabilesi bu özelliklerinden dolayı kendilerini diğer kabilelerden üstün sayıyordu. Kendi dindarlıklarını “Hums” ismiyle adlandırmışlardı. Kâbe’ye son derece ihtiram

²⁴⁷ Öğmüş, *Cahiliyye Şiirine Göre Arap Yaşantısı ve Kur’an’ın Getirdiği Değişim*, 151.

²⁴⁸ Çağrı, *Kur’an’ın Geliş Ortamında Ahlak ve İnsan İlişkileri*, 53.

²⁴⁹ Özmen, “Dönemin Şiirlerinden Örneklerle Cahiliye Araplarında Ahlak”, 317.

²⁵⁰ Müslim, *Cenaiz*, 10.

²⁵¹ Taberi, *Tefsiru’t-Taberi*, 10: 569.

gösterirlerdi. Hatta “Biz ehl-i haremiz, harem dışına çıkmayız” diyerek Arafat’ta vakfe durmayı kabul etmemişlerdi.²⁵²

Cahiliye Araplarında ahiret inancı olmadığından yapmış oldukları iyi ve güzel davranışları da övünme vesilesi yapar bununla kabilelerinin şan ve şerefini yükseltmeye çalışırlardı. Cahiliye dönem şiipleri ister kahramanlık ve yiğitlik olsun, ister cömertlik olsun isterse de başkalarına yardım olsun yapılan bütün iyi şeylerle övünç duymuşlar ve bunu üstünlük saymışlardı. Örneğin misafire ikram etmeyi büyük erdem sayarlar ve bununla övünmekten geri durmazlardı.²⁵³

Arapların övündüğü bir başka husus ise sahip oldukları zenginliklerdi. Bunların başında ise erkek evlatları ve kabilelerinin çokluğuuydu. Hatta Ensar’dan Beni Haris ile Beni Harise kabilelerine mensup iki kişi kabilelerinin şereflerini yarıştıırken hayatta olanlardan sonra ölüleri yarıştırmaya başlamışlar ve bunun üzerine Tekâsür suresi nazil olmuştur.²⁵⁴ Kur’an- Kerim İslam öncesi dönemde Mekkeli Müşriklerin çoğunluklarıyla övünmelerini eleştirmiş, onların sahip oldukları mal, mülk, zenginlik veya sayıca çokluğun onlara bir fayda sağlamayacağını dile getirmiştir.²⁵⁵

Watt, Araplar arasında soyluluğun askeri güçten kaynaklandığını belirtmektedir.²⁵⁶

2.4.3. Zevk ve Sefaya Düşkünlük

Cahiliye dönem en büyük ahlaki olumsuzluklardan biri de zevk ve sefaya düşkünlüktür. Cahiliye dönemi yaygın kötü ahlak özellikleri ve davranışları arasında içki içmek, kumar oynamak, faiz yemek ve zina etmek önde gelmektedir.²⁵⁷

²⁵² İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, (Mısır, Darul Hicr, 1997),3: 493.

²⁵³ Abdülkerim Özeydin, “Arap”, 3: 322.

²⁵⁴ Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Kesîr ed-Dımaşkî, *Tefsirü'l-Kur'ân el-Âzim*, thk. Sami b. Muhammed, h.774), 14: 443.

²⁵⁵ Tekasür, 1-8.

²⁵⁶ Watt, *Hz.Muhammed Mekke'de*, 17.

²⁵⁷ Ali, *El'mufassal*, 4: 665.

Cahiliye dönem Arap toplumunda içki içmek son derece yaygın idi. Özellikle içkinin yüze yakın isminin olduğu rivayet edilmektedir.²⁵⁸ Araplar içki içmekle övünürlerdi.²⁵⁹

Cahiliye şiirleri içki ve kadın üzerine yazılmış şiirlerle doludur. Cahiliye dönemi toplumunda ahiret inancının olmayışı ve hesap gününe inanmama ile onları ne yaparsa yapsın kişinin bu dünyada ettikleri kendisine kârdır anlayışı, zevk ve sefayı yoğun yaşamalarına sebep olmuştur. Muallakat şairi İmru'l-Kays şiirlerinde edebi bir dille aşklarını ve sevda hatıralarını anlatmaktadır.²⁶⁰ Bir diğer Muallakat şairi Tarafe ise dünyada zevk aldığı üç şeyden ikisinin bol köpüklü şaraptan kana kana içmek diğerinin ise bulutlu ve yağmurlu bir günde güzel bir kadınla beraber olmak olduğunu belirtir.²⁶¹ Tarafe içkiye olan düşkünlüğünden ailesi tarafından dışlanmış ancak yine de içkiyi bırakmamıştır.²⁶² Bir şiirinde Tarafe şöyle demektedir:

“Madem benden ölümü uzaklaştırmak elinde değil;

O halde bırak da elimdekilerle (zevklerimi yaşayarak) gideyim ölüme.”²⁶³

Arap toplumunda yaygın olduğu kadar içkinin açtığı sosyal yaraların farkında olan o dönem insanlarından içki kullanmayanların olduğundan da bahsedilmektedir. Bunlar arasında Hz. Peygamber efendimizin dedesi Abdulmuttalip, Velid b. Muğire, Safvan b. Ümeyye, Kus b. Saide, Abdullah b. Cudan, Beşir es'Sekafi ve Varaka b. Nevfel gibi isimler zikredilmektedir.²⁶⁴

İslam öncesi Arap toplumunda yaygın olan kötü alışkanlıklardan biri de kumardır. Kumara kazanmayı kolay yoldan yaptığı için meysir denilmektedir. Cahiliye Arapları kumar oynamayı mübah sayarlardı. Araplar arasında farklı kumar çeşitleri bulunuyordu ve oynayanlar bütün mal ve hatta ailesi üzerine kumar oynarlardı.²⁶⁵ Muallakat şairleri şiirlerinde kumar oynayanlardan, kumar için kesilen develerden ve kesilen deve etlerinin misafirlere ve fakirlere dağıtılmasından

²⁵⁸ Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumunu*, 123.

²⁵⁹ Ali, *El'Mufasssal*, 4: 673.

²⁶⁰ Zevzeni, *Şerhu'l-Muallakati's-Seb'a*, 19.

²⁶¹ Özmen, "Dönemin Şiirlerinden Örneklerle Cahiliye Araplarında Ahlak", 323.

²⁶² Nebi Bozkurt, "İçki", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 2000), 21: 456.

²⁶³ Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumunu*, 126.

²⁶⁴ Ali, *El'Mufasssal*, 4: 670- 671.

²⁶⁵ Ögmüş, *Cahiliye Şiirine Göre Arap Yaşantısı ve Kur'an'ın Getirdiği Değişim*, 158.

bahsetmişlerdir.²⁶⁶ Kumar oynamak şeref ve övünç vesilesi sayılırdı. İslam öncesi dönemde çoğunlukla kış mevsiminde veya kıtlık dönemlerinde oynanır, oyunda kazananların payları daha çok fakirlere dağıtılırdı.²⁶⁷ Bununla birlikte ok çekimiyle de oynanan bir türü daha var ki buda İslam diniyle birlikte yasaklanmıştır.²⁶⁸ Bu oyun Hübel putu önünde on okun çekilmesiyle oynanırdı. Bu oklara kıdah denilmekteydi. Her okun üzerinde sırasıyla çizikler bulunur, sahibine kazandıracığı deve eti payını gösterirdi.²⁶⁹

Kur'an-ı Kerim nazil olduğu dönemde yaygın olarak kullanılan içki ve kumar hakkında ikisinin faydasının da zararının da bulunduğunu ancak zararlarının faydasından fazla olduğunu belirterek²⁷⁰ iki kötü alışkanlığı yasaklamıştır.²⁷¹ Hz. Peygamber de veda hutbesinde cahiliye dönemi kötü ahlaki davranışların yasaklandığını belirterek kaldırılan ilk faizin amcası Abbas'a ait olduğunu, kaldırılan ilk kan davasının ise Abdulmutalib'in torunu İyas b. Rebia'nın kan davası olduğunu açıklamıştır.²⁷²

Cahiliye döneminde Araplar arasında yaygın olan zevk ve sefa eğlencelerinden biri de fuhuş idi. Cahiliye döneminde bazı kimseler tarafından arasında zina yapmak son derece normal kabul edilirdi. Hatta bu kötü işi yaptığını göstermek üzere damına bayrak asan fuhuş evleri de bulunmaktaydı. Bu evlere "Mevahir" denilmekteydi.²⁷³ O dönemde cariyelerine zorla bu işi yaptırarak gelir kazananlar da bulunmaktaydı. Cariyelerin buna karşı çıkmaları ise mümkün değildi. Arap toplumunda bu kazanç normal olarak karşılanırdı.²⁷⁴ O dönemde fuhuş sebebiyle nesep problemleri de çıkardı. Birden fazla erkekle birlikte olan kadın çocuk doğduktan sonra tüm baba adaylarını toplar ve onlardan birine babası olduğunu haber verir ve baba adayları buna karşı

²⁶⁶ Dindi, *Kur'an'da İslam Öncesi Kültürün İzleri*, 365.

²⁶⁷ Neşet Çağatay, *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, (Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957), 127.

²⁶⁸ Tevfik Fehd, "Meysir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2004), 29: 509.

²⁶⁹ Et-Takuş, *Tarihu'l-Arab Kable'l-İslam*, 190.

²⁷⁰ Bakara, 2/ 219.

²⁷¹ Maide, 5/ 90-91

²⁷² İbn Hişam, *Es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2: 603-604.

²⁷³ Ebu'l Âlâ Mevdudi, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, (İstanbul, Pınar Yayınları, 2014), 462.

²⁷⁴ Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, 135.

çıkamazdı. İslam'dan sonraki dönemde nesep davaları kaldırılmış Hz. Peygamber çocuğun yatak sahibine ait olduğunu buyurarak zinayı da yasaklamıştır.²⁷⁵

2.4.4. Ved'ül-Benat

Arap toplumunda namus duygusu o kadar ileri boyutlara taşınmıştır ki kendi kız çocuklarını öldürmeye vardırılmıştır.²⁷⁶ Cahiliye dönemi savaşların sık ve yaygın olduğu bir dönemde kızlarının esir düşüp, pazarlarda satılmaları²⁷⁷ ve fuhşa zorlanmalarını istemediklerinden ve bu durumun kendileri ve kabileleri adına utanç verici olduğu için başlarına gelmesini istemediklerinden kız çocuklarını diri diri toprağa gömerlerdi. Bu anlayışa “Ved'ül-benat” denilmektedir.²⁷⁸ Araplar için kız çocuğu sahibi olmaktan çok erkek evlat sahibi olmak bir şeref idi. Zira erkek evlat onlar için savaşta veya iş gücünde bir üstünlük sebebi idi.

Kız çocuklarını diri diri toprağa gömme gibi bir uygulama vardı. Bu davranış çok sık tekrarlanan bir şey değildi. Araplar kız çocuklarını ya şereflerine leke sürerler ya da yoksulluk çekme korkusu sebebiyle öldürüyorlardı. Kız çocuğu olan kimseler çocuğu ya ilk doğduğu anda toprağa gömerlerdi ya da çocuk büyüyüp altı yaşlarına geldikleri zaman onları süsler ve gezintiye çıkaracaklarını söyler daha önceden kazdıkları çukura gelince de oraya atar ve üzerini toprakla örterlerdi. Şüphesiz bütün Araplar bu şekilde davranmıyorlardı. Kız çocuklarını koruyan ve onları ölmekten kurtaran kimselerde vardı. Zeyd b. Amr b. Nufeyl ve Sa'sa' b. Nacihe bunlardandı.²⁷⁹ Kız çocuklarını satın alarak ölmekten kurtarmakla ünlü Sa'sa b. Naciye'nin üçyüz altmış çocuğu kurtardığı rivayet edilmektedir.²⁸⁰ Kız çocuklarını diri diri toprağa gömme Temim, Kays, Esed ve Huzeyl kabilelerinde yaygın olarak işlenmiştir.²⁸¹

İslam geldikten sonra bu çirkin uygulamayı kaldırmıştır. Hz. Peygamber birinci Akabe biatinde bulunanlardan kız çocuklarını öldürmeyeceğine dair biat almıştı.²⁸²

²⁷⁵ Ebu Davud, Talak, 34.

²⁷⁶ Zengin, “Cahiliye Araplarında Bazı İyi Ahlâk Örnekleri ve Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme,” 65.

²⁷⁷ Adnan Demircan, “Cahiliye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti”, *Necmetin Erbakan Üniversitesi İstem Dergisi*, 2004, sayı 3: 18.

²⁷⁸ Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, 157.

²⁷⁹ Demircan, “Cahiliye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti”, 23.

²⁸⁰ Çağatay, *İslamdan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, , 123.

²⁸¹ Demircan, Cahiliye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti, 21.

²⁸² İbn Hişam, *Es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2: 83.

Kur'an-ı Kerim kıyametten bahseden ayetlerde “Diri diri toprağa gömülen kızın hangi suçtan ötürü öldürüldüğü”²⁸³ şeklinde buyurarak Arap toplumunun bu âdetini eleştirmiştir.

2.4.5. İntikam

İntikam almak Arap toplumunun cahiliye dönemi temel değerlerinden biridir. Cahiliye dönem şan ve şeref anlayışıyla yakından ilgilidir. Zira Araplar kabile savaşlarında veya başka bir şekilde kaybettikleri kabile üyesinin intikamını almayı mutlak hak olarak görürlerdi. İntikam almak, kabileler arasında süren kan davalarının uzun süreler devam etmesinin başlıca etkeniydi. Kabile savaşlarında intikam almakta önemliydi. İntikam alınana kadar kabile üyeleri zırhlarını çıkarmaz, içki içmez, eşlerine yaklaşmaz, güzel kokular sürünmezlerdi. İntikamını alamamış olmak, kabile üyesinin kanını yerde bırakmış olmak kabile fertleri için utanılacak bir durumdu. Saldıran tarafa aynı şekilde karşılık vermek kutsal bir görev olarak kabul ediliyordu.²⁸⁴

Kardeşi Fihroğulları tarafından öldürülen Mikyas b. Sûbabe diyet olarak Neccaroğullarından yüz deve almış ancak bu durum içini rahat ettirmeyince Fihroğullarından birini öldürmüş ve şöyle demişti;

“Kardeşimin yerine Fihri’yi öldürdüm ve diyetini yüklettim,

Faril kalesinde yaşayan Neccaroğullarının ileri gelenlerine

Öcümü aldım ve dayanıp yan geldim

*İlk evvel putlara dönen ben oldum.”*²⁸⁵

Kabile şerefi her şeyden üstün tutuluyordu. Bu durum kabile şairleri tarafından da işlenir, düşmanlık ve intikam duygusu sürekli canlı tutulurdu. Bütün bu sebeplerden bu savaşlar uzun süreler sürebilmekteydi. Bundan dolayı savaş günlerine Eyyamu'l-Arab denilmektedir. Cahiliye dönemi yaşanan Eyyamü'l-Arab'ın en önemlileri Buâs, Dâhis ve Besûs savaşlarıydı.²⁸⁶Medine'nin en büyük iki kabilesi olan Evs ve Hazreç

²⁸³ Tekvir, 81/ 8-9.

²⁸⁴ İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, (İstanbul, DİB yayımları, 2002),38.

²⁸⁵ Özmen, Dönemin Şiirlerinden Örneklerle Cahiliye Araplarında Ahlak, 322.

²⁸⁶ Apak, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap toplumu*, 192.

arasında uzun yıllar devam eden Buâs savaşları Hz. Peygamber efendimizin hicret edişinden sonra iki kabile arasına girmesiyle sona erdirilmiştir.

Kur'an-ı Kerim Araplar arasında İslam öncesi dönem uzun süren düşmanlık duygusuna değinerek, aralarında bulunan düşmanlığın kendilerini bir ateş çukurunun kenarına ittiğini, Allah'ın aralarına barışı ve kardeşliği koyarak onların kalplerini birbirine yaklaştırdığını ve kurtardığını anlatmaktadır.²⁸⁷ İlgili ayetler cahiliye dönemi düşmanlık ve şiddet kültürünü göstermesi açısından önemlidir.

2.4.6. Yetim Malı Yemek

Cahiliye dönemi Arap toplumunun temel ahlak anlayışı güç ve kaba kuvvet olduğundan uygulamalarından biri de zayıfı ezmek idi. Bu dönemde en fazla ezilen gruplardan biri de yetimler olmuştu. Yetimler mağdur edilir ve hiçbir hakları gözetilmezdi.

Cahiliye döneminde savaşlar, yağmalar, eşkıyalık yaygın olduğundan tabii olarak bu sosyal afetlerin gerisinde mağdurluklar oluşurdu. Ölümler geride mal ve çocuklar bırakırdı. Doğal olarak savaşlardan en çok küçük çocuklar etkileniyordu. Her savaş sonucunda yeni yetimler oluşuyordu.²⁸⁸ Bununla birlikte savaştan geri kalmayan Arap toplumu savaşın geride bıraktığı hasarları telafi etmeye yanaşmıyordu. Özellikle yetim olan kız çocuklarının ise mağduriyeti bir kat daha artıyordu. Zira Arap toplumu erkek egemen bir toplum olduğundan savaş ve iş gücü açısından erkeklere daha fazla değer veriyorlardı. Kız çocukları ise yük olarak görülüyordu. Özellikle miras hukukunda kadınlara ve kızlara pay verilmiyordu.²⁸⁹ Kadınlar savaş sonrasında oğluna miras kalıyordu. Üvey oğul isterse annesi ile evlenebiliyordu.²⁹⁰ Mirasın, eli silah tutan, düşmanla savaşan, ganimet toplayan ve kavmini savunan kimselere verilmesi esastı. Kız çocukları ise savaşamazlardı.

Cahiliye döneminde güçlü olanlar her zaman zayıf olanları ezerdi. Velisi bulunmayan yetimlerin malını yemek cahiliye döneminde son derece yaygındı. Yetim

²⁸⁷ Ali İmran, 3/ 103.

²⁸⁸ Abdüsselam Arı, "Yetim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul TDV Yayınları, İstanbul, 2013), 43: 501.

²⁸⁹ Çağatay, *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye çağı*, 122.

²⁹⁰ Çağatay, *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye çağı*, 117; Alan, *Hz. Peygamber Öncesi Mekke ve Arabistan*, 347.

kalan kimin himayesinde ise velisi olan yetimin malının her türlü tasarrufuna malik olurdu. Genç ve güzel olan yetim kızları kendileri nikâh altına alınırdı. Eğer çirkin ise yine evlenilir ancak malına konulduktan sonra kendilerine değer verilmezdi.²⁹¹ Kur'an-ı Kerim cahiliye dönemi insanların yetimi doyurmaya yanaşmadığını belirterek onları kınamıştır.²⁹²

Netice itibariyle cahiliye toplumunda ahlak kibir, gurur, şeref, mürüvvet ve cesaret üzerine oturtulmuştur. Bu noktada Hz. Peygamberin amcası oğlu Cafer b. Ebi talibin Habeş kralı Necaşi'ye karşı anlatımı son derece önemlidir. “Ey Hükümdar! Bizler cahiliye düşüncesine sahip bir kavim idik; putlara tapıyor, ölü hayvan eti yiyor, fuhuş yapıyorduk; akrabalık bağlarına riayet etmiyor, komşuluk haklarını tanımıyorduk. Güçlü olanlarımız zayıflarımızı ezerdi. Uzun müddet bu halde yaşadık. Sonra Allah bize aramızdan soyunu, doğruluğunu, güvenilirliğini ve namusluluğunu bildiğimiz bir Peygamber gönderdi. O bizi Yüce Allah'ın birliğini tanımaya ve ona ibadet etmeye çağırdı. Ağaç ve taştan yaptığımız putlara tapmaktan Allah'a ortak koşmaktan uzaklaştırdı. Bize doğru söylemeyi, emanete riayet etmeyi ve akrabalık hukukunu gözetmeyi, komşularla güzel geçinmeyi emrediyor; haramdan, kan dökmekten sakınmayı bildiriyor; fuhuştan, yalandan, yetim malı yemekten, namuslu kadına iftira etmekten menediyor ...”²⁹³

Dikkat çekildiği üzere cahiliye dönem bazı ahlaki erdemlerin İslam geldikten sonra da övüldüğü ortadadır. Bu İslam'ın Cahiliye ahlakını devam ettirdiği demek olmayıp İslam'ın iyi ve güzel şeyleri kabul ettiğini göstermektedir. Hz. Peygamberin “Ben güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim” hadisi bu manada anlaşılmalıdır. Hz. Peygamber bu dönem karakteristik zihniyet ve davranışlar üzerine sahabeyi uyarılmış, İyi örneklerin devamını tavsiye etmekle birlikte kötü ve yanlış uygulamalara tekrardan dönülmemesi üzerine uyarılarda bulunmuştur.

²⁹¹ Mevdûdi, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Muhammed'in Hayatı*, 465.

²⁹² Fecr, 89/ 17.

²⁹³ İbn Hişam, *es-Siretu'n- Nebeviyye*, 1: 336- 337.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'ÂN'I KERİM'DE ALLAH'IN RAZI OLDUĞU DAVRANIŞLAR

3.1. İhsan

Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın rızasını kazandıran davranışlardan birisi ihsan etmektir. İhsan etmek h-s-n (ح-س-ن) kökünden türemiş, if' al vezninden mastar olarak kullanılmakta ve kötülüğün zıddı olarak zikredilmektedir. Sözlükte bir şeyi iyi ve güzel yapmak²⁹⁴, iyi, güzel ve yararlı fiil işlemek²⁹⁵ anlamında kullanıldığı gibi, ila (الى) ve be (ب) harfi cerleriyle kullanıldığı zaman iyilik etme, lütufta bulunma, güzel davranma, fazlasını verme, yardımseverlik, ikram ve inam da bulunma anlamlarına gelmektedir.²⁹⁶ "احسن الى فلان" filan bana iyilik etti şeklindeki gibi kullanılmaktadır.²⁹⁷

İhsan kavramı ıstılahta ise sözlük anlamlarına yakın olarak kullanılmakta olup terim anlamı Hz. Peygamber'in Cibril hadisindeki açıklamasında ortaya çıkmaktadır. Cibril (a.s.) bir gün Hz. Peygamber'e gelerek O'na, iman ve islamdan sonra ihsan nedir? diye sormuş, o da Allah'ı görüyormuşçasına ona ibadet etmendir. Her ne kadar sen onu görmüyorsan da o seni görmektedir" diye cevaplamıştır.²⁹⁸ Hadisi şeriften de anlaşıldığı gibi ihsan bir işi layıkıyla ve hakkını vererek yapmak şeklinde tanımlanabilir. İhsan davranışların tam bir teslimiyetle ve içtenlikle yapılması demektir. Kur'ân-ı Kerim'de "Allah adaleti ve ihsanı emreder"²⁹⁹ ayeti tefsir edilirken ibn Abbâs (r.a.) ihsan'dan muradın ihlas olduğunu beyan etmiştir.³⁰⁰

Genel olarak ihsan etmek kavram anlamına uygun olarak bir şeyin aslından fazlasını vermek olarak ta tanımlanmıştır. Ragıp el Isfahanî *Müfredat*'ında ihsandan bahsederken "İhsan adaletten üstündür. Zira adalet sende olan bir malı aslına uygun

²⁹⁴ Mustafa Çağrı, "İhsan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 2000), 21: 544.

²⁹⁵ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 13: 117.; İbrahim Mustafa vd., *Mu'cem 'ul Vasit*, 174; Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 300.

²⁹⁶ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 13: 117-118.

²⁹⁷ Isfehani, *Müfredat Elfazil Kur'ân*, 236.

²⁹⁸ Buhari, İman, 38, ; Müslim, İman, 1.

²⁹⁹ Nahl, 16/ 90.

³⁰⁰ Muhammed Fahrüddîn b. El-Allame Diyaüddin Ömer, Er-Razî, *Mefâtihu'l-gayb/et-Tefsîrü'l-kebîr*, (et-Tab'atü'l-Ula, Lübnan/Beyrut, Darül fikir, 1401-1981), 20: 263.

olarak geri vermendir. İhsan adaletten fazladır. Yani gerekenden fazlasını vermektir. Dolayısıyla adalet vacip ihsan ise mendup ve müstehaptır demektir³⁰¹

Kur'an-ı Kerim'in en temel kavramlarından biri olan İhsan etmek, mastar olarak on iki yerde geçmektedir. Türevleriyle birlikte yüz doksan dört ayette³⁰² geçen İhsan etmek, Kur'ân-ı Kerim dikkatle incelendiği zaman Allah'a karşı kullanıldığında farklı, insanlara karşı kullanıldığında farklı anlamlara geldiği görülmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de Allah'a isnad edildiğinde ihsan etmek, "*O yarattığı her şeyi en güzel yapmıştır*³⁰³, *O sizi şekillendirdi ve şeklinizi güzel yaptı*³⁰⁴ mealindeki ayetlerde olduğu gibi Allah'ın kusursuz yaratıcılığını³⁰⁵ veya "*Allah sana ihsan ettiği gibi sen de ihsanda bulun.*"³⁰⁶ *Allah ona rızık olarak ihsanda bulundu.*"³⁰⁷ Örneklerinde görüldüğü gibi, O'nun kullarına lütufkârlığını ve cömertliğini ifade etmektedir. Nitekim Yüce Allah âlemdaki herşeyi bir denge ve düzen içerisinde yaratmış ve âlemi eşsiz kılmıştır. Gökleri, yerleri ve içindekileri en güzel şekilde var etmiştir. Küçük âlem olarak nitelendirilen İnsan, sahip olduğu anatomi ve şekilsellikte Yüce Allah'ın yaratmadaki ihsanına en güzel örnek olmuştur. İnsan ve diğer canlıların hiçbirini bir diğeri gibi olmamakta, sahip oldukları şekil, organ yönünden insanların birbirlerine benzerken, beceri ve karakter yönünden farklılık göstermektedir. Katade "Allah'ın ihsanı, yarattıklarını güzelleştirmesidir" demektir.³⁰⁸ Yine aynı şekilde yarattığı İnsan ve diğer canlıları rızıklandırması, hava, su veya besinlerle buluşturması onun lütufkarlığını ve cömertliğini göstermektedir. Kur'an-ı Kerim "*Allah sana ihsan ettiği gibi sen de ihsanda bulun.*"³⁰⁹ buyurarak Allah'ın insanlara olan nimetlerle ihsanını hatırlatarak insanlardan da güzelce itaat etmesi gerektiğini belirtmiştir.³¹⁰ Bir başka ayette "*bir İhsanın karşılığı bir İhsan değil midir?*"³¹¹ buyrulurken Allah'ın kullarına olan ihsanı (kusursuz yaratma ve sınırsız lütuf)na karşılık insanların güzelce

³⁰¹ İsfehani, *Müfredat Elfazil'Kur'ân*, 236.

³⁰² Abdalbâki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 202-205.

³⁰³ Secde, 32/ 7.

³⁰⁴ Tegabun, 64/ 3.

³⁰⁵ Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 25: 143.

³⁰⁶ Kasas, 28/ 77.

³⁰⁷ Talak, 65/ 11.

³⁰⁸ Begavî, *Mealim'ut-tenzil*, 6: 301.

³⁰⁹ Kasas,28/ 77.

³¹⁰ Begavi, *Mealim'ut-tenzil*, 6: 221.

³¹¹ Rahman, 55/ 60.

mukabele etmesi ve Rabbine razı olduğu davranışları işleyerek dönmesini ifade etmektedir.³¹²

Allah’a karşı ihsan etmek ise onun emir ve yasaklarına uyararak ve tam bir teslimiyet içerisinde rızasına uygun davranmak demektir. Bu durum İhsan ile İhlas arasında da yakın bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. İhlas boyutu dikkate alınarak incelendiği zaman İhsan, iman ve İslam’ın bir sıhhat şartı olarak ta açıklanabilir. Yani Allah’ın rızasının amaçlandığı davranışların kabulü noktasında bir kabul şartı olarak ifade edilebilir. Nitekim bir kulun Allah’a ibadet ederken ihlas içinde olmaması durumunda bu davranışın yüce Allah tarafından kabul edilmeyeceği aşikârdır. Kaldı ki Cibril a.s. hadisine baktığımız zaman ihsan etmek iman ve İslam’dan sonra söylenmiştir. İhsanın Allah’ın görüyormuş gibi farkındalığı yüksek bir kulluk bilici olması da Rabbimin rızasına ulaşmada zirve noktasıdır. Zira hayatını muhsince yaşayan bir kimse hayatından kötülükleri çıkaracak ve iyilik yolunda bir abid olarak Rabbinin rahmetine kavuşacak demektir.³¹³

İhsanda bulunmak gözetim altında tâat ve davranışların güzelliğine bir işaret olarak kabul edilmiştir. Kur’an-ı Kerim’de “*kim kendini Allah’a teslim ederse şüphesiz en sağlam kulpa tutunmuştur*” ayetinde geçen –ve huve muhsinun- ifadesi burada hal cümlesi olarak alınmakta ve “*kim ihsan sahibi olarak kendini Allah’a teslim ederse...*”³¹⁴ şeklinde anlaşılmaktadır. Buradaki ihsanda salih amele bir işaret vardır.³¹⁵ Allah’a teslim olmak onun rızasına uygun yaşamayı ve davranmayı gerektirmektedir. Kur’an-ı Kerim ilk Muhacirler ile Ensarı örnek göstererek onların, ihsanla/güzellikle tabi olmalarından dolayı Allah’ın kendilerinden razı olduğunu ve onların Allahtan razı olduğunu belirterek insanın hedefine ihsanla gitmesi gereğini buyurmaktadır.³¹⁶

“(Mallarımızı) Allah yolunda harcayın. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik edin. Şüphesiz Allah iyilik edenleri sever.”³¹⁷ İkrime bu ayeti açıklarken “Allah

³¹² Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 29: 133.

³¹³ Nisa, 4/ 125.

³¹⁴ Lokman, 31/ 22.

³¹⁵ Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 25: 154.

³¹⁶ Tevbe, 9/ 100.

³¹⁷ Bakara, 2/ 195.

hakkında iyi zan besleyin ki sizi temizlesin” demiştir.³¹⁸ Fakat ilk dönem müfessirleri genel olarak ihsan etmeyi fakirlere yardım olarak açıklamıştır³¹⁹

Esasen ihsan etmek insanın hayatını düzenleyen ve insana ferahlık katan bir özelliktir. Kişi ne kadar muhsin olmaya çalışırsa bu, kendisi lehine yapmakta olduğu ve karşılığını göreceği bir ibadettir. Ayet ve hadislerde belirtilen bütün iyilik çeşitlerinin, onu yapan kişiye döneceğinin yüce Allah şöyle beyan etmektedir: “*Eğer ihsân (iyilik) ederseniz, kendinize ihsân etmiş, kötülük ederseniz yine kendinize etmiş olursunuz...*”³²⁰ Yine benzer şekilde Taberi, tefsirinde “*Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı(ihsanı), ...emreder*”³²¹ ayetini tefsir ederken ibn Abbâs’ın bu ayetteki adaletten maksat kelime-i şehadet, ihsandan murat ise farzların edasıdır demiştir.³²² Razi ise tefsirinde “bu ayet, bütün farzları, nafileleri, adâp ve ahlaka ait genel ve hususi kuralları toplamıştır” demektedir.³²³

Nitekim Kur’ân-ı Kerim bu noktada ; “*Hayır, öyle değil! Kim “ihsân” derecesine yükselerek özünü Allâh’a teslim ederse, onun mükâfatı Rabbinin katındadır. Artık onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir*”³²⁴ buyurarak ihsan sahiplerini büyük bir mükâfatla müjdelemektedir. Son devrin müfessirlerinden Seyyid Kutub “Fi’Zilâl’il-Kur’ân” adlı eserinde bu ayeti tefsir ederken şöyle demektedir: “Kim ihsan edici olarak yüzünü tastamam Allah’a teslim ederse hükmü, bütün varlığını Allah’a verirse, bütün duygularını Allah’a yöneltirse diğerinin hataya sarılmasının aksine bu, sadece Allah’a bağlanırsa... Yüzünü tastamam Allah’a teslim ederse “ İşte burada İslam’ın gerçek cehresi açıkça beliriyor. Yüzün teslimi-burada yüz bütün uzuvların remzidir-‘اسلم’ kelimesi teslimiyetten gelip, tamamen bağlanıp İslam’a girmektir. Hem manen teslimiyet, hem de hareketlerle... Bununla beraber bu teslimiyetin bir takım zahiri delillerinin olması gerekir. İşte ayetin son kısmı onu tamamlıyor” İhsan edici olarak...’İslam’ın alameti duygu ile hareketler, itikat ile

³¹⁸ Taberi, *Camiu’l Beyan an-Te’vilul’Kur’an*, 3: 595.

³¹⁹ Bkz. Taberi, *Camiu’l Beyan an-Te’vilul’Kur’an*, 3: 593-595.

³²⁰ İsrâ, 17/ 7.

³²¹ Nahl, 16/90.

³²² Taberi, *Camiu’l Beyan an-Te’vilul’Kur’an*,

³²³ Razi, *Mefâtihu’l-Gayb*, 20: 263.

³²⁴ Bakara 2/ 112, Bkz. Nisa 4/125.

filiiyat ve imanla ihsan arasındaki birlik bağıdır. İşte bu şekilde ancak kalbi olan itikat pratik hayatın nizamı haline gelebilir.”³²⁵

İhsan kavramı, insana nispet edildiğinde ise yaptığı işi güzel yapmasını ifade etmektedir. Nitekim yaptığı her işi Allah’ı görüyormuşçasına yapan bir kimse en güzelini ortaya koymaya çalışmalıdır. Hz. Peygamber’in “*Allah her şeye karşı ihsanı farz kılmıştır*”³²⁶ hadisinden de anlaşılacağı gibi en genel anlamda müslümanın hayatının ibadet, ticaret, idare, yargı, yönetim, sanat vb. her alanının da yaptığı işi olabilecek en güzel ve en iyi bir şekilde yapması demektir ki; şüphesiz Allah’ın rızasına en uygunu da budur.

İhsan etmek insanlara yardımda bulunmak anlamında da kullanılmıştır.³²⁷ Kur’ân-ı Kerim ihsan etmenin en önemli göstergelerinden biri olarak infâk etmeyi gösterir ve bunun takvâ göstergesi olduğunu zikrederek Allah’ın sevdiği davranışlardan biri olduğunu anlatır. İhsan sahiplerinin darlıkta da bollukta da Allah yolunda harcayanlar olduğu, onların öfkelerini yendiği, insanları affettiği belirtilerek Allah’ında kendilerini sevdiğine işaret edilmiştir.³²⁸ Kur’ân-ı Kerim’e göre Allah insanları en güzel şekilde yaratmış ve onu çeşitli nimetlerle nimetlendirmiştir. İnsan da Rabbine kulluk görevi olarak Rabbinin kendisine ihsanda bulduklarından insanlara iyilikte bulunup dağıtmalı ve ihsanda bulunmalıdır.³²⁹

Kur’ân-ı Kerim özellikle ana babaya karşı ilişkilerde de ihsan içerisinde bulunulmasını emretmiştir. Çeşitli ayetler ana-babanın evladı üzerindeki emeğine ve hakkına vurgu yapmış onlara karşı bütün tavır ve davranışlarda ihsan gözetilerek muamele edilmesini emretmiştir. Annenin hamilelik döneminden başlayarak evladı üzerinde zorluk üzerine zorluk çekerek onu büyüttüğü vurgulanmış ve onlara karşı şefkatle ve merhametle muamele edilmesini emretmiştir.³³⁰ Anne babanın evladı üzerinde hakkı olduğunu belirterek Allah’a isyan dışında onlara itaat edilmesini ve onlara teşekkür edilmesini emretmiştir.³³¹ Ana babaya ihsanda bulunmak, onlara saygı

³²⁵ Seyyid Kutub, *Fizilal’il– Kur’ân*, Çev. M.Emin Saraç ve vd., (İstanbul, Hikmet Yayınları, 1980), 1:219.

³²⁶ Müslim, Sayd, 11.

³²⁷ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 5: 283.

³²⁸ Ali imran, 3/ 134.

³²⁹ Kasas, 28/ 77.

³³⁰ Ahkaf, 46/ 15.

³³¹ Lokman, 31/ 14-15.

göstermek, haklarına riayet etmek, onlara karşı sesini yükseltmemek, onların ihtiyaçlarını gücü nispetinde karşılamaya çalışmak ve Allah'a isyan dışında onlara itaat etmektir.³³² Bir başka ayette ise eğer kişi ana babasının ihtiyarlık çağına yetişirse onları azarlamaması, onlarla tatlı konuşması ve onlara güzel sözler söylemesi hatta onlara karşı öf' bile dememesi gerektiği vurgulanarak şefkatin nasıl olması gerektiği açıklanmıştır.³³³

Kur'ân-ı Kerim'de ihsan eden anlamında kullanılan ve ismi fail kalıbında olan muhsin aynı zamanda Allah'ın bir ismi olarak geçmektedir. Ve Allah'ın muhsinleri sevdiği belirtilmektedir.³³⁴ “*İhsan ediniz Allah ihsan edenleri sever*”³³⁵ ayetini tefsir ederken Sabuni ihsan'ın taatteki en yüce mertebe ve makam olduğunu belirtmektedir.³³⁶

Kur'ân-ı Kerim muhsinleri şöyle tanımlamaktadır : “*Elif Lâm Mîm. Bunlar, hikmet dolu Kitab'ın; Muhsinlere bir hidayet ve rahmet olarak indirilmiş ayetleridir. Onlar; namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren kimselerdir. Onlar ahirete de kesin olarak inanırlar. İşte onlar, Rablerinden gelen bir hidayet üzeredirler ve kurtuluşa erenlerin ta kendileridir.*”³³⁷ Dikkat edilirse muhsinler için sayılan özellikler aynı zamanda mü'minler içinde farklı ayetler de geçen özelliklerdir. Bu ayetler bizlere ihsan etmenin, aynı zamanda iman etmekle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Kur'an-ı Kerim bizlere mü'min olmadan muhsin olunamayacağını göstermektedir. Ancak her mü'min aynı zamanda muhsin de sayılmadığı gibi, fihakika her muhsin de mü'min demek değildir.³³⁸ Muhsin kimseler eda ettikleri ibadetleri hakkını vererek ve farkında olarak ifa eden kimselerdir.³³⁹

Sabırlı olmak ta muhsin kimselerin bir özelliğidir. Emirler ve yasaklara uymak ve bu esnada karşı karşıya kalınacak ezalara katlanmak ile zalimlere karşı zaferi

³³² Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 10: 98.

³³³ İsra, 17/ 23.

³³⁴ Bkz. Bakara, 2/ 195.

³³⁵ Bakara, 2/ 195.

³³⁶ Sabuni, 1: 172.

³³⁷ Lokman, 31/ 1-5.

³³⁸ Kur'an-ı Kerim Kehf suresi 18/104. Ayette “(Ey Muhammed!) De ki: “Amelce en çok ziyana uğrayan; iyi iş yaptıklarını sandıkları hâlde, dünya hayatındaki çabaları kaybolup giden kimseleri size haber verelim mi?” buyurarak iman etmenin önemine vurgu yapmaktadır.

³³⁹ Maide, 5/ 83-85.

beklemede sabretmek Muhsinlerin özelliğidir.³⁴⁰ Şüphesiz ki kulları arasında tam anlamıyla iman eden ve ihsan eden kimseler peygamberlerdir. Peygamberler toplumları içinde kulluk bilincini en yüksek taşıyan ve en büyük imtihanlara muhatap olan kimselerdir. Kur'ân-ı Kerim kimi ayetlerde peygamberleri isim isim belirterek onların muhsin olan kimseler olduklarını haber vermektedir.³⁴¹

Muhsin, ihsan fiilini yapan kişidir. Yani iyilik eden kimsedir. Kişinin iman edip mü'min ismini kabul ederek, kendisini cehennem azabından koruyarak cennete gitmesini temin edişi kendisini muhsinlerden yapar. Kur'ân-ı Kerim birçok ayette muhsin kişilerin mükâfatının, Allah'ın rızası ve cennet olduğunu belirtmiştir.³⁴²

Netice itibariyle İhsan etmek Allah'ın razı olduğu bir davranıştır. Allah'ın rızasını arayan ve ona kavuşmayı amaç edinen her mümin hayatının her anında Cibril hadisinde geçtiği gibi sürekli bir murakabe altında olduğunun bilinciyle davranmalıdır. Kur'ân-ı Kerim'de geçen “*Allah adaleti ve ihsanı emreder.*³⁴³” ayeti de bu cihetle anlaşılmalıdır. Zira ihsan etmek, imanın bilgisel boyutunun ve davranışların şekillenmesidir. İhsan etmek, mü'minin inandığı değerleri hayatında uygulaması ve bunu içselleştirmesi demektir. Kalbte kabul gören düşüncenin davranışta da ortaya çıkmasıdır. Kaldı ki ihsan etmek, ilgili konularda zikredildiği gibi sadece ibadet değil bireysel ilişkilerin olduğu ana baba ve akrabalık konularında da önemli bir uygulamadır. Yüce Allah, onlara iyilik edilmesini değil ihsan edilmesini vurgulayarak hem içselleştirilmiş bir davranış hem de fazlasını ortaya koyan bir kul olunmasını istemiştir.

Kanaatimizce bilgi seviyesinin uzay çağı olarak nitelendiği ve hemen hemen bütün konularda merakımızı celp eden konulara ulaşmanın bir klavye veya bir cep telefonu kadar yakınlaştığı günümüzde ihsan etmenin faziletini bir daha ortaya çıkarmak zamanıdır. Zira Asr sûresinin işaret ettiği Müslüman, Allah'a inanan ve onun rızası doğrultusunda içselleştirilmiş davranış olarak salih amel işleyen kişidir. Hakkı ve sabrı tavsiye etmek, iman ve salih amelin devamıdır. Toplumların hızla değiştiği, büyük ailelerin yerini küçük ailelerin aldığı ve insanların bireyselleştiği, toplumsal

³⁴⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 5: 23.

³⁴¹ Bkz. Enfal, 8/ 83-84.

³⁴² Yunus, 10/ 26.

³⁴³ Nahl, 16/ 90.

ahlak olarak niteleyebileceğimiz örfün unutulmaya yüz tuttuğu günümüzde ihsanı emretmek tam da bu günün insanının ihtiyaç duyduğu bir konudur.

3.2. Takvâ

Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın rızasını, dostluğunu ve sevgisini kazandıran davranışlardan biri de takvâdır. Takvâ kavramı Kur'ân'da en çok zikredilen ve tekrarlanan anahtar kavramlardan birisidir.

Takvâ, Arapça (و-ق-ى / v-k-y/) fiilinden türemiş ve kullanıldığı baba göre koruma,³⁴⁴ himaye etme,³⁴⁵ muhafaza altına alma,³⁴⁶ sakınma,³⁴⁷ eziyetten korumak³⁴⁸ anlamlarına gelmektedir. İftial babına girdiği zaman ittika, kendisini elem ve zarar verici şeyden korunma anlamına gelmektedir.³⁴⁹ Aynı babda ism-i fail olarak muttaki korunan anlamına gelmektedir.³⁵⁰ Kelimenin aslının illetli olması ve çeşitli bablara girerken ibdal ve kalb gibi bazı Arapça gramer kurallarına uğramasından dolayı, morfolojik açıdan birçok açıklamaya ve rivayete konu olmuştur.³⁵¹ Hatta Cevherî bu konuda şöyle demiştir: İtteka-yetteki (اتقى-يتقى) fiilinin aslı ivteka (اوتقى) dır. İvteka fiili ifteal babına girdiğinde vav(و)harfi ya (ي) harfine ibdal edilerek te (ت) harfi, iftial kalıbının te (ت)siyle idgam edilmiştir. Kelimenin iftial babı kullanımda çoğalınca bazıları te harfinin kelimenin aslından olduğunu sanmışlardır.³⁵²

Kur'ân-ı Kerim dikkatle incelendiğinde bazı kavramların cahiliyye dönemine kıyasen anlam değişimine uğradığı görülmektedir. Vahiy, indiği toplumun dilini kullanmış, bazen bu dildeki kelimelerin anlamlarına sadık kalırken bazen de kelimelerin anlamını genişletmiş veya tamamen değiştirmiştir. Bu kavramlardan biri de Takvâ kavramıdır. Kur'ân-ı Kerim'in sık kullandığı kavramlardan biri olan Takvâ, kimi zaman cahiliyye dönemi anlamını koruyacak veya kimi zaman ise terk edecek

³⁴⁴İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 15: 402; Muhammed Murtaza Hüseyini, Ez-Zebidi,, *Tac'ul-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, , 40: 226.

³⁴⁵İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 15: 401, ez-Zebidi,, *Tac'ul-Arus min Cevahiri'l-Kamus*,40: 226.

³⁴⁶İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 15: 401.

³⁴⁷ ez-Zebidi,, *Tac'ul-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, 40: 226.

³⁴⁸İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 15: 401, ez-Zebidi,, *Tac'ul-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, 40: 226.

³⁴⁹İsfahani, *Müfredat Elfazil'Kur'ân*, 881.

³⁵⁰İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 15: 401, ez-Zebidi,, *Tac'ul-Arus min Cevahiri'l-Kamus*,, 40: 226.

³⁵¹ Bkz. Ez-Zebidi,, *Tac'ul-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, 40: 226-229, İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 15: 403-404.

³⁵² Ez-Zebidi, *Tac'ul-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, 40: 227.

şekillerde birçok defa kullanılmıştır.³⁵³ Tebrîzi'nin şu tanımı Takvâ kavramının ilk dönem kullanımının tarifini vermektedir: “İttika seninle korktuğun şey arasında seni koruması için koyduğun engeldir.”³⁵⁴ Beğavî’de buna yakın bir tanım yaparak şöyle demektedir: “Takvâ, iki şey arasına engel koymaktır. Örneğin, (savaşta)Kalkanıyla korundu. Yani kendisiyle, kendisine kasteden şey arasına engel koydu.”³⁵⁵

Takva kavramı sahabe arasında da tartışma konusu olmuş ve şöyle bir rivayet günümüze ulaşmıştır. Bir gün Hz. Ömer, Übey b. Kâb’a “Takvâ nedir?” diye sormuş. Kâb ona “sen hiç dikenli yolda yürüdün mü?” diye sormuş. Hz. Ömer, “evet” cevabını verince Kâb “Ne yaptın o zaman ?” demiş Hz. Ömer, “paçalarımı sıvadım ve kendimi korudum.” demiştir. Bunun üzerine Übey b.kâb’da “işte takvâ budur.” cevabını vermiştir.³⁵⁶

Takvâ kavramı Kur’ân-ı Kerimi bir ağ gibi sarmış çeşitli türevleriyle birlikte altmış üç sûrede iki yüz elli sekiz ayette geçmektedir.³⁵⁷ Kavram anlamı yukarıda verilen, cahiliyye döneminde tamamen dünyevi bir anlamda kullanımda olan,³⁵⁸ takvâ kavramı, asli anlamını kaybetmemekle birlikte daha çok uhrevi bir anlam kazanmıştır.³⁵⁹ Cahiliyye döneminde kendisine gelebilecek maddi zarardan korunmak olan Takvâ kavramı ıstılahta Allah’ın azabından ve cehennem ateşinden korunmak,³⁶⁰ haşyet,³⁶¹ emirleri yapmak ve yasaklardan kaçınmak,³⁶² Allah’tan korkmak olarak tanımlanmıştır. ³⁶³ Takvâlı olmak ihlaslı olmak, ³⁶⁴ Allah’ın emirlerine uyup yasaklarından kaçınarak azabından korunmak olarak da tarif edilmiştir.³⁶⁵

Kur’ân-ı Kerim’de “*Ey iman edenler Allah’tan gereği gibi sakının*”³⁶⁶ buyurularak iman eden herkesin en güzel Takvâ ile sorumlu olduğu bildirilmektedir.

³⁵³ İzutsu Toshihiko, *Kur’ânda Allah ve İnsan*, Ankara-Ankara Üniversitesi Basımevi,1975, s.16.

³⁵⁴ İzutsu, *Kur’ânda Allah ve İnsan*, 223.

³⁵⁵ Beğavî, *Mealimu’t-Tenzil* I, s. 60.

³⁵⁶ İbn Kesir, *Tefsirü’l-Kur’ân el-Âzim, thk. Sami b. Muhammed*, 1: 164.

³⁵⁷ Bkz. Abdalbaki, *el-Mu’cemu’l-Müfehres li Elfazil’l-Kur’âni’l-Kerim*,758-761

³⁵⁸ İzutsu, *Kur’ânda Allah ve İnsan*, 223.

³⁵⁹ İzutsu, *Kur’ânda Allah ve İnsan*, 20.

³⁶⁰ Bkz. Bakara, 2/ 24, Ali imran, 3/ 131, İsfehani, *Müfredat Elfazil’Kur’ân*, 881.

³⁶¹ Razi, *Mefatihul gayb*, 2: 23.

³⁶² ez-Zebidi, *Tac’ul-Arus min Cevahiri’l-Kamus*, 11: 226, İsfehani, *Müfredat Elfazil’Kur’ân*, 881.

³⁶³ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, 15: 401-402, ez-Zebidi,, *Tac’ul-Arus min Cevahiri’l-Kamus*, 11:226 , İsfehani, *Müfredat Elfazil’Kur’ân*, 881, Razi, *Mefâtihu’l-Gayb*, 2: 23.

³⁶⁴ Ece, *İslam’ın Temel Kavramları*, 679-682.

³⁶⁵ Süleyman Uludağ, ‘Takva’ *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*,(İstanbul, Türkiye Diyanet Yayınevi, 2010), 39: 484.

³⁶⁶ Ali İmran, 3/ 2.

Ancak Tegabun sûresindeki “*gücünüz yettiği kadar*” ifadesi buradaki Takvâ sorumluluğunu gücün yettiği kadarıyla nesh etmiştir.³⁶⁷ İbn Cüzey bu ayet nesh edilmemiştir demektedir.³⁶⁸ Bu iki ayet bir araya getirildiğinde, “Elinizden geldiği kadar Allaha’tan hakkıyla sakınmaya çalışın” şeklinde bir anlam ortaya çıkar ki İbn Cüzey’in dediği gibi burada neshe yolvermeye gerek yoktur.

Takva insan davranışlarında Haşyet duygusu olarak ortaya çıkmaktadır. Haşyet, Allah’tan korkmak demektir. Vahyin nüzûlü döneminde genel olarak bu anlamda kullanılmıştır. Nitekim Allah’tan korkan bir kimse hayatını ve davranışlarını ona göre düzenleyecektir. Birçok ayette “*Allah’tan korkun*”³⁶⁹ denilerek hayatının her döneminde kulluk bilincinin farkında olan bir mü’min profili ortaya konmuştur.³⁷⁰ Hz. Peygamber döneminin asr-ı saadet olarak nitelendirilmesi, ilk müslümanların takvaya uygun olarak Allah’tan korkmaları ve bunu davranışlarına yansıtmaları gösterilebilir. Kur’an-ı Kerim Allah katında en üstün olanın takvaca en üstün olan kimse olduğunu beyan ederek takvânın Allah’a yaklaşmanın ve onun rızasına ermenin de bir yolu olduğunu göstermektedir.³⁷¹

Takva duygusu insan davranışlarına etki ederek kişinin günahlardan beri kalmasını ve yaşamına şekil vermesini sağlar. Takva, günahlardan ve cehennem ateşinden korunarak Allah’ın vikayesine girmektir.³⁷² Takva sahipleri Allah’a ve Hesap gününün varlığına iman eden³⁷³ ve yaptıklarının hesabını vereceğinin farkında ve sorumluluk sahibi kimseler olarak davranışlarına çeki düzen verir. Bu anlamıyla takva yaptıklarından veya yapmadıklarından dolayı üstlendiği kulluk vazifelerinin sorumluluğunu yerine getirme bilincidir.³⁷⁴ Kişinin davranışlarına dikkat ederek kendisini koruması ve Allah’ın korumasını talep etmesidir. Keza Hz. Peygamber de

³⁶⁷ Begavi, *Mealimu’t-Tenzil* II, s. 77.

³⁶⁸ Ebu’l-Kasım Muhammed b. Ahmed İbn Cüzey el-kelbi, *Et-Teshil li Ulum’it-Tenzil*, (Beirut, Dar’ul kutubu’l İlmiyye, 1995), 2: 154.

³⁶⁹ Bkz. Bakara 2/231, Bakara 2/278, Bakara 2/ 283, Ali İmran 3/ 102 daha fazla bilgi için Bkz. Abdalbaki, *el-Mu’cemu’l-Müfehres li Elfazi’l-Kur’âni’l-Kerim*, s558-561.

³⁷⁰ Razi, *Mefâtihu’l-Gayb*, 2: 23.

³⁷¹ Hucurat, 49/ 13.

³⁷² Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 7: 232.

³⁷³ Bakara, 2/ 2-4.

³⁷⁴ Zemahşerî, *Keşşaf*, 37.

bir hadisi şerifte “Kul zarar olan şeyden sakınmak için kendisinde zararı olmayan şeyi terk etmedikçe takva sahiblerinden olmaz.”³⁷⁵ buyurmuştur.

Takva kendisini ibadetlerde de göstermektedir. Takva sahibi kimseler namazını kılan, zekâtını veren ve bollukta ve darlıkta infak eden kimselerdir.³⁷⁶ Kur’an-ı Kerim takva sahiplerinin geceleri az uyuyup geceleri ibadetle geçiren kimseler olduklarını beyan etmektedir.³⁷⁷ Aynı şekilde takvalı kimseler mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad eden kimselerdir.³⁷⁸

Takva, sahibine yumuşak bir hilm vererek, onu davranışlarında dikkat sahibi yapar. Takva sahipleri öfkelerine sahip çıkarlar ve affedicilerdir.³⁷⁹ Hucurat sûresi 3. Ayetteki : “Allah’ın Resulünün huzurunda seslerini kısıyanlar, Allah’ın kalplerini Takvâ konusunda imtihan ettiği kimselerdir.” bu manadadır. Takvâlı olmayı kulluğunun farkında olarak Rabbinin istediği bir kişi olmak şeklinde de tanımlayabiliriz. Hz. Peygamber’in göğsünü işaret ederek “Takvâ buradadır” buyurması onun içten gelen kalbi bir duygu olduğunu da ortaya koymaktadır.³⁸⁰ Takva insanın davranışlarında ihlâslı olmasını gerektirmektedir.³⁸¹

Kur’an-ı Kerim’de Takvânın neticesi, hidayet,³⁸² Allah’ın yardımı,³⁸³ velayet,³⁸⁴ muhabbet,³⁸⁵ mağfiret,³⁸⁶ sınırsız bir rızık ve sıkıntılardan kurtuluş,³⁸⁷ işlerin yolunda gidişi,³⁸⁸ mükâfatın büyüklüğü ve günahların

³⁷⁵ Ebi İsa Muhammed bin İsa bin Sevre Tirmizi, *Camius Sahih*, thk. Ahmet Muhammed şakir, (Mısır, 1978.), Kıyamet, 20.

³⁷⁶ Ali İmran, 3/ 134.

³⁷⁷ Zariyat, 51/ 17,18.

³⁷⁸ Tevbe, 9/ 44.

³⁷⁹ Ali İmran, 3/ 134.

³⁸⁰ Müslim, Birr, 2564, Tirmizi, Birr, 20.

³⁸¹ Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 2: 23.

³⁸² Bakara, 2/ 2.

³⁸³ Nahl, 16/ 128.

³⁸⁴ Casiye, 45/ 18.

³⁸⁵ Tevbe, 9/ 4.

³⁸⁶ Enfal, 8/ 29.

³⁸⁷ Talak, 65/ 2.

³⁸⁸ Talak, 65/ 4.

başılanması,³⁸⁹ amellerin kabulü,³⁹⁰ kurtuluş,³⁹¹ müjde,³⁹² cennete giriş³⁹³ ve cehennem ateşinden kurtuluş³⁹⁴ olarak zikredilmektedir.³⁹⁵

Yine takvâlı olmak müminler arasında üstünlüğün ve Allah'a yakınlığın en önemli göstergesidir. Kur'ân-ı Kerim'de insanın yaratılışı ve farklı toplumların var edilmesini açıklayan ayetlerden hemen sonra gelen : “Allah katında en üstün olanınız Takvâca en üstün olanınızdır.”³⁹⁶ hitabı yeryüzünde yaşayan insanlar içerisinde dil, renk ve ırk farkı gözetilmediği, neseplerin önemli olmadığı ancak en üstün olanının ise Allah'tan en çok sakınmak olduğu zikredilmektedir.³⁹⁷

Takvâlı olmayı hayatının merkezine alan kimselere muttaki denmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de muttaki kavramı kırk dokuz ayette geçmektedir.³⁹⁸ Arapçada ismi fail konumunda olup ittika eden sakınan kimseler demektir. Kur'ân-ı Kerim muttaki kavramını mümin kavramına eş kullanmıştır.³⁹⁹ İbn Abbas, “Muttaki hidayet üzere olmanın terkinden dolayı Allah'ın azabından korkan ve indirilene tasdikle Allah'ın rahmetini umanlardır.”⁴⁰⁰ şeklinde ifade ederken, Kelbi, “büyük günahlardan sakınanlar”⁴⁰¹ Katade ise “Allah'ın namazını kılan ve gayba inananlar olarak vasıflandırdıklarıdır.”demektedir.⁴⁰² Muttakiler, iman etmiş ve iman etmenin sorumluluğunu duyan müminlerdir. İman edip salih amel işleyen, emir ve yasaklara uyan, günahlardan kaçınan muttaki kimseler Allah'ın dostluğunu ve veliliğini kabul etmiş ve onun himayesine girmiş kimselerdir. Allah takvâlı kullarına bu dünyada sabır, sıkıntılardan çıkış yolu göstermekte, onları desteklemekle birlikte ahiret hayatında da altlarından ırmaklar akan cennetler ve türlü türlü nimetler vadetmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'deki vasıflandırmalardan anlaşıldığı üzere mü'minler kazandıkları sahip oldukları takva sıfatının gereği olarak davranışlarına ve duygularına

³⁸⁹ Talak, 65/ 5.

³⁹⁰ Maide, 5/ 27.

³⁹¹ Bakara, 2/ 189.

³⁹² Yunus, 10/ 64.

³⁹³ Kalem, 68/ 34.

³⁹⁴ Meryem, 19/ 72.

³⁹⁵ İbn Cüzey, *Et-Teshil li Ulum'it-Tenzil Et-Teshil li Ulum'it-Tenzil*, 2: 50.

³⁹⁶ Hucurat, 49/13.

³⁹⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1041; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 7: 231.

³⁹⁸ Abdalbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, 760-761.

³⁹⁹ Bakara, 2/ 2.

⁴⁰⁰ İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ân el-Âzim*, 1: 163.

⁴⁰¹ İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ân el-Âzim*, 1: 163.

⁴⁰² İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ân el-Âzim*, 1: 163.

yön verirler. Muttakilerin Kur'an-ı Kerim'deki dağılık vasıflarını şöyle sıralayabiliriz: Kur'an-ı Kerim'de muttakiler Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve ahiret gününe iman eden,⁴⁰³ gaybe inanan,⁴⁰⁴ hidayet üzere olan,⁴⁰⁵ namazını kılan,⁴⁰⁶ zekâtını veren,⁴⁰⁷ Allah yolunda infak eden,⁴⁰⁸ yakın akrabaya, fakirlere, yetimlere, yolda kalmışlara yardım eden,⁴⁰⁹ insanlara iyilik yapan,⁴¹⁰ mallarından isteyene ve yoksullara veren,⁴¹¹ Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad eden,⁴¹² öfkesine hâkim olan,⁴¹³ affedici,⁴¹⁴ verdikleri sözü yerine getiren,⁴¹⁵ sabırlı,⁴¹⁶ dürüst olan,⁴¹⁷ geceleri az uyuyup seher vakti Allah'a niyaz eden,⁴¹⁸ insanları bağışlayan,⁴¹⁹ ahitlerini yerine getiren,⁴²⁰ bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayan,⁴²¹ bir kötülük yaptıkları vakit hemen bağışlanma dileyen ve günahta ısrar etmeyen,⁴²² dosdoğru olan,⁴²³ Rabbinden ve kıyamet gününden korkan,⁴²⁴ hidayet üzere bulunan ve kurtuluşa eren,⁴²⁵ iyi,⁴²⁶ temiz,⁴²⁷ Müslüman⁴²⁸ ve her işini iyi ve temiz yapan Muhsin kimselerdir.⁴²⁹

Allah'ın hoşnutluğunu arayarak iman eden ve ittika eden kimseler hem bu dünyada hem de öteki dünyada bunun birçok faydasını göreceklerdir. Elbette ki bunların

⁴⁰³ Bakara, 2/ 4 Bakara, 2/ 177.

⁴⁰⁴ Bakara, 2/ 3.

⁴⁰⁵ Bakara, 2/ 2.

⁴⁰⁶ Bakara, 2/ 3.

⁴⁰⁷ Bakara, 2/ 177.

⁴⁰⁸ Bakara, 2/ 3 Ali İmran 3/ 134, Tegabun 64/ 16.

⁴⁰⁹ Bakara, 2/ 177.

⁴¹⁰ Ali İmran, 3/134, Maide, 5/93, Yusuf, 10/ 90.

⁴¹¹ Zariyat, 51/ 19.

⁴¹² Tevbe, 9/ 44.

⁴¹³ Ali imran, 3/ 134.

⁴¹⁴ Ali imran, 3/ 134, Nisa 4/149, Şura, 42/ 37.40.43.

⁴¹⁵ Bakara, 2/177

⁴¹⁶ Bakara, 2/ 45, 177, Ali İmran 2/ 17.20.186, Hud 11/ 115, Kehf 18/ 28.

⁴¹⁷ Bakara, 2/ 177, Tevbe 9/ 7.

⁴¹⁸ Zariyat, 51/ 17,18.

⁴¹⁹ Ali imran, 3/ 134.

⁴²⁰ Bakara, 2/ 177.

⁴²¹ Ali imran, 3/ 134.

⁴²² Ali İmran, 3/ 135.

⁴²³ Tevbe, 9/ 7.

⁴²⁴ Enbiya, 21/ 48,49.

⁴²⁵ Bakara, 2/ 9, Nur 24/ 52.

⁴²⁶ Ali İmran, 3/ 198.

⁴²⁷ Nahl 16/ 32, Zümer, 39/ 32,33.

⁴²⁸ Kalem 68/ 34,35.

⁴²⁹ Hud, 11/ 90, Zümer, 39/ 33,34, Zariyat, 51/ 16.

başında Allah'ın rızası ve sevgisi olacaktır. Kur'ân-ı Kerim, birçok ayette Allah'ın muttakilerin velisi olduğunu⁴³⁰ ve onları sevdiğini belirtmektedir.⁴³¹

Muttaki kimseler için cennet o gün yaklaştırılacak⁴³² ve ahirette cennette olacaklar ve Rableri katından türlü türlü nimetlere ereceklerdir.⁴³³ Allah'a inanıp peygamberi tasdik eden ve onun rızası doğrultusunda çalışan kimseler O gün Allah'ın koruması altında cennet nimetlerinden zevk alacaklardır.⁴³⁴

Allah muttakilerin ahirette kendi huzurunda olacaklarını⁴³⁵ cennetin kapıları açık bir şekilde onları tertemiz kabul edeceği ve pınar başlarında olduklarını buyurarak onları meleklerin selamla karşılayacağını buyurmuştur.⁴³⁶ Rablerine karşı gelmekten sakınanlar da gruplar halinde cennete sevk edilecek nihayet oraya vardıklarında cennetin kapıları açılmış olacak bekçileri onlara *“Selam size hoş geldiniz! Ebedi olarak kalmak üzere buyurun girin cennete diyecek.”*⁴³⁷ Adn cennetlerine, altlarından ırmaklar akan cennetlere⁴³⁸ esenlik ve güven içinde girerler⁴³⁹

Muttakiler Rableri katından hidayet üzeredirler⁴⁴⁰ ve Allah katında ayrıcalıklı bir yere sahip olacaklardır. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: *“Yoksa biz iman edip Salih amel işleyenleri, yeryüzünde fesat çıkaranlar gibi mi tutacağız. Yoksa Allah' karşı gelmekten sakınan(muttaki)ları yoldan çıkan arsızlar gibi mi tutacağız”*⁴⁴¹ mealindeki ayetler haşr, hesab, va'd gibi ahiret varlığını işaret etmekle birlikte hesap gününün bir hikmetle varlığını ve Allah'ın fesatçıları müminlerle bir tutmayacağını zikretmektedir.⁴⁴²

Allah, müminleri sabırlı ve muttaki olmaları halinde destekleyeceğini ve onlara melekleriyle yardım edeceğini beyan etmiştir: *“Eğer siz sabreder ve ittika ederseniz, onlar şu anda süratle üzerinize gelseler bile Rabbiniz size nişanlı beş bin melek*

⁴³⁰ Casiye, 45/ 19.

⁴³¹ Ali imran, 3/ 76.

⁴³² Şuara, 26/ 90.

⁴³³ Tur, 52/ 17-20.

⁴³⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 7: 298.

⁴³⁵ Kamer, 54/ 55.

⁴³⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 949.

⁴³⁷ Zümer, 39/ 73.

⁴³⁸ Nahl, 16/ 31.

⁴³⁹ Hicr, 15/ 46.

⁴⁴⁰ Bakara, 2/ 2.

⁴⁴¹ Sad, 38/ 28.

⁴⁴² İbn Cüzey, *Et-Teshil li Ulum'it-Tenzil*, 2: 253.

yardım edecektir.⁴⁴³” Yukarıdaki ayetler bedir savaşında meleklerin Hz. Peygambere ve sahabeye desteğini anlatmaktadır. Hasanu’l-Basrî bu desteğin kıyamete kadar süreceğini söylemiştir.⁴⁴⁴ Kur’an-ı Kerim’e göre Kim Allah’tan korkar ve Allah’a saygısızlıktan kaçınır ise Allah onlara işlerini kolaylaştırır ve onun kötülüklerini örter⁴⁴⁵ ve onlara bir çıkış yolu gösterir.⁴⁴⁶ İnkâr edenlerin her türlü hile ve tuzaklarına karşılık Allah muttakileri korur.⁴⁴⁷

Kur’an-ı Kerim muttakilerim kurtuluşa erenler olduğunu buyurmaktadır. Ahiret yurdunu dünyaya karşılık kazanmalarından ötürü onlar cennette türlü türlü nimetlerle mükâfatlandırılacaklardır.⁴⁴⁸

3.3. Adalet

Kur’an-ı Kerim’in en önemli kavramlarından biride adalettir. Adalet konusu Kur’an-ı Kerim’in dört ana maksatlarından birisidir. Adaletli olmak veya adil olmak Allah’ın emrettiği ve razı olduğu bir davranıştır.

Adalet kavramı arapça da a-d-l/ ل د ع fiilinden türemiş masdar-isimdir. Sözlükte yoldan dönmek/çıkma, istikamet, (hak ile) hükmetmek, iki şey arasını eşitlemek, (Allah için kullanıldığında) denk tutmak, ortalamak, dengelemek, benzer ve fidye, bedel anlamlarına gelmektedir.⁴⁴⁹ Doğruluğu nefislerde olan şey olarak da nitelenmiştir.⁴⁵⁰”İfrat ve tefrit arasındaki orta yoldur” denilmiştir.⁴⁵¹ Hak yol üzere istikamet üzere olmak, Adalet insanın nefsinde kaim olan-ortaya çıkan şeydir.⁴⁵² Doğru olmak, İstikamet sahibi olmak demektir. Zıddı جور dir. Cevr ise zulümdür.⁴⁵³ Sözlükte kullanıldığı harfi cer’e göre farklı anlamlara gelebilen adl, an (ع ن) ile kullanıldığında

⁴⁴³ Ali İmran, 3/ 125.

⁴⁴⁴ Begavi, *Mealimu’t-Tenzil* II, s.99.

⁴⁴⁵ Talak, 65/ 4,5.

⁴⁴⁶ Talak, 65/ 2.

⁴⁴⁷ Ali imran, 3/ 120.

⁴⁴⁸ Nebe, 78/ 31-34.

⁴⁴⁹ İbrahim Mustafa ve dğr., *Mu’cemu’l-Vasit*, (İstanbul, Çağrı Yayınları, 1990), 588; İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, 11: 430, Ez--Zebidi, *Tac’ul-Arus min Cevahiri’l-Kamus*, 29: 443, Mustafa Çağrı, “Adalet” *Türkiye Diyanet İslâm ansiklopedisi*, (İstanbul, Türkiye Diyanet Yayınları, 1988), 1: 341.

⁴⁵⁰ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, 11: 430.

⁴⁵¹ Ez-Zebidi, *Tac’ul-Arus min Cevahiri’l-Kamus*, 29: 443.

⁴⁵² Ez--Zebidi, *Tac’ul-Arus min Cevahiri’l-Kamus*, 29: 443.

⁴⁵³ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, 11: 430; Ez-Zebidi, *Tac’ul-Arus min Cevahiri’l-Kamus*, 29: 443.

yoldan çıkmak, ila (الى) harfi ceri ile kullanıldığında dönmek, bi (ب) harfi ceri ile ise ortak koşmak manalarına gelmektedir.⁴⁵⁴

El-Adl Allah'ın isimlerindedir. O adildir. Esması gereği adaletle hükmeder.⁴⁵⁵

Kur'ân-ı Kerim'de adalet kavramına eş anlamda kullanılan bir diğer kelime de k-s-t (ك-س-ط) fiilinden türeyen kıst (قسط)'tır. Kıst sözlükte adalet demektir. İsmi fail vezni olan muksit aynı zamanda Allah'ın isimlerindedir. Kur'ân-ı Kerim'de adaletle yakın bir kavram olarak kullanılan kıst, adalet, pay, insafı olma gibi anlamlara gelmekte olup Kur'ân-ı Kerim'de on beş yerde adalet manasına kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de “وَأَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ” ayetiyle adil olun ve Allah adil olanları sever buyurulmaktadır.⁴⁵⁶

İstilah kitaplarında adalet, ifrat ve tefrit arasındaki orta yol olarak nitelenmiştir.⁴⁵⁷ Dinin mahzurlu saydığı şeylerden kaçınarak hak yolda istikamet etmek⁴⁵⁸ ve adaletle hükmetmektir. Ragıb el isfehani: “Adalet borcunu vermek, hakkını almaktır” demiştir.⁴⁵⁹

Adalet ahlak, fıkıh veya tasavvuf alanlarında farklı tanımlanmıştır. Ahlaki olarak adalet ;”ferdi ve ictimai yapıda, dirlik ve düzenliği, hakkaniyet ve eşitlik ilkelerine uygun yaşamayı sağlayan ahlaki erdem”⁴⁶⁰ olarak nitelenmişken fikhen; büyük günahlardan kaçınmadır. Aynı şekilde yolda yemek yemek veya bevl etmek gibi adi davranışlardan kaçınmak olarak ta tanımlanmıştır.⁴⁶¹ Adalet genellikle verilen ile hak edilen arasındaki dengeyi ifade eder⁴⁶² denilmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de a-d-l kökünden gelen adalet kavramı yirmi sekiz yerde geçmektedir.⁴⁶³ Adalet kavramı neredeyse geldiği tüm anlamlarıyla Kur'ân-ı Kerim'de kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de adalet kavramı Allah ile kullanıldığı zaman, denge

⁴⁵⁴ Mustafa v. Dğr., *Mu'cemu'l-Vasit*, 588; İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 11: 434.

⁴⁵⁵ Mü'min, 40/ 20.

⁴⁵⁶ Hucurat, 49/ 9.

⁴⁵⁷ Cürcani, *Kitabü't-Ta'rifat*, 147.

⁴⁵⁸ Cürcani, *Kitabü't-Ta'rifat*, 147.

⁴⁵⁹ İsfehai, husn maddesi

⁴⁶⁰ Çağrıcı, ”Adalet”, *Türkiye Diyanet İslâm ansiklopedisi*, (İstanbul, Türkiye Diyanet Yayınları, 1988), 1: 341.

⁴⁶¹ Cürcani, *Kitabü't-Ta'rifat*, 147.

⁴⁶² Hayrettin Karaman, “Adalet” *Türkiye Diyanet İslâm ansiklopedisi*, (İstanbul, Türkiye Diyanet Yayınları, 1988), 1: 343.

⁴⁶³ Abdulkaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, s.448-449.

düzen içerisinde yaratma, yargılamada ve hüküm vermede adil olma veya Allah'a şirk koşma gibi anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, İnfıtar sûresinde “*Rabbın seni yarattı, şekillendirdi ve dengeledi.*”⁴⁶⁴ Ayetinde görüldüğü gibi mükemmel bir ahenk ve denge manasında kullanılmış olup, ayette geçen “*fe adeleke(فعدلك)*”yi insanın yaratılışındaki ahenk ve denge anlamında tefsir eden Mukatil b. Süleyman; “seni iki gözlü, iki kulaklı ve iki ayaklı yarattı” derken, ibn Abbas;”en güzel şekilde yarattı bazı baş aşağı eğimli, kambur hayvanlar gibi değil” demekte⁴⁶⁵, Zemahşeri'nin *Keşşaf*'ta dediği gibi “Allah seni azaları sağlam yarattı ve dengeli kıldı. Yani bir elini uzun diğerini kısa, bir gözünü diğerinden daha büyük veya bazı uzuvlarını beyaz diğerlerini esmer yapmadı.”⁴⁶⁶ şeklinde tefsir etmişlerdir. Bu, insanın hikmetle ve bir denge ile ahenk içerisinde yaratılmasıdır.

En'am sûresinde “*Rabbinin kelimesi(Kur'ân)dogruluk ve adalet bakımından tamamlanmıştır. O'nun kelimelerini değiştirebilecek yoktur. O, hakkıyla işitendir ve hakkıyla bilendir*”⁴⁶⁷ ayeti Kerimesindeki “*عدل*” Kur'ân-ı Hâkim'in bir sıfatı olarak ve en doğru ve en adil manasında Kur'ân'ı nitelemiştir. Yani Kur'ân-ı Kerim'in getirdiği haberler doğrudur ve hükümlerinde de adılanedir.⁴⁶⁸Elbetteki sözünde doğru ve adil olanın kendisi de adildir.

Allah adl ismi celilince adildir. Ve asla zulm etmez. Mümin sûresinde “*Allah hak ile hükmeder...*”⁴⁶⁹ ayeti Allah'ın haksızlık yapmayacağını delilidir. Kur'ân-ı Kerim'in birçok ayetinde “*Allah zulm etmez*”⁴⁷⁰ buyurularak onun adaletine vurgu yapılmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de adalet, Fidyeye anlamında kullanılmıştır... *O bütün varını fidye olarak verse, yinede ondan kabul edilmez...*⁴⁷¹ yine Bakara 48 de geçen “*öyle bir günden korkun ki, o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimseden şefaata kabul olunmaz, hiç bir kimsenin yerine başkası kabul edilmez; onlara asla yardım da*

⁴⁶⁴ İnfıtar, 82/ 8.

⁴⁶⁵ Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 31: 81.

⁴⁶⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1185; İbn Cüzey, *Et-Teshil li Ulum'it-Tenzil Et-Teshil li Ulum'it-Tenzil*, 2: 545.

⁴⁶⁷ Enam, 6/115.

⁴⁶⁸ Muhammed Ali es-Sabuni, *Muhtasar İbn Kesir Tefsiri*, (Lübnan/Beyrut, Dar'ul Fikr, trhsz), 1: 611.

⁴⁶⁹ Mümin, 40/ 20.

⁴⁷⁰ Yunus, 10/ 44.

⁴⁷¹ Enam, 6/ 70.

yapılmaz”⁴⁷² ayetlerinde geçen adl fidye anlamında kullanılmıştır. Kur’ân onlardan bunun kabul edilmeyeceğini belirtmektedir.

Adalet, Eşitlemek /eşit davranmak anlamında kullanılmıştır. Kur’ân-ı Kerim’de çok eşliliği anlatan ayetler de bu manada kullanılmıştır.”*yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız begendiğiniz kadınlardan ikişer,üçer ve dörter nikahlayın. Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın veya mülkiyetinizde bulunan cariye ile yetinin;bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır.*⁴⁷³Bu ayeti tefsir eden müfessirlerden Zemahşeri bu ayetin yetimler ve onların mallarından haksız yemek üzerine inmiştir demektedir.⁴⁷⁴Yine “*ne kadar üzerine düşsenizde kadınlar arasında adil davranamazsınız....*”⁴⁷⁵ hitabında da adaletten kasıt, sevgi , nafaka ve mal gibi ihtiyaçların gideriminde eşit davranmak ve eşlerin arasını eşitlemektir.⁴⁷⁶Hz. Peygamber eşleri arasında haftanın günlerini eşit bir şekilde taksim etmiştir.

Allah, Kur’ân-ı Kerim’de adalete önem vermiş ve insanlara adaleti emretmiştir : “*Şüphesiz ki Allah emaneti ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder...*”⁴⁷⁷ buyurarak adaletin Allah katında sevilen ve istenilen bir emir olduğunu vurgulamıştır. Ayet-i Kerimenin sebebi nuzulu olan emanetin ehline verilmesi her ne kadar Kâbe’nin kapısının anahtarı üzerine⁴⁷⁸ olsa da mananın genel olduğu ve herkese ve her şeye şamil olacağı açıktır.⁴⁷⁹Şüphesiz Allah bütün işlerin ehline verilmesinden hoşnut olur. Yine Nahl sûresi 90.ayette geçen “*Şüphesiz ki Allah adaleti, ihsanı ve yakınlara vermeyi emreder...* Ayet-i Kerime’deki adl itikaden tevhid olarak tefsir edilmişse⁴⁸⁰ de işlerde orta yol olarak da açıklanmıştır.⁴⁸¹

Adalet insanın hayatını etkileyen ve davranışlarında olması gereken bir kavramdır. Kur’an-ı Kerim adaletin hükmetmede ortaya çıktığını vurgulamaktadır.

⁴⁷² Bakara, 2/ 48.

⁴⁷³ Nisa, 4/ 3.

⁴⁷⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 217.

⁴⁷⁵ Nisa, 4/129.

⁴⁷⁶ Begavi, *Mealimu’t-Tenzil*, 2: 295, Zemahşeri, *Keşşaf*, 263.

⁴⁷⁷ Nisa, 4/58.

⁴⁷⁸ Begavi, *Mealimu’t-Tenzil*, 2: 238.

⁴⁷⁹ Sabuni, *Muhtasar İbn Kesir Tefsiri*, 1: 405,406.

⁴⁸⁰ Razi, *Mefâtihu’l-Gayb*, 20: 103.

⁴⁸¹ Begavi, *Mealimu’t-Tenzil*,

”...*aranızda adil olmakla emrolundum...*”⁴⁸² ayeti yani aranızda anlaşmazlığa düştüğünüz zaman hükmümde adaletle emrolundum anlamına gelmektedir.⁴⁸³ Yine aynı şekilde anlaşmazlık durumlarında Hz. peygamber ve diğerleri arasında da farkın olmadığını zımnen ifade etmektedir. Bu ayeti kerime ile toplum arasında büyük, küçük ayrımı kalkmış ve insanlar adalette eşitlenmiştir.⁴⁸⁴ Yine aynı şekilde Hz. Peygamber’in bir olay sonrasında söylediği; “Vallahi (kızım) Fatıma yapmış olsaydı onun da cezasını verirdim.” buyurması adaletin herkes için olduğunun en güzel örneklerindendir.⁴⁸⁵

İslamda adaletle hükmetmek en temel şiardır. Allah müminlerin arasında ortaya çıkabilecek anlaşmazlıkların tam bir adaletle çözülmesini emretmiştir.⁴⁸⁶ Kur’anı Kerim aralarında anlaşmazlığın bulunduğu toplumlar arasında öncelikle arabulucuların ıslah etmelerini ancak uzlaşmaz iseler haddi aşan tarafla karşı adaleti elden bırakmadan savaşmalarını emretmektedir.⁴⁸⁷ Bir başka ayette “*yarattıklarımız arasında hakka götüren ve onun ışığında adil davranan bir toplulukta vardır*”⁴⁸⁸ buyurulmakla adil kişiler övülmüştür. Hz. peygamber bu toplumun kendi ümmeti olduğunu zikretmiş ve Hz. Musa döneminde de böyle bir toplumun geçtiğini söylemiştir.⁴⁸⁹ İbn Abbas Hz. Peygamberin ümmetinden kasıt muhacirler ve ensardır, demiştir.⁴⁹⁰ Müfessirlerin çoğunluğu da buradaki toplumun Hz. Peygamberin ümmeti olduğunu söylemişlerdir.⁴⁹¹ Bir hadiste şöyle buyurulmuştur: “Ümmetimden Allah’ın emirlerini yerine getiren bir topluluk her zaman olacaktır.”⁴⁹² El-Kelbi bu ayette kast olunan toplumun İslâmdan önceki bir dönemde ehl-i kitabtan bir topluluk olduğunu söylemiştir.⁴⁹³ Esasen el-Kelbi’nin sözünü ettiği ayet Araf 159 daki Hz. Musa’nın kavminden olan topluluktur. Ama ayetin mealinden, hadislerden ve müfessirlerin söylediklerinden anlaşılan Allah’ın emirlerini yerine getiren bir toplumun daima var

⁴⁸² Şura, 42/15.

⁴⁸³ İbn Cüzey, *Et-Teshil li Ulum’it-Tenzil* II, s.300, Zemahşeri, *Keşşaf*, 976.

⁴⁸⁴ Razi, *Mefâtihu’l-Gayb*, 27: 159.

⁴⁸⁵ Buhari, *Hudud*, 11.

⁴⁸⁶ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 7: 218.

⁴⁸⁷ Hucurat 49/ 9.

⁴⁸⁸ Araf, 7/181.

⁴⁸⁹ İbn Cüzey, *Et-Teshil li Ulum’it-Tenzil*, 1: 330, Bkz. Araf 7/ 159.

⁴⁹⁰ Razi, *Mefâtihu’l-Gayb*, 15: 330.

⁴⁹¹ Razi, *Mefâtihu’l-Gayb*, 15: 76.

⁴⁹² Buhari, *Menakıb*, 24.

⁴⁹³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 397.

olacağıdır. Bu şekilde, her ümmette var olan ve olacak olan adil kimseler, toplumun özü ve sigortası olarak övülmüştür.

Kur'an-ı Kerim'de kavram anlamını verirken de değindığımız gibi adalet, Allah hakkında zikredildiği zaman Allah'a eş koşmak, ortak ilah tanımak anlamında da kullanılmıştır.⁴⁹⁴Zemahşeri bunların nimeti yalanlayanlar olduğunu zikrederken,⁴⁹⁵ İbn Kesir buradaki 'onlardan kasıt kâfirlerdir' demiştir.⁴⁹⁶

Kur'ân-ı Kerim'de şahitlik konusunda adalet üzere önemle durulmuş ve adaletin ne kadar hassas bir konu olduğu belirtilmiş ve müminlerden şahitlik yaptıkları zaman adil olunmaları istenmiştir.⁴⁹⁷ Nisa sûresinde geçen ayetler adaletin İslâm toplumu için ne kadar mühim olduğunu göstermektedir. Ayette geçen "*Allah için şahitlik yapmak...*"onun rızasına ermek ve hoşnutluğunu kazanmak manasınadır.⁴⁹⁸

Ayrıca Maide sûresinde ihramlı iken avlanma yasasını konu edinen 95. ayetinde geçen "...içinizden iki adil kimse"⁴⁹⁹..ile yine aynı sûrenin vasiyeti emreden 106. Ayetindeki "...iki adil kimse şahit bulunsun"⁵⁰⁰... Adil lafzındaki adil olandan maksat müslüman olması denilmiştir.⁵⁰¹Her iki ayette de şahitlerin adil olmaları ve adaletle emredilmeleri İslâm toplumu için son derece önemlidir. Hem de Allah'ın adalete verdiği önemi göstermesi açısından önemlidir.

Kur'ân-ı Kerim hayatın her alanına adaletin tesis edilmesine büyük önem vermiş ve adil bir toplumun oluşmasını istemiştir. Ticaret hayatını da bu ölçülerde düzenlemiş ve terazi de haksızlık yapılmamasını ve adil olunmasını emretmiştir.⁵⁰² Kur'an-ı Kerim ticari hayatın ahlak ve adalet temeli üzere inşa edilmesini aksi halde ekonomik hayatta karışıklığın çıkacağını irşad etmiştir. Borç üzere alım satım yapıldığı durumlarda bunun yazıya geçirilmesi ve iki şahit tutulmasının istenmesi ve böyle yapılmasının Allah katında adalete daha uygun olduğunun zikredilmesi de yine ticaret yapılırken adalete verilen önemi

⁴⁹⁴ Enam 6/1,Bu kullanımda geçen diğer ayetler için Bkz. Enam, 5/ 150, Neml, 27/ 60.

⁴⁹⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 319.

⁴⁹⁶ İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ân el-Âzim*, 676.

⁴⁹⁷ Nisa, 4/ 135.

⁴⁹⁸ İbn kesir, *Tefsirü'l-Kur'ân el-Âzim*,4: 309.

⁴⁹⁹ Maide, 5/ 95.

⁵⁰⁰ Maide, 5/106.

⁵⁰¹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 309.

⁵⁰² Şuara, 182-184.

göstermektedir.⁵⁰³ Yine nisa sûresi 29 ayette buyurulan “*Ey iman edenler mallarınızı aranızda batilla yemeyin*”⁵⁰⁴ ifadesi ticaret ahlakının adalet zemininde olması gerektiğini göstermektedir. Elmalılı Hamdi Yazır ayette geçen batıl kelimesini “haksız, meşru olmayan bir şekilde” diye tefsir etmiştir.⁵⁰⁵

Kur’ân-ı Kerim’de Allah adaleti emretmiş ve adil olanları da seveceğini belirtmiştir.⁵⁰⁶ Hz. Peygamber bir hadisi şerifte şöyle buyurmuştur: Muhakkak ki adil olanlar (kıyamet günün de) Allah indinde nurdan minberler üzerinde rahman(azze ve celle)’in sağında olacaklardır. Onun her iki yedi sağdır. Bunlar hükümlerinde, ailelerinde ve veli olduklarında adil olanlardır.⁵⁰⁷

3.4. Temizlik

Kur’ân-ı Kerim’de Allah’ın sevdiği ve razı olduğu davranışlardan biri de temiz olmaktır. İlk nazil olan ayetlerden olan “*Elbiseni temiz tut. Ve pisliklerden arın*”⁵⁰⁸ hitabı ile temizliğe vurgu yapmış ve bir başka ayet de Allah’ın temiz olanları sevdiğini belirtmiştir.⁵⁰⁹ Şüphesiz temiz olmak bütün yönleriyle insana değer katan bir davranıştır.

Temizlik, Türkçe bir kelime olup⁵¹⁰ arapça da aynı manaya karşılık olarak birçok kelime kullanılmaktaysa da Kur’ân-ı Kerim’de ekseriyetle طه/t-h-r fiili ve türevleri ile طه/t-h-r/ر طه/t-h-r sözlükte Kirin ortadan kaldırılması, necasetin izale edilmesi, su ile temizlenmek⁵¹¹ yıkanmak, temizlenmek, (kadınlar için) kandan kesilmek, haramdan ve günahlardan arınmak, putlardan temizlemek, iffetli olmak anlamlarına gelmektedir.⁵¹² Hayzın ve necasetin zıddı⁵¹³ olarak kullanılmaktadır.

⁵⁰³ Bkz. Bakara, 2/282.

⁵⁰⁴ Nisa, 4/29.

⁵⁰⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2: 615.

⁵⁰⁶ Hucurat, 49/ 9.

⁵⁰⁷ Müslim, İmaret, 5.

⁵⁰⁸ Müddessir, 74/ 4.

⁵⁰⁹ Bakara, 2/222.

⁵¹⁰ Tdk sözlük s.

⁵¹¹ Mustafa v.dğr., *Mucemul vasit*, 576.

⁵¹² Fiyruzabadi, *el-Ğāmūsü’l-muħit*, 2: 78; Cürcani, *Kitabut’Ta’rifat*, 142.

⁵¹³ İbn Manzur, *Lisanu’l-Arab*, 4: 504.

Kur'ân-ı Kerim'de yoğunlukla kullanılan bir diğer kavram olan zeka/ زكاء da sözlükde arınma, temizlenme ve manevi olarak günahlardan arınma anlamına gelmektedir. Zekât kavramıda buradan türemiş malda bulunan haramın zekât yoluyla temizlenmesi demektir. Cürcani temizliği, “Şeriatta belirli uzuvların belirli bir şekilde yıkanmasıdır.”⁵¹⁴ diye tanımlarken, İsfehani, tahareti ıstılahi olarak biri beden temizliği diğeri nefis temizliği olarak⁵¹⁵ iki şekilde açıklamaktadır.

Taharet genel olarak sözlük anlamına yakın bir şekilde arınma manasını muhafaza etmekte, bununla birlikte dini bir anlam yüklenerek haramlardan ve günahlardan arınma ve kadınların hayz hallerinden temizlenmeleri anlamında da kullanılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'de t-h-r/ ط ه ر on dokuz ayrı kalıpta otuz iki defa geçmektedir. On yedi defa isim kalıbında ve on beş defa fiil kalıbında geçmektedir.⁵¹⁶ Kur'ân-ı Kerim'de geldiği kalıpla alakalı olarak çeşitli manalar yüklenmiştir. Mesela; yıkanmak⁵¹⁷ temizlenmek, salih amel işleyip günahların terk edilmesi nefislerin temizlenmesi,⁵¹⁸ melekler için sıfat,⁵¹⁹ ve dünyevi necasetten arınmak.⁵²⁰ Kur'ân-ı Kerim'de sıfat olarak bizzat Kur'an'ın kendisi için kullanıldığı gibi,⁵²¹ Kâbe'nin putlardan temizlenmesi⁵²² anlamlarında da kullanılmıştır.

Kur'ân-ı Kerim insanı beden ve ruh ayrımı yapmaksızın bir bütün olarak tanımlamış ve temizliği her iki cihetle ele almıştır. Geleneksel tefsir kitaplarımız konuyu ilgili ayetlerde izah ederken fıkıh kitaplarımız, necasetten taharet ve hadesten taharet olarak iki başlıkta ele almıştır. Keza Kur'ânın bütünlüğünde konu değerlendirildiğinde temizliği mutlak olarak ayırmak imkânsızdır. Örneğin, namaz için alınan abdest maddi bir temizlik olduğu kadar ibadete hazırlayıcı olması ve manevi bir atmosfere taşınması açısından manevidir. Veya teyemmüm de Kur'ân'da taharet olarak zikredilirken manevi bir arınma ve hazırlık olarak dikkate alınmalıdır.

⁵¹⁴ Cürcani, *Kitabü't-Ta'rifat*, 142.

⁵¹⁵ İsfehani, *Müfredat Elfazil'Kur'ân*, 525.

⁵¹⁶ Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazil'Kur'âni'l-Kerim*, 428,429.

⁵¹⁷ Maide,5/ 6.

⁵¹⁸ Bakara, 2/ 222, Tevbe,9/ 108, Araf, 7/ 82.

⁵¹⁹ Vakıa, 56/ 79.

⁵²⁰ Nisa, 4/ 57, Bakara, 2/25.

⁵²¹ Abese, 80/ 14.

⁵²² Bakara, 2/ 125.

Bütün bunlarla birlikte bizde, çalışmamızda kapsayıcı ve sınırlayıcı olması açısından bu tasnifi kabul edip temizliği maddi ve manevi temizlik olarak Kur'ân merkezli ele alacağız.

Maddi temizlik görünür temizlik olup beden, elbise ve çevre temizliğini kapsamaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de ilk vahiylerden itibaren konuya ehemmiyet verilmiş, zaman zaman çeşitli ayetlerde bu konulara vurgu yapılarak temizlik her zaman öncelenmiştir.

Vahyin nazil olmaya başladığı ilk dönem ayetler Kur'ân'ın bakış açısını yansıtması açısından önemlidir. Alak sûresinden hemen sonra nazil olduğu rivayet edilen müddessir sûresini ilk beş ayet-i bu anlamda bizlere yol göstermektedir.⁵²³ Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur: *Ey örtüsüne bürünen! Kalk ve uyar! Sadece Rabbinin büyüklüğünü dile getir. Elbiseni temiz tut. Her türlü pislikten uzak dur.*⁵²⁴ Fahrettin Razi bu ayetleri çeşitli cihetlerden incelemiş ve sonunda nefsin(bedenin) günahlardan ve çirkinliklerden arınması ve ahlakın güzelleşmesi olarak tefsir etmiştir.⁵²⁵ Ayeti Kerime Hz. peygambere hem beden temizliğini, hemde Allah'ı yüceltmek ve anmaktan uzaklaştıracak her türlü pislikten (put v.b.) arınmayı emretmektedir.

Kur'ân-ı Kerim bir kulluk göstergesi olarak Allah'a ibadet edilmesini,⁵²⁶ bu ibadetlerin öncesinde kalbi ve bedeni kirlilerden ve günahlardan arınma olarak kabul edebileceğimiz bir temizlikle yapılmasını emretmektedir. Örneğin, Maide sûresinde namaz kılınacağı zaman abdest alınması buyurulmuş ve abdestin nasıl alınacağı açıklanmıştır. Abdest tarif edilirken bedensel temizlik de emredilmiştir:⁵²⁷

Esasen ibadetler için temizlenmek maddi bir temizlik olduğu kadar bünyesinde manevi bir temizlikte barındırır. *Fi'zılal'il-Kur'ân* yazarı merhum Seyyid Kutub Maide sûresini tefsir ederken bu konuda şöyle demektedir:

“Ayette gusul, teyemmüm ve abdestin hikmetini görüyoruz: ‘Allah sizi arıtp üzerinize olan nimetini tamamlamak ister ki, şükredesiniz.’

⁵²³ Kutub, *Fi'zılal'il-Kur'ân*, 15: 354.

⁵²⁴ Müddessir 74/15.

⁵²⁵ Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 30: 193.

⁵²⁶ Zariyat, 51/ 56.

⁵²⁷ Maide, 5/ 6.

Bu ifade, bizi, İslâmın, duygu ve kanunlarda eşit olarak gerçekleştirdiği bir vahdete götürüyor. Abdest ve gusul, sadece, bir bedeni temizlik olsaydı, şu fikri ileri süren bu günün felsefecilerinin haklı olmaları icap ederdi:

Bu gün temizlenmek için, ilkel arapların yaptıkları gibi bir faaliyete muhtç degiliz! Çünkü bugün medeni imkânlarla hamamlara giriyor ve bütün vücudumuzu yıkayabiliyoruz!

Hâlbuki ilahi ifadenin maksadı, ruh temizliği ile beden temizliğini aynı anda, aynı amelde ve müminin Rabbine yöneldiği, aynı ibadette birleştirmektir. Meselenin ruhi temizlik cephesi çok daha kuvvetlidir. Çünkü suyun yokluğunda veya kullanılmasının mahzurlu olduğu zamanlarda abdest yerine teyemmüm yapılır. İşte bu teyemmüm, temizliğin en kuvvetli cephesi olan ruhî temizliği ifade etmektedir... Bütün bunlardan fazla olarak bu din, her tavrı, her toluluğu ve her hali sabit bir nizama bağlayan ve böylece her tavır, her toplum ve her halde, ilahi hikmeti tahakkuk ettiren ve hiç bir zaman bu hikmeti gözden uzak tutmayan umumi kanunlar halindedir.”⁵²⁸

Kur’ân-ı Kerim *”..ilk günden temeli Takvâ üzerine kurulan mescit içinde namaz kılmana elbette daha layıktır. Orada temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da tertemiz olanları sever”*⁵²⁹ buyurarak temizliğin hayata ve davranışlara yansımaya dikkat çekmiştir. Elmalılı Hamdi Yazır ayette kastedilen kimselerin ensar olduğunu zikrederek Yüce Allah’ın onları övdüğünü ve sevdiğini belirtmektedir.⁵³⁰

Yine *“Onlar temizleninceye kadar yaklaşmayın”*⁵³¹ hitabı tefsir edilirken İslâm fıkıhçılarının hayzın kesilmesiyle birlikte gusul abdestinin de şart koşulması bedeni temizliği göstermesi açısından mühimdir.⁵³² Hayız, arapçada akma, akıtma demek olup, kadınların hastalık ve dogum dışında âdeti olan kan akıntısıdır. Ay hali, adet görme diye de isimlendirilir. Kadınlarda aylık tekrarlanan hayız hali en az üç en fazla on gün sürmektedir. İki hayız arasındaki temizlik süresine ‘tuhur’ denmektedir.⁵³³

⁵²⁸ Kutub, *Fi’zılal’il-Kur’ân*, 4: 153.

⁵²⁹ Tevbe, 9/ 108.

⁵³⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 4: 444,445.

⁵³¹ Bakara, 2/ 222.

⁵³² Razi, *Mefâtihu’l-Gayb*, 6: 226.

⁵³³ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 2: 108.

Cahiliyye döneminde araplar, kadınlar hayızlı oldukları dönemde kadınları pis sayar, onlara yaklaşmaz, onlarla bereber yemez, içmez, aynı yatakta yatmaz, onlardan uzaklaşır ve onlarla aynı evde kalmazlardı. Aynı şekilde yahudiler ve mecusiler de kadınlarla birlikte olmazlardı. Hristiyanlar ise bu dönemi önemsemez ve onlarla birleşirlerdi.⁵³⁴Sahabeden bir kaç kişi ile birlikte Ebu Dehdah Hz. Peygambere konu hakkında soru sormuşlar ve devamında ilgili ayetler nazil olmuştur : “(*Ey Peygamber*) *Sana hayızdan soruyorlar. De ki: o bir eziyettir. O'nun için hayız halinde oldukları zaman kadınlardan uzak durun ve temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. İyice temizlendikleri zaman ise Allah'ın emrettiği yerden onlara yaklaşın. Şüphesiz ki Allah çok tövbe edenleri de sever, çok temizlenenleri de sever.*”⁵³⁵Kur’ân-ı Kerim bu konuda cahiliyye döneminin temizlik anlayışını yıkmış yerine yeni bir düzen getirmiştir. Yukarıdaki ayetler kadınların hayızlı oldukları dönemde cinsel ilişkiden uzak durulmasını ve kalan günlük işlerde hayatın normal akışında gitmesini açıklamaktadır.

Kur’an- Kerim temizliğin sadece insanlara karşı değil çevreye karşı da dikkat edilmesi gereken bir davranış olduğunu belirtmektedir. Çevre, canlıların içerisinde yaşayıp gelişimini sağladığı fiziksel, kimsiyal ve biyolojik faktörlerin bütünlüğüdür. Çevre içinde yaşadığımız ortamdır. Yüce Allah içerisinde bulunduğumuz âlemi, canlı ve cansız varlıklarıyla birlikte yaratmış ve bunu bir denge ve düzen içerisinde var etmiştir.⁵³⁶ İçerisinde hayatın olacağı bir biçimde yeryüzünü dağlar, denizler ve kıtalarla donatmış, ve yeryüzüne bir ekolojik denge koymuştur.⁵³⁷İnsan, bu âlemde yeryüzünün halifesi olarak yaratılmış ve Allah’ın yarattığı âleme sahip çıkıp onu korumakla görevlendirilmiştir. İnsanın, Allah’ın âlemde yarattığı ekolojik dengeye uymaması Kur’ân-ı Kerim’de fesat olarak zikredilmiş ve dengenin bozulmasına yolaçtığı vurgulanmıştır.⁵³⁸ Kur’ân-ı Kerim ekolojik dengeye uymamanın ve çevre bilincine sahip olmamanın yeryüzünde bozulma ve kirlenmeye yol açacağını ve bunun zararlarının olacağını beyan etmektedir. Yüce Allah “*sizlere gökten (temiz ve temizleyici)su indiyor*”⁵³⁹ buyurarak temizliğe vurgu yapmıştır. Nitekim Yüce Allah Mescid-i Haram’ın orayı tavaf edenler, orada kalanlar ve namaz kılanlar için temiz

⁵³⁴ Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 6: 68.

⁵³⁵ Bakara, 2/ 222.

⁵³⁶ Kamer, 54/ 49.

⁵³⁷ Hicr, 15/ 19.

⁵³⁸ Rum, 30/ 41.

⁵³⁹ Enfal, 8/ 11.

tutulmasını da istemektedir.⁵⁴⁰ Bu hitaplar Allah'ın çevre temizliğine verdiği önemi göstermek bakımından önemlidir. Kur'ân-ı Kerim, yeryüzündeki nimetlerden faydalanılmasını fakat bu konu da aşırıya gidilmesini yasaklamaktadır⁵⁴¹

Kur'ân-ı Kerim'de temizlik/taharet kavramı maddi/görünen pisliklerden arınmak olarak kullanıldığı gibi manevi / görünmeyen kirlere ve pisliklerden arınmak ve temizlenmek manasında da kullanılmaktadır. Esasen çoğunlukla şirkten arınmak, günahlardan arınma, kalb ve nefis temizliği gibi manevi anlamda kullanılmıştır.

Şirk, Allah eş koşmak veya Allah'ın dışında ilahlar edinmek demektir. Bu durum Kur'ân'da büyük bir zulüm olarak nitelenmiştir.⁵⁴² Vahiy nazil olmadan önce Mekkeliler, putlara tapar, ibadetlerini onlara yapar, onlardan yardım diler ve onlara adak adarlardı. Putları Kâbe'de ve evlerinde muhafaza ederlerdi. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de kendisine ortak koşulmasını bağışlamayacağını ve bunun Allah'a büyük bir iftira olduğunu buyurmuştur.⁵⁴³

Kur'ân-ı Kerim, müşriklerin pis olduklarını belirterek ilk ve en büyük temizliğin şirkten arıtılan iman temizliği olduğunu belirtmektedir.⁵⁴⁴ Esasen İbn Abbas'tan nakledilen "onlar aynı domuzlar ve köpekler gibidirler"⁵⁴⁵ veya Hasan-ı Basri'den "kim müşrik ile musafaha ederse abdest alsın"⁵⁴⁶ rivayeti gibi müşriklerin bedenî temizliğe dikkat etmedikleri ve pis olduklarına dair nakiller var ise de burada kast edilen; onlar Allah'a iman etmediklerinden ötürü itikad ve amel yönünden pis olduklarıdır.⁵⁴⁷

Peygamberlerin müşrikleri tevhide davetleri ve davet ettikleri tevhide kabullenme de bir temizliktir. Hz. Musa'nın, Firavun'u hidayete davet etmesi Kur'ân-ı Kerim'de arınma olarak ifade edilmektedir.⁵⁴⁸

⁵⁴⁰ Bakara, 2/ 125 ; Bkz. Hac 22/ 26.

⁵⁴¹ Taha, 20/ 81.

⁵⁴² Lokman, 31/ 13.

⁵⁴³ Nisa, 4/ 48.

⁵⁴⁴ Tevbe 9/ 28

⁵⁴⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 429.

⁵⁴⁶ Razi, *Mefâtihu'l-gayb* 16: 25.

⁵⁴⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 4: 338.

⁵⁴⁸ Naziyat, 79/ 18-19.

Kur'ân-ı Kerim'de temizlik günahlardan arınma anlamında kullanılmıştır. “Kötülükleri terk et”⁵⁴⁹ emri mucibince günahlardan uzak durmak ve arınmak gerekmektedir. ahzab sûresinde Hz. Peygamberin hanımlarına hitaben “evlerinizde oturun. Önceki cahiliyye dönemi kadınlarının açılıp saçıldığı gibi sizde açılıp saçılmayın. Namazı kılın, zekâtı verin. Allah’a ve rasulüne itaat edin. Ey peygamberin ev halkı Allah sizden ancak günah kirini gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor”⁵⁵⁰ ayetini tefsir eden Razi buradaki temizlikten maksat “günahlardan arındırmaktır” demektedir.⁵⁵¹ Esasen ilk hitab mü’minlerin annelerine ise de muhatab bütün müminlerdir. Yine ayet 53’de ki “bu sizin ve onların kalbleri için en temizidir”⁵⁵² buyrulması bu cihettedir.

Araf sûresinde geçen “Lut’u da (peygamber gönderdik).kavmine dediki: sizden önce insanlardan hiçbirinin yapmadığı fuhşu mu yapıyorsunuz?” çünkü siz, kadınları bırakıp da erkeklere yanaşıyorsunuz. Doğrusu siz haddi aşan bir topluluksunuz.”kavminin cevabı “onları’Lut ve arkadaşlarını çıkarın! Çünkü onlar fazla temizlik taslayan insanlar!” demelerinden başka bir şey olmadı⁵⁵³ ayetinde temizlik taslamaktan kasıt lut a.s ve inananların taşıdığı iffetli olmaktı. Lut a.s. kavminin azgınlığını kınamış ve onları ahlak noktasında temiz olmaya yani iffetli olmaya çağırılmıştı.⁵⁵⁴

Kur'ân-ı Kerim, temiz olmayı bir üstünlük ve kıymet işareti olarak zikretmektedir. Zira temiz olmak bazen Kur'ân-ı Kerim’i, bazen melekleri bazen de cennet eşlerini niteleyen önemli bir özellik olarak geçmektedir. Vakıa sûresinde “ona ancak tertemiz olanlar dokunabilir”⁵⁵⁵ ayeti ile Allah’ın nurdan yarattığı her türlü kötülük ve gūnahtan beri olan melekler⁵⁵⁶ dileyen ondan öğüt alır. O mukaddes sayfalaradadır; yüce makamlara kaldırılmış, tertemiz sayfalarda...⁵⁵⁷ ayeti ile cinlerin erişemeyeceği levhi mahfuz yine Allah tarafından gelmiş tertemiz sayfaları okuyan

⁵⁴⁹ Müddessir, 74/ 5.

⁵⁵⁰ Ahzab,33/ 33.

⁵⁵¹ Razi, *Mefâtihu ’l-Gayb*, 25: 210.

⁵⁵² Ahzab, 33/53.

⁵⁵³ Araf, 7/80-82.

⁵⁵⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 371.

⁵⁵⁵ Vakıa, 56/79.

⁵⁵⁶ Razi, *Mefâtihu ’l-Gayb*, 29:196.

⁵⁵⁷ Abese, 80/12-14.

*elçi*⁵⁵⁸ile Kur'ân,*onlar için tertemiz eşler vardır.*⁵⁵⁹.ayeti ile her türlü dünyevi kirlerden ve pisliklerden arındırılmış cennet kadınları vasfedilmiştir. Kur'ân-ı Kerim iman edip salih amel işleyenler⁵⁶⁰ ve takvâ sahipleri⁵⁶¹ için cennette tertemiz eşlerin olduğunu haber vermektedir. Yani her türlü dünyevi kirlerden ve pisliklerden arınmış eşler vardır.⁵⁶²

Kur'ân-ı Kerim hem bedeni temizliği yapanların hemde günahlardan arınan kimselerin Allah tarafından sevildiğine işaret etmektedir.⁵⁶³ Ayrıca Bakara sûresindeki *Allah tevbe edenleri sever ve temizlenenleri sever*⁵⁶⁴ ayeti temizlik ile tevbe arasındaki yakın ilişkiyi göstermesi açısından önemlidir. Zira temizlik kirden arınmak olduğu gibi tevbe etmek de günahlarından pişmanlık duymak ve bir daha işlememeye azmetmektir. Hz.Peygamber bir hadis-i Şerif'te tevbenin günahları temizlediğine işaret etmektedir. Zira suyun kirdi temizlemesi gibi tevbe de günahları temizler. Yukarıda ki ayeti tefsir ederken Zemahşeri şöyle demektedir: Muhakkak ki Allah bütün kötülüklerden tevbe temizliği ile nefislerini temizleyenleri sever.⁵⁶⁵

3.5. Tevbe

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın rızasını ve hoşnutluğunu kazandıran ana davranışlardan biri Tevbe etmektir. Tevbe etmek kişinin daha önceden yaptığı bir davranıştan vazgeçerek Allah'ın rızası doğrultusunda ona dönmesidir. Tutum ve davranış olarak Tevbe, Allah'ın hoşnutluğunu kazandırmakta, kişinin davranışlarına etki etmekte ve Allah'ın razı olduğu davranışların ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

Sözlüklerde Tevbe kavramı, arapça da توب/t-v-b kelimesinden türemiş isim mastardır. Bu kavram, geri dönmek, aslına rucu etmek, pişmanlık duymak, günden

⁵⁵⁸ Beyyine 98/2.

⁵⁵⁹ Bakara 2/15.

⁵⁶⁰ Bakara 2/ 25, Nisa, 4/ 57.

⁵⁶¹ Ali imran, 3/ 15.

⁵⁶² Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1: 296.

⁵⁶³ Bakara, 2/ 222, Tevbe, 9/ 108.

⁵⁶⁴ Bakara, 2/ 222.

⁵⁶⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 129.

dönmek,⁵⁶⁶ gūnahtan pişman olmak manasında kullanılmaktadır.⁵⁶⁷ Cürcani, Tevbeyi gūnahlardan dönmek⁵⁶⁸olarak tanımlamıştır.

Şairin şu sözü kavramın asli anlamında kullanılmasına örnektir:

تبت إليك فتقبل تابتي

... وصمت ربي فتقبل صامتي

“Sana döndüm, sana dönüşümü kabul et

Sustum efendim, sessizliğimi kabul et.” dizelerinde asli anlamında kullanılmıştır.⁵⁶⁹

Birlikte kullanıldığı harfi cere göre değişen anlam kullanımı vardır. İla (إلى) harfi ceri ile kullanıldığı zaman tevbe etmek, pişman olmak, geri dönmek, ala (على) harfi ceri ile kullanıldığı zaman tevbeleri kabul etmek anlamlarına gelmektedir. Ala (على) harfi ceri genelde Allah’a nispetle kullanılmaktadır. Kur’ân-ı Kerim’de her iki cihetle de kullanılmıştır. Ebu Mansur şöyle demiştir. Tevbe etmek dönmek, pişman olmak demektir. İnsanın tevbesi Allah’a dönüş, Allah’ın tevbesi ise insanlara mağfiretle dönüş demektir.⁵⁷⁰

Terim olarak tevbe sözlük anlamında geçtiği üzere kulun gūnahlardan pişmanlık duyup geri dönmesidir. Kulun yapmış olduğu hatadan vazgeçmesi, yanlıştan dönmesi ve gūnah olan bir davranışı bir daha yapmamak üzere pişmanlık duyarak kalbten bir hissiyatla af ve mağfiret dilemesidir.⁵⁷¹ Allah için kullanıldığı zaman ise kulun pişman bir şekilde dilediği affi kabul etmesi ve ona merhamet ederek tevbesini kabul etmesi demektir. Tevbe, yerilen davranışlardan övülen davranışlara dönmektir.⁵⁷² Tevbe, ‘bezm-i eleste Allah ile kul arasında yapılan ahdin tazelenmesi veya her insanın fitrat çizgisine dönmesi ve onu koruması’ şeklinde de tanımlanmıştır.⁵⁷³ Cürcani, “Tevbe, kalbin ısrarıyla Allah’a dönmektir.”⁵⁷⁴ diye tarif

⁵⁶⁶ Mustafa v.dğr., *Mu’cem ’ul-Vasit*, 90.

⁵⁶⁷ Ece, *İslamın Temel Kavramları*, 720.

⁵⁶⁸ Cürcani, *Kitabü ’t-Ta’rifat*, 70.

⁵⁶⁹ Ez-Zebidi, *Tac ’ul-Arus min Cevahiri ’l-Kamus*, 2: 77.

⁵⁷⁰ Firuzabadi, *Kamusu Muhit*, 1: 40; Bekir Topaloğlu, “Tövbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 2012), 41: 279.

⁵⁷¹ Mustafa v.dğr., *Mu’cem ’ul Vasit*, 90.

⁵⁷² Cürcani, *Kitabü ’t-Ta’rifat*, 70.

⁵⁷³ Bekir Topaloğlu, “Tevbe”, 41: 280.

⁵⁷⁴ Cürcani, *Kitabü ’t-Ta’rifat*, 70.

etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de tevbenin dışında Nasuh Tevbe ifadesi de geçmektedir ki Nasuh Tevbe, bir daha dönmek üzere kalbin niyetinin kuvvetli oluşudur. İbn Abbas bu konuda şöyle demiştir: “Nasuh Tevbe, kalbten bir nedamet, dil ile istigfar, bedeni bir duruştur.”⁵⁷⁵ Tevbe'yi insanın özüne dönme gayreti olarak da tanımlayabiliriz.

Tevbe kavramı Kur'an-ı Kerim'de seksen yedi ayette geçmektedir.⁵⁷⁶ Bir de Tevbe sûresi ismiyle bir sûre bulunmaktadır.

Tevbe Allah ile kullanıldığı zaman Allah'ın kullarına dönüşünü ve onların tevbesini kabulü anlamına gelmektedir. Zemahşeri “tevbeleri kabul etmek ve onları bağışlamak Allah için bir vaciptir” demektedir.⁵⁷⁷ Kulun günahını itiraf ve ondan pişmanlık duyup, bir daha yapmamaya azmetmesi, Allah'ın da bu tevbe kabul ile günahı mağfiret etmesidir.⁵⁷⁸ Mevdudi'de tevbeyi açıklarken sahibinden kaçan kölenin tekrar efendisine dönmeye benzetmektedir. Efendisi onun pişmanlığını ve özrünü kabul ettiğinde, ona iyi davranışlarla yönelir ve onu affeder. Bu da onun tevbesidir demektedir.⁵⁷⁹

Esasen günah işlemek veya hata etmek kulun Allah'tan uzaklaşmasıdır ve tevbe etmesi onun tekrardan Allah'a yaklaşma çabasıdır.⁵⁸⁰ Yapılan bir kötü davranıştan tevbe edilebilmesi için bunun tevbe niyetiyle kalbten hissedilerek keskin bir şekilde vazgeçilmesi ve bir daha yapılmamaya azmedilmesi gerekmektedir. Yoksa bir başkasına zarar veriyor, ayıp oluyor veya bir daha imkân kalmaması veya ölümün gelip çattığı son anda bir vazgeçiş gibi bir saikle vazgeçiş tevbe kapsamına girmemektedir.⁵⁸¹ Hz. Peygamber bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmaktadır: “Eğer siz hiç hata işlemeyen bir toplum olsaydınız Allah sizi helak eder ve sizin yerinize hata eden ve hatasından hemen sonra tevbe eden bir toplum yaratırdı.”⁵⁸² Bu hadisi şerif tevbe etmenin önemini göstermesi açısından dikkate şayandır. Bir başka hadiste Hz. Peygamber “bütün insanlar hata eder. Hata edenlerin en hayırlısı tevbe edenlerdir”

⁵⁷⁵ Cürcani, *Kitabü't-Ta'rifat*, 70.

⁵⁷⁶ Bkz. Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, s.156-158.

⁵⁷⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, s.227.

⁵⁷⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1: 340.

⁵⁷⁹ Mevdudi, *Teşhimi'l-Kur'an*, 1: 340.

⁵⁸⁰ Topaloğlu, “Tevbe” 41: 280.

⁵⁸¹ Ece, *İslamın Temel Kavramları*, 720.

⁵⁸² Müslim, *Tevbe*, 2.

buyurmuştur.⁵⁸³Bir başka ayette: “*Ey müminler hepiniz Allah’ tevbe edin, umulur ki kurtuluşa erersiniz.*”⁵⁸⁴ buyrulmuştur.

Yüce Allah insanı akıl ve irade sahibi bir varlık olarak yaratmıştır. Bu onun yaptığı davranışlarında doğru karar vermesine sebep olmakta ise de bazı durum ve zamanlarda hata yapmasına da sebep olmaktadır. İnsan tabiatı gereği karar verirken çeşitli faktörlerden etkilenir. O, kendisine rehberlik eden vahye uyduğu zaman veya doğru bir akıl yürütme ile karar verdiği zaman isabet etmekte, fakat heva ve heveslerine tabii olup dünyevi ihtiraslar veya başka sebeplerden ötürü yanlış karar da verebilmektedir. Kur’ân-ı Kerim bunun örneklerini bizlere vermektedir. İlk insan Hz. Âdem cennette iken insani bir zaafıyla hata etmiş ve cezalandırılmıştır. Kur’ân-ı Kerim Hz. Âdem’den bahsederken onun Allah’tan bazı kelimeler aldığını ve tevbe ettiğini açıklamaktadır:

*“Biz dedik ki “Ey Âdem, sen ve eşin cennette oturun, ikiniz de ondan dilediğiniz yerden bol bol yeyin. Fakat şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz. Bunun üzerine şeytan onları(n ayaklarını) kaydırды.İçinde buldukları cennet yurdundan çıkardı. Biz de birbirinize düşman olarak inin., orada belli bir vakte kadar sizin için bir karar yeri ve nasip vardır. Dedik. Derken Âdem Rabbinden bir takım kelimeler aldı (onlarla tevbe etti. O da) tevbesini kabul etti. Muhakkak O, tevbeyi çok kabul eden ve çok esirgeyendir.”*⁵⁸⁵

Yukarıdaki ayetler Hz.Adem ve Hz. Havva’nın beşeri bir takım zaafılar göstererek cennetten çıkarılışını ve bunun üzerine tevbe edip tevbelerinin kabulunu açıklamaktadır. Nasıl tevbe ettiklerine dair tefsir kitaplarında çeşitli rivayetler var ise de bu konudaki en net ifade Araf sûresinde geçen şu ayettir: “*Rabbimiz biz kendimize zulm ettik, eğer bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen, muhakkak ziyana uğrayanlardan oluruz*”⁵⁸⁶ dur. Bu Mücahit, Said b. Cübeyr, Hasan Basri’nin ve daha birçoklarının görüşüdür.⁵⁸⁷

⁵⁸³ Tirmizi, *Kitab’ul Sıfat’ul’Kiyame*, 2499.

⁵⁸⁴ Nur, 24/ 31.

⁵⁸⁵ Bakara, 2/35-37.

⁵⁸⁶ Araf, 7/23.

⁵⁸⁷ İbn Kesir, *Tefsirü’l-Kur’ân el-Âzim*, 1: 238.

Kur'ân'a göre kabul olunacak bir tevbe, inatla, bilinçli bir şekilde yapılan hatadan değil; cehalet/bilgisizlikle yapılmış bir hatadan sonra yapılmış olan tevbedir. "Allah'ın kabul edeceği tevbe ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden pişmanlık getirenlerin tevbesidir; işte Allah bunların tevbesini kabul eder; Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir."⁵⁸⁸ Zemahşeri bu ayetin tefsirini yaparken "cahil kimseler sefihlerdir. Çirkin işler hikmet ve aklın çağırdığı işler değil, sefih ve şehvetin çağırdığı işlerdir" demektedir aynı şekilde Zemahşeri bu ayete dayanarak tevbeleri kabul etmek Allah için vaciptir⁵⁸⁹ derken Razi'ye göre vacip olmamakla birlikte bu onun cömertliğini ve ihsanını göstermektedir.⁵⁹⁰

Allah, Tebük seferinin meşekkatlerine katlanan Hz.Peygamber, muhacirler ve ensarın tevbesini kabule etmiştir."Muhakkak ki Allah peygambere ve -içlerinden bir grubun kalbleri kaymaya yüz tutup, arkasından Allah tevbelerini kabul buyurduktan sonra- o sıkıntılı zamanda peygambere bağlılıklarını koruyan muhacirlere ve ensara lutfuyla muamele etti. Allah onlara karşı çok şefkatli ve merhametlidir."⁵⁹¹ Bununla birlikte tebük seferine katılmayan Kab b. Malik ve iki arkadaşının tevbeleri elli gün sonra kabul edilmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de Allah kullarına tevbe etmelerini emretmektedir. Öyleki bunun nasuh bir tevbe olmasını emretmektedir. Şöyle buyurulmaktadır: "Ey iman edenler nasuh bir tevbe ile tevbe edin."⁵⁹² Ayette geçen nasuh tevbe mecazi bir anlatımdır.⁵⁹³ Nasuh sözlükte saf, içten, katıksız olma veya bir söküğün dikilmesi anlamlarına gelmektedir.⁵⁹⁴ Her iki anlamı dikkate aldığımız zaman dahi nasuh tevbe en içten samimi ve bir söküğün tamir edilip eski haline rucu ettirilmesi gibi insanın da hatalarından vazgeçip bağışlanma dileyerek eski günahsız halini isteyip ona dönmesidir. Zemahşeri "nasuh tevbe öyle bir tevbe olmalıdır ki; sütün bir daha memeye dönmemesi gibi bir tevbe olmalı." demektedir⁵⁹⁵ Şehr b.Huşeyb ise; nasuh

⁵⁸⁸ Nisa 4/ 17,Bkz. Enam, 6/ 54,Nahl 16/ 19.

⁵⁸⁹ Zemahşeri, *Keşşaf*, 227.

⁵⁹⁰ Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 10: 2-6.

⁵⁹¹ Tevbe, 9/117.

⁵⁹² Tahrim, 66/ 8.

⁵⁹³ Zemahşeri, *Keşşaf*, s.1122.

⁵⁹⁴ Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 30: 47

⁵⁹⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1122.

tevbe; “ateşte yanmak, kılıçla parçalanmak pahasına olsa bile dönmektir.” demektedir.⁵⁹⁶

Allah yapılan bir yanlışın affedilmesi için tevbe edilmesini emretmektedir. Hz. peygamber eşlerinden birine verdiği bir sırrın kendisinin izni olmadan paylaşılması üzerine üzülmüş ve eşlerine karşı bir tavır almıştı. Bu olay üzerine “*ikiniz de Allah’ tevbe ederseniz (çok iyi olur) çünkü kalbleriniz eğrilmişti...*”⁵⁹⁷ şeklinde ayetler Hz. Aişe ve Hz. Hafsa’ya hitaben ikisinin tevbe etmesini emretmektedir. Ayetin devamındaki kalblerin eğriliğine atıf tevbe açısından önemlidir. Tevbe etmenin kalbten olması ve kalb hastalığını iyileştirmesi adına gösterdiği önemlidir.

Kur’ân’a göre tevbe etmek sadece dil ile olmaz. Davranışlara da yansımaları gerekmektedir. Tevbe etmenin en temel şartlarından biri tevbenin samimi ve sebatkâr olması ve tevbenin, salih ameller ve ibadetler ile tahkim edilmesidir. Yani Günahattan dönüş pişmanlıkla beraber davranışlarla da tahkim edilmelidir.⁵⁹⁸ Kur’ân-ı Kerim’de birçok ayette tevbe etmekten hemen sonra ‘ve eslehu’ lafzı müfessirlerce ibadet olarak açıklanmıştır. Ve Allah böyle kimselerin hatalarını dünyada iken örter, ahirette ise affeder.⁵⁹⁹ Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyurulmaktadır: “*Ancak tevbe edenler, kendilerini düzeltenler ve gerçeği açıkça ifade edenler bunun dışındadır. İşte bunların tevbesini kabul edeceğim. Doğrusu ben tevbeleri çokca kabul eden ve rahmeti bol olanım.*”⁶⁰⁰ Bir başka ayette ise şöyle buyurulmaktadır: “*Ancak tevbe edip salih amel işleyenlerin durumu başkadır. Allah böylelerinin kötü hallerini iyiye çevirecektir. Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir. Evet, kim tevbe eder salih amel işlerse bu durumda gerektiği şekilde Allah’ yönelmiş olur.*”⁶⁰¹ Fakat Allah iman ettikten sonra tekrar küfre dönüp azgınlaşanların tevbesini kabul etmeyecektir. Kur’ân-ı Kerim’de şöyle buyurulmaktadır: “*Ama yaptıklarının ardından tevbe edip kendilerini düzeltenler başka; çünkü Allah çok bağışlayıcı ve merhametlidir. Elbette imanlarının ardından inkârcılığa sapıp sonra inkârlarını daha da arttıranların tevbeleri asla kabul edilmeyecektir. Ve işte onlar sapkınların ta kendileridir.*”⁶⁰²

⁵⁹⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1122.

⁵⁹⁷ Tahrir 66/ 4.

⁵⁹⁸ Atilla Yargıcı, *Kur’ânca Yaşamak*, (Ankara, İltek Yayınları, 2016), 162.

⁵⁹⁹ Razi, *Mefâtihu’l-Gayb*, 8: 142.

⁶⁰⁰ Bakara, 2/ 160.

⁶⁰¹ Furkan, 25/ 70-71.

⁶⁰² Ali İmran, 3 / 89-90.

Tevbe de aslolan ecel gelmeden Tevbe etmektir. Bir an bile olsa ölüm gelmeden önce yapılan tevbeler makbuldür. Fakat ölüm veya azab hissedildiği zaman yapılan tevbe kabul olunmaz.⁶⁰³ Tıpkı Firavun ve ordusu Kızıldeniz’de boğulmak üzereyken firavunun iman etmesi gibi bir tevbe kabul edilmeyecektir.⁶⁰⁴ “*Yoksa kötülükleri yapıp da içlerinden birine ölüm çattığında “ben şimdi tevbe ettim “ diyenlerle kâfir olarak ölenler için kabul edilecek tevbe yoktur. Onlar için acı bir azab hazırlamışsızdır.*”⁶⁰⁵

Kur’ân’a göre Allah, insanları tevbe etmeleri için denemektedir.⁶⁰⁶ Ve tevbe edenleri sevmektedir.⁶⁰⁷ Tevbe edip salih amel işleyenler cennetle ödüllendirilecek ve sonsuza kadar orada kalacaklardır.⁶⁰⁸ Tevbenin amel ile birlikte zikredilmesinin esas hedefi davranışlarda değişiklik oluşturmak ve kişinin doğru inanca dayalı tutum ve davranış ortaya koymasını sağlamaktır.

Tevbe etmek Allah katında insanı alçaltan değil aksine değerli kılan bir özelliktir. Tevbe, İnsanı doğru istikamete yönlendirerek onun kendisini düzeltmesine ve doğru davranışlar sergilemesine teşvik eder.⁶⁰⁹ Kur’ân-ı Kerim’de Allah tevbe edenleri diğer iyi kullarıyla birlikte zikretmektedir. “*O tevbekarlar, ibadet edenler, hamdedenler, dünyada yolcu gibi yaşayanlar, rukua varanlar, secde edenler, iyiliği teşvik edip kötülükten alıkoyanlar, Allah’ın sınırlarını gözetenler; müjdele o müminleri!*”⁶¹⁰

Yukarıda da bahsedildiği üzere tevbe Allah ile kullanıldığında tevbeleri kabul eden demektir. Kur’ân-ı Kerim’de birçok yerde Allah için et-Tevvab geçmektedir. Et-tevvab mübalagalı ismi fail olup tevbeleri çokça kabul eden demektir. Kur’ân-ı Kerim’de onyedide defa geçmektedir.⁶¹¹ Bunun onaltısı Allah’ın rahim sıfatıyla birliktedir. Bu Allah’ın tevbe eden kullarına merhametinin en büyük göstergelerinden biridir. “*Bilmiyorlarmı ki kullarının tevbesini kabul eden Allaktır. Sadakaları kabul eden*

⁶⁰³ Razi, *Mefâtihu’l-gayb*,10: 7.

⁶⁰⁴ Bkz. Yunus 10/90-91.

⁶⁰⁵ Nisa 4/ 16-18.

⁶⁰⁶ Tevbe 9/ 126.

⁶⁰⁷ Bakara 2/ 222.

⁶⁰⁸ Furkan 25/ 75-76.

⁶⁰⁹ Kasapoğlu, *Kur’an’da Kişilik Psikolojisi*, 190.

⁶¹⁰ Tevbe 9/ 112.

⁶¹¹ Abdalbaki, *el-Mu’cemu’l-Müfehres li Elfazi’l-Kur’âni’l-Kerim*, s.156-158.

o'dur. Şüphesiz Allah tevbe kapısını açık tutmaktadır, rahmetiyle her şeyi kuşatmaktadır."⁶¹² Ayeti Allah'ın sonsuz merhametini ve kullarına karşı her zaman tevbe imkânını bahşeden olduğunu ortaya koymaktadır. Bir başka ayette günahları bağışlayan ve tevbeleri kabul eden odur.⁶¹³ Bu konu da Elmalılı Hamdi Yazır şöyle demektedir: "O, o kadar merhametli bir Allah'tır ki, kulunu bir kere terkedivermekle illel ebed terkedivermez. Kulu dönüp tevbe ettikçe, iblis gibi ısrar etmedikçe yine bakar, yine bakar, sonsuz olarak bakar, bir oldu, iki oldu, nihayet üç oldu, yetişir artık" demez, sayısız olarak döner bakar, çünkü rahim(çok merhametlidir)dir."⁶¹⁴

Netice itibariyle tevbe etmek sözlük anlamındaki gibi insanın beşer oluşuyla alakalı olarak hata yapması sonucu hatalarından vazgeçerek özüne rucu etmesi ve arınmasıdır. Hz.Peygamberin "*Kul, bir günah işlediğinde kalbine siyah bir leke çizilir. Günahı bırakıp tevbe ederse kalbi temizlenir.*"⁶¹⁵ buyurması, tevbenin insanın kalbindeki günahı gidermesi ve cilalaması bu şekilde anlaşılmalıdır. Kur'ân-ı Kerimin ana kavramlarından biri olan tevbe Allah'ın hoşnutluğunu ve rızasını talep edenler için büyük bir fırsat ve ibadettir. Yüce Allah bilinçle ve inatla yapılmayan her hatayı affedeceğini Kur'ân'da belirtmiş ve insanlara olan engin merhametini göstermiştir. Onun bu affediciliği bir yufka yüreklilik değil ihsanı ve lutfunun enginliğidir.⁶¹⁶ Hiç şüphesiz tevbe edenler Allah'ın rahmetine kavuşmuş ve onun hoşnutluğunu kazanarak kazananlar olmuşlardır. Günahından tevbe eden günah işlememiş gibidir. (Hadis)

3.6. Sabır

Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın razı olduğu ve hoşnut kaldığı davranışlardan birisi de sabırlı olmaktır. Kur'ân-ı Kerim de sabırlı olmak övülen ve tavsiye edilen bir davranıştır.

Sabır, sözlükte ص-ب-ر kökünden müştak, beklemek, hapsedmek, engellemek, bir şeyden kendisini alıkoymak, zorlamak, anlamında kullanılmaktadır.⁶¹⁷ Güçlü ve

⁶¹² Tevbe 9/ 104.

⁶¹³ Mümin 40/ 3.

⁶¹⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1: 339.

⁶¹⁵ Müslim, İman, 231.

⁶¹⁶ Selim Özarslan, "Kur'ân'da Tevbe Kavramına Kelam Açısından Bir Yaklaşım", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Elazığ, 2002, XII, sayı 1: 354.

⁶¹⁷ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*,4: 438-442; Firuzabadi, *Kamusu'l-Muhit*,2: 65; Mustafa Çağrıncı, 'Sabır' *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 2008), 35: 337.

dirençli olmak,⁶¹⁸ itminan ve huşu içerisinde beklemek diye de tanımlanmıştır.⁶¹⁹ Sabır, tahammülsüz, endişeli, evhamlı, sabırsız anlamında kullanılan *الجزع* ceze'a'nın zıddıdır.

Sabbur *الصَّبُورُ* Allah'ın isimlerindedir. Mübalağalı ismi fail veznindedir ve anlamı, Allah suçluların cezalarını vermek için acele etmeyen onlara mühlet veren demektir. O sabburdur.

Cürcani, sabrı “elem ve eziyetten gelen şikâyeti Allah'ın dışında başka birine etmemek, şikâyeti terk etmek ve Allah'ın kazasına rıza göstermek olarak” açıklamıştır.⁶²⁰ Sabır şeriatın ve aklın gerektirdiği şekilde nefsin tutmak⁶²¹ demektir. Hüseyin Ece sabrı şöyle tarif etmiştir: “Sabır, aklın ve şeriatın gerektirdiği durumlarda nefsi hapsedme, kendine hâkim olmadır. Acıya katlanmak, o acıyı geçirmek için dayanma ve karşı koyma da sabırdır ki, her türlü rahatlamamanın ve başarının yoludur.”⁶²² Gazali, sabrı, bedeni ve ruhi sabır şeklinde ikiye ayırmaktadır. Ona göre bedeni sabır, gerek dünyevi meşakketten kaynaklanan zorluklar gerekse de ibadet ve taatlerin devamlılığından kaynaklanan yorucu zorluklara karşı gösterilen sabır, bir de nefsin heva ve isteklerine karşı gösterilen sabırdır. Gazali maksat ve makbul olan sabrın ikincisi olduğunu söylemektedir.⁶²³

Sabır kullanıldığı yerlere göre farklı isimlendirilmiştir. Savaşta gösterilecek sabır, cesaret ve metanet, bir felaket karşısında direnme ise buna göğsün genişliği, konuşmada gösterilecek sabır ketumluk, ibadette gösterilecek sabır, oruç veya cüret manasında isimlendirilmiştir.⁶²⁴ Aynı zamanda müslümanların gün boyunca yemeden ve içmeden uzak durdukları, iftarı bekledikleri ay olan ramazana da sabır ayı denilmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de sabır kavramı sekiz ayette mastar şeklinde ve bunun dışında da çeşitli kalıplarda doksan beş ayet olmak üzere toplam yüz üç ayette geçmektedir.⁶²⁵

⁶¹⁸ Çağrıci, ‘Sabır’, 35: 337.

⁶¹⁹ Mustafa v.dğr., *Mu'cemu'l-Vasit*, 505.

⁶²⁰ Cürcani, *Kitabü't-Ta'rifat*, 131.

⁶²¹ İsfehani, *Müfredat Elfazil'Kur'ân*, 474.

⁶²² Ece, *İslamın Temel Kavramları*, 570.

⁶²³ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *İhyau Ulumud'din*, Çev. Ahmet Serdaroğlu, (İstanbul, Bedir Yayınevi, 2002), 4: 125-126.

⁶²⁴ İsfehani, *Müfredat Elfazil'Kur'ân*, 474.

⁶²⁵ Abdalbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 399-401

Kur'ân-ı Kerim, insanların çeşitli şekillerde deneneceğini ve bu denemenin dünyevi imkânlardan ve varlıklardan eksiltme veya onları kaybetme korkusuyla olacağını belirtmekte, sınavı geçecek kimselerin Allah'ın kaza ve kaderine razı olan her şeyin Allah'tan geldiğine ve yine ona dönecek olduğunu bilen, buna dayanan ve sabreden kimseler olduğunu bildirmektedir. İmtihanı geçen kimseler için müjde tabirini kullanarak onların daha iyiye malik olacaklarını da haber vermektedir.”*And olsun ki; sizi, biraz açlık, biraz korku, bir de mallar, canlar ve ürünlerden eksilterek deneriz. Sabredenleri müjdele.*”⁶²⁶ Gerçekten bu şekil bir imtihanın sabredilmeye uygun olduğunu ispat edencesine Kur'ân-ı Kerim, Hz. Eyyub'tan bahsederek, eldeki mal, can ve imkânları kaybetmenin insana isyanı değil bilakis Allah'a itaatı hatırlatması gerektiğini, Allah'ın bu nimetleri verdiği gibi alabileceğini de unutmuyarak ve onun rızasını kabul etmeyi örnek vermektedir.⁶²⁷

Kur'ân-ı Kerim dikkatle incelendiğinde sabretmek, daha ziyade devamlılığı olan emir ve ibadetlerle bir arada zikredilmiştir. Mesela, cihad ile sabır, namaz ile sabır, oruç ile sabır gibi. Yüce Allah insanları kendisine kulluk etmeleri için yaratmıştır. Bununla beraber onları güçlerinin yetemeyeceği şeylerle sorumlu tutmamış, onlardan güçlerinin yettiği kadar olanını devamlı olarak yapmalarını istemiştir. Nitekim İbadetler belirli zamanlara ve şekillere hasredilerek, insanların yerine getirmede zorlanmamaları ve bıkkınlık duymamaları amaçlanmıştır. Yine de namaz ibadeti gibi günlük yerine getirilmesi zorunlu ibadetler emredilmiş bunda da sabırla devamlı olunmaları istenmiştir.”*Aile fertlerine namazı emret, kendin de bunda sabırlı(devamlı) ol*”⁶²⁸ hitabı böyledir.”*O göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin Rabbidir. Şu halde ona kulluk et ve ibadetinde sabırlı ol*”⁶²⁹ ayeti bu şekilde anlaşılmalıdır.

Kur'ân-ı Kerim'de sabır salt bir bekleyiş olmayıp salih amellerle desteklenmesi gereken bir davranıştır. Çeşitli ayetlerde sabredenler ve salih amel işleyenler birlikte zikredilmiş,⁶³⁰ müminlerin birbirlerine hakkı ve sabrı tavsiye ettiklerini

⁶²⁶ Bakara, 2/ 155.

⁶²⁷ Sad, 38/41-44.

⁶²⁸ Taha, 20/132.

⁶²⁹ Meryem, 19/65.

⁶³⁰ Hud, 11/11.

belirtmiştir.⁶³¹ Asr sûresini tefsir eden Fahrettin Razi, dört grub insanın kurtuluşa erdiklerini ve onların iman edenler, salih amel işleyenler, hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenler olduğunu belirtmiştir.⁶³²

Kur'ân-ı Kerim haksızlığa uğrayan kimselerin buna karşılık denk bir şekilde cezalandırma hakkına sahip olmalarına karşı, bu haklarından vaz geçerek sabredip, bağışlamalarının zor ama daha güzel ve daha hayırlı⁶³³ bir davranış olduğundan bahsederek, bu davranışın Allah katında mükâfatlandırılacağını haber vermektedir.⁶³⁴ Kur'ân-ı Kerim, “*Sabrederek ve namaz kılarak (Allah'tan) yardım dileyin. Şüphesiz o Allah' derin saygı duyanlardan başkasına ağır gelir*”⁶³⁵ buyurarak, ihtiyaçlar için yardım talep ederken sabra vurgu yapmıştır. Zemahşeri, burada namazı sabırla kılmak şeklinde tefsir etmiştir ki, gerçekten namaz ihlası, vesveselerin giderilmesini ve niyetlerin samimi olunmasını ister ki bunlar, sabırla olur demektedir.⁶³⁶ Aynı ayeti tefsir eden Razi ise, buradaki sabırdan maksat oruçtur demektedir.

Kur'ân-ı Kerim'e göre sabır insanlar arası ilişkide kazandıran ve kötülüğü ortadan kaldıran bir davranıştır.⁶³⁷

Kur'ân-ı Kerimde Yusuf sûresinde iki kez, Mearic sûresinde de bir kez güzelce sabır –fe sabrun cemilun-tamlaması geçmektedir. Yusuf sûresindeki her iki söylemde aynı kalıpla yakup a.s. tarafından söylenir.”*Gömleğinin üstünde uydurulmuş bir kan izi de gösterdiler. Yakub, "hayır! Nefisiniz sizi kötü bir iş yapmaya sürüklemiş; artık (bana düşen) güzelce sabretmektir.*”⁶³⁸ .”*Babaları(Yakub) şöyle dedi: "Hayır nefisleriniz bu hususta sizi aldattı. Bana düşen artık güzel bir sabırdır...*”⁶³⁹ Mearic sûresindeki ayet ise şöyledir: *Şimdi sen güzelce sabret*⁶⁴⁰ bu ayetler bizlere sabretmenin de bir edebi ve ahlakı olduğunu göstermektedir. Hasan Basri'nin rivayet ettiğine göre -fe sabrun cemil- ifadesi hakkında Hz. Peygamber: “O kendisinde şikâyet bulunmayan sabırdır. Kim de bunu yayar ise o, sabretmiş olmaz.” buyrumuştur. Razi tefsirinde

⁶³¹ Asr, 103/ 3.

⁶³² Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 32: 89-90.

⁶³³ Nahl, 16/126.

⁶³⁴ Şura, 42/ 40-43.

⁶³⁵ Bakara,2/ 45.

⁶³⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 74.

⁶³⁷ Fussilet, 41/ 34-35.

⁶³⁸ Yusuf, 12/ 18.

⁶³⁹ Yusuf, 12/ 83.

⁶⁴⁰ Mearic, 70/ 5.

Allah'ın kaza ve kaderine sabretmenin vacip olduğunu⁶⁴¹ve güzelce sabırdan maksat “malikul mulk olan Allah'ın kazasına razı olmak” olarak açıklamıştır.⁶⁴² “Zemahşeri de, bu şekildeki sabrın şikâyetçi olmadan yapılan sabır olduğunu belirtirken⁶⁴³,aynı şekilde mearic sûresinde ise acele etmeyen bir sabır olduğunu belirtmektedir.⁶⁴⁴

Sabır, Kur'ân-ı Kerim'de önemli bir kişilik meziyeti olarak görülmüş, sabırlı olmak övülmüş, mükâfatının olacağı belirtilmiş ve sabır tavsiye edilmiştir. Bir sabır abidesi olarak Hz. Eyyub zikredilmiş ve gösterdiği sabırdan övgüyle bahsedilmiştir. Fi'l hakika Sabretmek, bir peygamber davranışdır. Bütün peygamberler yapmış oldukları tebliğ ve davetlerine karşı bir dirençle karşılaşmış, zorluklar yaşamış ve bütün bunlara sabırla göğüs germişlerdir. Kur'ân-ı Kerim, Hz. Peygamber'e hitaben (*Ey Muhammed*) *O halde yüksek azim sahibi peygamberlerin sabretmesi gibi sabret. onlar için acele etme*⁶⁴⁵ buyurarak, inkar edenlerin her türlü mukavemetine karşılık Hz. Peygambere moral ve motivasyon kaynağı olarak sabır tavsiye edilmiştir.. Yüce Allah bu ayeti Kerime ile önceki peygamberleri hatırlatarak, her dönemde bu nevinden karşı çıkışların olduklarını vurgulamış diğer peygamberleri örnek göstermiştir. Ayette geçen ulul azm ifadesinden maksat tefsir kitaplarında kavminin kendisine eziyet ettiği Hz.Nuh, ateşe atılan ve evladını kurban etmekle imtihan olunan Hz. İbrahim, oğlu Hz. Yusuf'u ve gözlerini kaybeden Hz.Yakub, zindanlara atılan Hz.Yusuf, çeşitli sıkıntılarla imtihan edilen sabır abidesi Hz. Eyyub, Firavun ile çetin bir mücedele yürüten Hz. Musa, 40 yıl boyunca nefesine ağlayan Hz. Davud ve doğumundan itibaren kavminin çeşitli saldırılarına maruz kalan Hz. İsa (a.s.) oldukları rivayet edilmiştir.⁶⁴⁶Bununla birlikte bir kısım tefsircilere göre bütün peygamberler azm ve kararlılık sahibidir.⁶⁴⁷

Lokman (a.s.) oğluna nasihat ederken “*Yavrucuğum! Namazını kıl, iyiliği emret, kötülükten alıkoy. başına gelen musibetlere karşı sabırlı ol. Çünkü bunlar kesin olarak emredilmiş işlerdir.*⁶⁴⁸”buyurarak, iyiliği emredip kötülükten men etmenin pek

⁶⁴¹ Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 15: 106.

⁶⁴² Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 15: 107.

⁶⁴³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 508.

⁶⁴⁴ Zemahşeri, *Keşşaf*, 1139.

⁶⁴⁵ Ahkaf, 46/35.

⁶⁴⁶ Razi, *Mefâtihu'l-gayb* X15:III, s.35.

⁶⁴⁷ İbn Cüzey, *Et-Teshil li Ulum'it-Tenzil*, 2: 337.

⁶⁴⁸ Lokman, 31/ 17.

tabii şer güçlerin dikkatini ve saldırılarını çekecek olmasına ve başına bir takım musibetlerin gelmesinden dolayı sabır gerekeceğine dikkat çekmiştir.⁶⁴⁹ Firavun Hz. Musanın mucizeleri karşısında secdeye kapanan ve ona iman eden sihirbazlara “*Ellerinizi ve ayaklarınızı çaprazlama keseceğim*” şeklinde tehditler yağdırırken, iman eden sihirbazlar buna karşılık “*Ey Rabbimiz bize sabırlar ver ve müslüman olarak canımızı al*”⁶⁵⁰ diye dua etmişlerdir. Burada dikkat edilecek husus sabrın bir beklemekten ziyade doğru bir karar sonrasında sebat etmek olduğudur. Kur’ân-ı Kerim sabır kavramını tevekkül ile birlikte zikrederek bunların birbirlerini destekleyen kavramlar ve davranışlar olduğunu işaret etmektedir.⁶⁵¹ Yine Kur’ân-ı Kerim’de anlatılan Hz. Musa ile salih kul arasında geçen olayların en önemli dikkat çeken noktası sabrın değeri ve insanlar arası iletişim de önemi olmalıdır.⁶⁵²

Kur’ân-ı Kerim, Hz. Peygambere sadece kendisine vahyedilene tabii olmasını ve sabretmesini, müşriklerin söylemlerini dikkate almamasını emretmektedir.⁶⁵³ Hz. Yunus’u hatırlatarak “*balık sahibi gibi olma*”⁶⁵⁴ uyarısıyla, karşılaştığı veya karşılaşacağı sıkıntılara karşı güzelce sabretmesi⁶⁵⁵ gerektiği emredilmiştir. Gerçekten Hz. Muhammed peygamberliğini ilan edip Mekke halkını putlara tapmayı terk edip tevhid dini İslâmı kabul etmeye davet etmeye başladığında çok ciddi bir dirençle karşılaşmış, Mekkeli müşrikler Hz. Peygamber’i öldürme de dahil bir çok plan yapmışlar ve Hz. Peygamber’e zorluk çıkartmışlardı. Bir başka ayette “*Sen sabret; sabır göstermen de Allah’ın ihsanı sayesinde olacaktır. Onlardan dolayı üzülmeye, kurdukları tuzaklardan kaygı duyma*”⁶⁵⁶ buyrularak müşriklerin her türlü hile ve desiselerinin Allah’ın izni olmadan Hz. Peygamber’e zarar veremeyeceğini ve onun sabretmesinin de Allah’a olduğu vurgulanmaktadır.

Kur’ân-ı Kerim, bir başka ayette müslümanlardan bahsederek onların da müşriklerin her türlü eza ve eziyetlerine karşı sabretmelerinden ötürü müminleri mükâfatlandıracağını haber vermektedir.⁶⁵⁷ Müminlerin sabır göstermeleri halinde

⁶⁴⁹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 6: 302.

⁶⁵⁰ Araf, 7/ 124-126.

⁶⁵¹ Bkz. Ankebut 29/ 59, Nahl 16/ 42.

⁶⁵² Kehf, 18/ 65-82.

⁶⁵³ Yunus, 10/ 109, Taha, 20/ 130, Sad 38/ 17, Kaf, 50/ 39.

⁶⁵⁴ Kalem, 68/ 48.

⁶⁵⁵ Mearic, 70/ 5.

⁶⁵⁶ Nahl, 16/ 127.

⁶⁵⁷ Müminun, 23/ 111.

inkârcıların hiçbir tuzağının onlara, zarar veremeyeceğini⁶⁵⁸ ve Allah'ın onlara yardım edeceğini haber vermektedir. *”Evet, eğer siz sabır gösterip itaatsizlikten sakınırsanız, onlar şu anda süratle üzerinize gelseler bile Rabbiniz size nişanlı beş bin melekle yardım edecektir.”*⁶⁵⁹ ayeti Bedir Savaşı'nda Allah'ın sayıca düşmanlarından az olan müminlere yardımından bahsetmektedir. Bedir savaşında Allah üç bin melekle müminlere yardım etmiş⁶⁶⁰ ve eğer müslümanlar ihtiyaç duyar ve sabır gösterip dağılmaz iseler Allah'ın yardımının artacağını haber vermektedir. Ali imran sûresi ikiyüzüncü ayette ise müminlere hitaben sabretmek tüm müminlere emredilmiş ve kazanmanın yolu olarak açıklanmıştır.⁶⁶¹

Yine Kur'ân-ı Kerim sabretmeyi, Allah'ın rızasına kavuşmuş ve o'nu hoşnut etmiş kullarının bir davranışı ve hasleti olarak zikretmekte, onların dünya hayatındaki her türlü çeldiren şeylere karşı sabretmelerine karşılık, sevdikleriyle birlikte ahiret yurdunda adn cennetlerine gireceklerini ve melekler tarafından selamlanacaklarını haber vermektedir.⁶⁶²

Kur'ân-ı Kerim sabretmenin sadece ahirette değil dünyada da kazandırdığını İsrailoğulları'nın Allah'a verdikleri sözde durmaları ve sabretmelerine karşılık *“.....sabırlarına karşılık Rabbinin İsrailoğulları'na verdiği söz yerine geldi....”*⁶⁶³ Buyurarak ifade etmiştir. Yine İsrailoğulları'nı sabredip dayanmalarından ötürü onların içlerinden hidayete götüren liderler çıkartarak onları bu dünyada içinde buldukları zilletten kurtarmıştır.⁶⁶⁴ Kur'ân, insanların bu dünyada imtihan edildiklerini ve bunu ancak sabredenlerin kazandığını⁶⁶⁵ ve bundan dolayı müslümanların Allah'tan sabır dilemeleri gerektiğini⁶⁶⁶ söyleyerek Allah'ın sabredenlerle beraber olduğu⁶⁶⁷ ve onların göstermiş oldukları sabırlarına karşılık

⁶⁵⁸ Ali imran, 3/ 120.

⁶⁵⁹ Ali İmran, 3/ 125.

⁶⁶⁰ Enfal, 8/ 9.

⁶⁶¹ Ali imran, 3/ 200.

⁶⁶² Rad, 13/ 22-24 Bkz. İnsan, 76/ 12.

⁶⁶³ Araf, 7/ 137.

⁶⁶⁴ Secde, 32/ 24.

⁶⁶⁵ Furkan, 25/ 20.

⁶⁶⁶ Bakara, 2/ 250.

⁶⁶⁷ Bakara, 2/ 153, 2/ 249, Enfal, 8/ 66.

mükâfatlandıracağını, onların sabırlarının zayii olmayacağını belirtmiş⁶⁶⁸ ve Allah'ın sabredenleri sevdiği belirtilmiştir.

3.7. Tevekkül

Tevekkül Allah'ın razı olduğu bir davranıştır. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de tevekkül edenleri övmüş ve onları sevdiğini belirtmiştir. Tevekkül etmek, onun hoşnutluğunu kazandıran bir davranıştır.

Tevekkül sözlükte v-k-l- / وكل fiilinden türemiş mezid bir isimdir. Arapçada kelimenin aslı olan v-k-l/ وكل yönlendirme, itimat etmek, yeterli ve güvenilir görmek veya kendi işini görmekten aciz olmak, yetersizlik, nüfuz sahibi olmama demektir.⁶⁶⁹ Vekil ise meful manasında sorumluluk verilen demektir. İnsan ve Allah için kullanılır. Tevki vekil kılmaktır.

Tevekkül ise; acizliğin ortaya çıkması, başkasına güvenmek, dayanmak, demektir.⁶⁷⁰ Sorumluluğu bırakmak, vekil etmek, bırakmak, devretmek anlamlarına gelmektedir. Aynı kökten gelen tevekkele fi (فی) harfi ceri ile kullanıldığında aczin ortaya çıkması, be (ب) harfi ceri ile kullanıldığında sorumluluk almak, üstlenmek, ala(على) harfi ceri ile dayanmak güvenmek, dayanmak, barış ve güvenlik istemek anlamına gelmektedir.⁶⁷¹ Ala (على) har-i ceri Allah ile kullanıldığında ona teslim olmak, ona güvenmek, işleri ona bırakmak demektir.⁶⁷² Mütevekkil/ المتوكل işinde ve rızkında Allah'a dayanan, Allah'ı kendisine kefil kılan kimsedir. Ondan başkasını kendisine kefil kılmayandır.⁶⁷³ El-vekil/ الوكيل Allah'ın isimlerindedir. Allah kullarını rızıklandırmaya vekildir. "HasbunAllahi ve nimel vekil" sözü Allah bize yeter ve o ne güzel vekildir anlamındadır.⁶⁷⁴ El-vekîl için Ferrā, yeten, İbn Enbari ise koruyan demiştir.⁶⁷⁵ Genel olarak Tevekkül, sözlük anlamlarından ortaya çıkan kişinin aczinden dolayı işi bir başkasına yönlendirmesi ve ona itimat etmesidir. Tevekkül aczin ortaya çıkması ve başkasına güvenmesidir. Said b. Cübeyr, tevekkül imanın

⁶⁶⁸ Yusuf, 12/ 90.

⁶⁶⁹ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 11: 735.

⁶⁷⁰ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 11: 736.

⁶⁷¹ Mustafa v.dğr., *Mu'cemu'l-Vasit*, 1054; Ece, *İslamın Temel Kavramları*, 724.

⁶⁷² Mustafa v.dğr. *Mu'cemu'l-Vasit*, 1054.

⁶⁷³ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 11: 734.

⁶⁷⁴ Mustafa v.dğr., *Mu'cemu'l-Vasit*, 1055.

⁶⁷⁵ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 11: 734.

bütünüdür,⁶⁷⁶ derken Cürcani *Ta'rifat*'ta; kişinin acizliğinden dolayı başkası lehine çekilmesi,⁶⁷⁷ İsfahani itimat etmek,⁶⁷⁸ Yusuf Kardavi yardım istemek,⁶⁷⁹ olarak tanımlamışlardır.

Tevekkül İstilahta bir kimsenin işinde ve rızkında Allah'a dayanması, ona güvenmesi ve Allah'ı kendisine kefil kılması olarak açıklanmıştır.⁶⁸⁰ İstilahta insanların elinde korktuğu şeylerde Allah'a güvenmesidir.⁶⁸¹ Tevekkül, İnsanın, kendine yüklenen veya kendine düşen bütün görevleri yaptıktan, bütün çalışmalarını yerine getirdikten ve bütün tedbirleri aldıktan sonra, işin sonucunu Allah'a bırakmasıdır. Yani Allah'a güvenip sonuçtan endişe etmemesidir.⁶⁸² Sözlüklerde kefil sözcüğü vekil ile eş anlamlı olarak kullanılmışsa da isfehaniye göre; vekil daha geneldir. Şu kadar ki; bütün kefiller aynı zamanda vekildir fakat bütün vekiller kefil değildir.⁶⁸³

Kur'ân-ı Kerim'de v-k-l fiili, yirmi dört defa vekil, kırk iki defa tevekkül, bir defa vekelna, bir defa vukkile kalıbıyla geçmektedir.⁶⁸⁴

Kur'ân-ı Kerim'de tevekkülü önemli bir davranış olarak zikredilerek, bir iş için karar verildiği zaman kararda sebat edilmesi ve işin sonucunun Allah'a havale edilmesi tavsiye edilmektedir. "*sen onlara kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah'a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever*"⁶⁸⁵ ayet-i kerimesin de görüldüğü üzere Allah affetmeyi, istişare etmeyi ve karar verildiği zamanda tevekkülü emretmektedir. Azmetmek, karar vermek ve işlerin sonucunu Allah'a bırakmak islâmın en büyük şiarlarındanıdır. Hemen devamında "*Allah size yardım ederse artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur; eğer sizi yardımsız*

⁶⁷⁶ İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ân el-Âzim*, 4: 12.

⁶⁷⁷ Cürcani, *Kitabü't-Ta'rifat*, 70.

⁶⁷⁸ İsfehani, *Müfredat Elfazil'Kur'ân*, , 882.

⁶⁷⁹ Yusuf Kardavi, *Tevekkül*, (Umman- Ürdün, Darul Furkan, 1996), 9.

⁶⁸⁰ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 11: 734, Mustafa Çağrıncı, "Tevekkül", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 2012), 41: 1.

⁶⁸¹ Mucemul vasit s.1054, Cürcani, *Kitabü't-Ta'rifat*, 70.

⁶⁸² Ece, *İslâmın Temel Kavramları*, 725.

⁶⁸³ İsfehani, *Müfredat Elfazil'Kur'ân*, 882.

⁶⁸⁴ Abdulkaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 762-763.

⁶⁸⁵ Ali imran, 3/159.

bırakırsa o'ndan sonra size kim yardım edebilir. Müminler yalnız Allah'a güvensinler"⁶⁸⁶buyrulmuştur.

Yukarıdaki ayetler tevekkülü anlama noktasında önemlidir. Zira Uhud Savaşı esnasında inen bu ayetler bazı hususlara işaret etmektedir. Öncelikle savaş öncesinde Rasulullah'ın yaptığı istişare toplantısında şehir müdafaası fikrine katılmayıp açık meydan savaşı istemeleri üzerine Hz. Peygamberin gönülsüzde olsa kabul etmesi sebebiyle *"karar verdikten sonra tevekkül et"* yani Allah'a güven ve artık kararı tartışma demektir. İkinci olarak Bedir Savaşı'nda Allah'ın yardımını gören müslümanlar Uhud Savaşı'nda da aynı yardımın geleceğini beklemiş ve Bedir'deki yardım görmemişlerdi. Müslümanlara hitab eden ayet-i kerime onların öncelikle yükümlülüklerini yerine getirmelerini ve sonra Allah'a tevekkül etmelerini emretmektedir. Yani sadece iman etmek Allah'ın yardımını almak için yeterli değildir.⁶⁸⁷ Savaşın hazırlık, plan, strateji gibi gerekliliklerini en iyi şekilde getirmelerini daha sonra Allah'a tevekkül etmelerini emretmektedir. Elbetteki Allah'ın yardımı herhangi bir sebebe bağlı değildir. Fakat insanların üzerlerine düşen yükümlülüklerini yerine getirmeleri gerekmektedir. *"Müminler yalnız Allah'a güvensinler"* ise tekrardan bir hatırlatma olarak işlerin bütünü Allah'ın takdirinde olduğunu ve Allah'ın dışında onun hükmünü değiştirecek herhangi bir mutlak gücün olmadığını ifade etmektedir.⁶⁸⁸

Bu ayetlerden sonra gelen *"Bir takım insanlar onlara,"insanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun" dediler de bu onların imanlarını artırdı ve "Allah bize yeter, o ne güzel vekildir! Diye cevap verdiler.*⁶⁸⁹" ayetinde müşriklerin toplandıkları ve ordu hazırladıkları haberi üzerine müminlerin sahip olmaları gereken psikolojik durum açıklanmıştır. Onlar Allah'ın her türlü güçten büyük ve üstün olduğu gerçeğini idrak ile Allah bize yeter demişler ve işlerinin sonucunu Allah'a havale etmişlerdir. Buradaki kefil mef'ul manasındadır. Ve kendisine yönelen anlamındadır. Fahrettin Razi bu ayeti açıklarken kâfi, yeten anlamındaki kefil'in vekil

⁶⁸⁶ Ali imran, 3/161.

⁶⁸⁷ Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 9: 70.

⁶⁸⁸ Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 9: 70.

⁶⁸⁹ Ali imran, 3/173.

olarak adlandırılması caizdir. Zira kefil işlerin yönetilmesi noktasında vekildir demektedir.⁶⁹⁰

Kur'ân-ı Kerim tevekkülü Allah'a inanmanın gereği olarak zikreder. Mümin kimse imanının bir tezahürü olarak Allah'a dayanmalıdır. *"Eğer mümin iseniz ancak Allah'a güvenin"*⁶⁹¹ ayeti bunu ifade etmektedir. İslâm âlimlerimiz konuyu açıklarken iman ile tevekkül arasındaki bağlantıya da ayrı bir başlık açmış ve değerlendirmişlerdir. *"Yalnızca sana ibadet ederiz ve yalnızca senden yardım isteriz"*⁶⁹² buyruğu tevekkülün yalnızca Allah'a olmasını izah etmektedir.⁶⁹³

Tevekkül bir peygamber davranışıdır. Yusuf kıssasında Yakup a.s. oğullarına şehre girdikleri zaman ayrı ayrı kapılardan girmeleri, dikkatleri üzerilerine çekmemeleri gerektiğinden bahsederek gerekli tedbirleri almaları gereğini söylemekle birlikte Allah'tan gelebilecek hiçbir şeye karşıda yapabilecek bir şey olmadığını söylemesi, işlerin nihayetinde Allah'a dayanmak ve güvenmek olduğunu göstermektedir.⁶⁹⁴ Yine Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygambere hitaben inkârcılara ve ikiyüzlü münafıklara uymaması ve ona dayanak olarak Allah'ın yeteceği vurgulanmıştır.⁶⁹⁵ Kur'ân-ı Kerim Allah'tan insanlara dokunacak bir zarar olacak olsa ve ya ondan bir rahmet gelecek olsa bunu kimsenin durduramayacağını tevekkülün sadece Allah'a olduğunu,⁶⁹⁶ Allah'ın izni olmadan hiçbir musibetin insana dokunamayacağını,⁶⁹⁷ Allah'ın yardım ettiği topluluğa kimsenin galip gelemeyeceğini ve sadece Allah'a tevekkül edilmesini emretmiştir.⁶⁹⁸

Kur'ân-ı Kerim Allah'ın kendisinden başka hiçbir ilahın olmadığı, doğunun ve batının Rabbine dayanılıp güvenilmesine,⁶⁹⁹ kovulmuş şeytanın mümin kimseler

⁶⁹⁰ Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 9: 104.

⁶⁹¹ Maide, 5/ 23.

⁶⁹² Fatıha, 1/ 4.

⁶⁹³ Maide, 5/ 11.

⁶⁹⁴ Yusuf, 12/ 67.

⁶⁹⁵ Ahzab, 33/ 48.

⁶⁹⁶ Zümer, 39/ 38.

⁶⁹⁷ Tegabun, 64/ 11.

⁶⁹⁸ Ali imran, 3/ 159.

⁶⁹⁹ Müzzemmil, 73/ 9.

üzerinde bir etkisinin olmadığını belirtmektedir.⁷⁰⁰ Kur'an-ı Kerim Allah'a dayanıp güvenenler için Allah katında daha hayırlı rızıkların olacağını haber vermektedir.⁷⁰¹

Tevekkül kazandıran bir davranıştır. Zulme uğrayan ve bu uğurda hicret edenleri Allah bu dünyada daha güzel bir yere yerleştirecek ve onların ahirette mükâfatları ise daha büyük olacaktır. Sabrederen ve Allah'a tevekkül eden bu kimselerin Allah katında ecirleri daha fazla olacaktır.⁷⁰² Nitekim Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de kendisine tevekkül eden mütevekkilleri sevdiğini belirtmiş ve vekil olarak kendilerine yeteceğini beyan etmiştir.⁷⁰³

3.8. Birr

Sözlükte b-r-r/ب-ر-ر kökünden türemiş mastar isimdir. Doğruluk, itaat, ihsanda bulunma, kabul etme,⁷⁰⁴ sıra, cennet, ihsanda genişlik⁷⁰⁵ anlamında kullanılmaktadır. Sözlük kitablari birr'in esas olarak denizlere mukabil karaya berr denilmesinden ve karanın genişliğinden alınmış ve genişlik anlamına geldiğini söylemişlerdir. Kavram daha sonra ki dönemlerde insanlar hakkında her türlü iyilik hakkında kullanılmaya başlanılmıştır.⁷⁰⁶ Ukukun/isyânın zıddı olarak kullanılmaktadır.

Birr sözlüklerde temiz, kalb, toprak anlamında kara parçası,⁷⁰⁷ ötreli bir şekilde kullanımıyla buğday⁷⁰⁸ anlamına da gelmektedir.⁷⁰⁹ Birr, bazı yerel lehçelerde tilki yavrusu,⁷¹⁰ fare veya küçük hayvancık anlamında da kullanılmaktadır.⁷¹¹

Birr ıstılahta efradını camii ağıyarını mani bir tanım yapılabilecek en zor karamlardan biri olarak tanımlanmıştır.⁷¹² Onun Kur'ân-ı Kerim'de asli anlamının

⁷⁰⁰ Nahl, 16/98-99.

⁷⁰¹ Şura, 42/36.

⁷⁰² Nahl, 16/41-42.

⁷⁰³ Talak, 65/3.

⁷⁰⁴ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 4: 54, Firuzabadi, *Kamusu'l-Muhit* 1: 367, Ali Toksarı, "Birr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 1992), 6: 204.

⁷⁰⁵ Firuzabadi, *Kamusu'l-Muhit*, 1: 367.

⁷⁰⁶ Ez-Zebidi, *Tac'ul-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, 10: 151; İsfehani, *Müfredat Elfazil'Kur'an*, 114.

⁷⁰⁷ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 4: 54.

⁷⁰⁸ Ez-Zebidi, *Tac'ul-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, 10: 156.

⁷⁰⁹ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 4: 55.

⁷¹⁰ Ez-Zebidi, *Tac'ul-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, 10: 153.

⁷¹¹ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 4: 54.

⁷¹² Ez-Zebidi, *Tac'ul-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, 10: 151.

yanında birçok manada kullanılması ortak bir tanım yapılabilmesini zorlaştırmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de ana babaya iyilik⁷¹³ olarak kullanıldığı gibi bazan isyanın zıddı⁷¹⁴ olarak bazan günahın zıddı⁷¹⁵ bazende mükâfatı verilen bütün ibadetler⁷¹⁶ için kullanılmıştır. ⁷¹⁷ Birr, ıstılahta kelimenin cahiliyye anlamından tamamen soyutlanmamış olmakla birlikte dini bir anlamda kazanmıştır. Terim olarak Allah'a iman etmede doğrulamak ve itaat etmektir.⁷¹⁸ Birr, salah ve iyilik olarak da tarif edilmiştir. İbn zeccac Birr için, Allah'a yakınlaştıran her türlü iyilik etmek, yardım da bulunmak, infak etmek demektir.⁷¹⁹ Bir başka tarife göre aldatma ve hile olmaksızın insana gösterilen vefadır.⁷²⁰ Razi ise Birr'i bütün ibadetler için genel bir isim⁷²¹ olarak tanımlamıştır.

El bar veya el'berr ismi fail kalıbıdır. Çoğulu ebrar, berereh gelmektedir. Yeminine sadık olanlar anlamıdadır.⁷²² Aynı zamanda el'berr Allah'ın sıfatlarından. Kur'ân-ı Kerim'de merhamet eden, iyilik eden anlamındadır. İbrahim b. Fadl ve İbn Katta' el-berr koruyan demektir demişlerdir.⁷²³ Süfyan demiştir ki mebrur temiz yemek ve temiz kelimedir. İbn Ömer ise ebrar babalarına ve çocuklarına iyilik yapmalarından ötürü Allah tarafından verilen isimdir.⁷²⁴ Zemahşeri Keşşaf'ta razı bütün iyi amellerin ismidir demektir.⁷²⁵

Kur'ân-ı Kerim'de birr kavramı iki yerde fiil olarak diğerlerinde isim olmak üzere, sekiz ayette birr, altı ayette ebrar ve diğer formlarda on sekiz olmak üzere toplamda 32 ayette geçmektedir. Yanlış bunlardan on iki ayette berr kara parçası anlamında kullanılmıştır.⁷²⁶

⁷¹³ Meryem, 19/14, Meryem, 19/32.

⁷¹⁴ Maide, 5/2.

⁷¹⁵ Maide, 5/2.

⁷¹⁶ Bakara, 2/177.

⁷¹⁷ İsfehani, *Müfredat Elfazil'Kur'ân*, 114.

⁷¹⁸ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 4: 52.

⁷¹⁹ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 4: 52.

⁷²⁰ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 4: 52.

⁷²¹ Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 5: 40.

⁷²² Firuzabadi, *Kamusu'l-Muhit*, 1: 367.

⁷²³ Firuzabadi, *Kamusu'l-Muhit*, 1: 367.

⁷²⁴ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 4: 53.

⁷²⁵ Zemahşeri, *Keşşaf*, 108.

⁷²⁶ Abdalbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 117.

Kur'ân-ı Kerim'de birr Allah, Melekler ve İnsanlar açısından olmak üzere üç başlık altında incelenebilir.

Kur'ân-ı Kerim'de b-r-r fiilinin ismi faili kalıbında olan el-ber Allah için sıfat olarak kullanılmıştır. “*şüphesiz ki o rahimdir(merhametlidir) ve ber'(lutufla iyilik edendir) dir.*”⁷²⁷

Kur'ân-ı Kerim'de Allah için birçok sıfat kullanılmış ve bu sıfatlar el-esmaul-husna olarak nitelendirilmiştir. Onun bu esmalarından biri de el-ber dir. El-ber Kur'ân-ı Kerim'de yalnız bir yerde geçmektedir. Tur sûresinde yüce Allah kıyamet ve azabını hatırlatan ayetlerden hemen sonra Allah'tan hakkıyla sakınan kimselerin mükâfatlarından ve kendilerine bahşedilen cennet nimetlerinden söz edilmektedir. Cennetin nimetlerinden nasiplenmiş kimselerin Allah'ın merhameti ve lutfunun genişliğini dile getirdikleri sözlerinin sonunda Allah'ın kendilerine yapmış olduğu nimetlerden dolayı o merhametli ve berdir demektedirler. Elmalılı Hamdi Yazır ayeti tefsir ederken el'ber'i sözünde duran, ihsan eden, kerem sahibi diye tefsir etmektedir.⁷²⁸

Melekler Kur'ân-ı Kerim'de berereh sıfatıyla sıfatlanmış ve onlar iyilik yapan varlıklar olarak nitelenmişlerdir.⁷²⁹ Kur'ân-ı Kerim'de melekler çeşitli ayetlerde şerefli,⁷³⁰ yüksek tutulmuş, tertemiz,⁷³¹ iyi⁷³² gibi sıfatlarla vasıflandırılmıştır. Burada kullanılan berere, ebrar gibi birr kelimesinin ismi fail kalıbında çoğul formudur. Elmalılı Hamdi Yazır ayeti tefsir ederken ebrar'ın azlık bildiren bir çoğul, berere 'nin çokluk bildiren bir çoğul kalıbı olduğu belirtmiş ve meleklerin çok olmalarından dolayı bu şekilde kullanıldığını belirtmiştir.⁷³³ Aynı formda kullanımı Hz. Aişe'den rivayet edilen şu hadiste de melekler için kullanılmıştır. “Kur'ân'ı ezberleyerek okuyan kimse iyi, değerli elçilerle birlikte olmak gibidir. Kendisine zor geldiği halde teahhud edip okuyan kimse için iki ecir vardır.”⁷³⁴

⁷²⁷ Tur 52/28.

⁷²⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 7: 27.

⁷²⁹ Abese, 80/11-16.

⁷³⁰ Enbiya, 21/ 26.

⁷³¹ Vakıa, 56/ 79.

⁷³² Abese, 80/16.

⁷³³ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 8: 582.

⁷³⁴ Buhari, Kitabul Cuma, 216, Müslim, Kitabul Salatul Musafirin ve Kasruha, 38, Ebu Davud, Süleyman b.el Eş'as es-Sicistani, *Sünen-ü Ebi Davud (I-IV)*, Riyad, Darul Efkarul Duveliyye, ths. Vitir, 14

Kur’ân-ı Kerim’de insanlar ile alakalı olarak iki ayette fiil (teberru) altı ayette isim (birr), altı ayette de ebrar ve iki ayette de berr kelmeleri kullanılmıştır.

Kur’ân-ı Kerim birr kavramını çeşitli şekillerde kullanmıştır. Ayetlerde birr kavramına bir tanımlama yapılmıştır. Hz. Peygambere birr nedir diye sorulduğunda aşağıdaki ayeti okumuştur.

*“Birr, yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz değildir. Birr, Allah’, ahiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygambere iman edenlerin; sevdiği maldan yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcayan; namazı kılp, zekâtı veren, antlaşma yaptıklarında ahitlerini yerine getirenlerin ve zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda (direnip)sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır. İşte bunlar sadık olanlardır. İşte bunlar, Allah’a karşı gelmekten sakınanların ta kendileridir.”*⁷³⁵

Yukarıda ki ayet her ne kadar ehli kitabın kible konusunda dedikodu yapmaları üzerine nazil olmuşsa da, birr üzerine kapsamlı bir tanımlama yapılmış ve birr ayette Allah’ imanla başta olmak üzere iman esasları ile başlayan, yardım ile devam eden ibadetleri hakkıyla yerine getiren ve sözleşmelerine sadık kalan, sabreden, sadık ve Takvâ ile devam eden bir anlayış, bir hayat ve bir nizamdan bahsetmekte olduğu görülmektedir. Ayetten de anlaşıldığı üzere yapılan bir davranışın birr kapsamında olabilmesi için iman şarttır.⁷³⁶ Yine kalpten yapılan davranışların Allah katındaki üstünlüğünü göstermektedir.⁷³⁷ Elmalılı Hamdi Yazır ayette geçen birr’in özelliklerini insanlığın üstün vasıfları olarak nitelemektedir.⁷³⁸ Ancak bu sıfatların sadece peygamberlerin sıfatı olduğu da rivayet edilmiştir.⁷³⁹

Kur’ân-ı Kerim ,“Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça birr’e erişemezsiniz. Ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir”⁷⁴⁰ buyurarak bütün iyiliklerin kemal noktası olan birr’in hakikatine erişebilmek için insanların sevdiği mallarından

⁷³⁵ Bakara 2/177.

⁷³⁶ Razi, *Mefâtihu’l-Gayb*, 5: 42.

⁷³⁷ Razi, *Mefâtihu’l-Gayb*, 5: 43.

⁷³⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1: 584.

⁷³⁹ Razi, *Mefâtihu’l-Gayb*, 5:49.

⁷⁴⁰ Ali imran 3/92.

infak etmelerini şart koşmuştur.⁷⁴¹ Birr' ulaşmak, Allah'ın rızasına, hoşnutluğuna, rahmetine ve cennetine ulaşmaktır.⁷⁴²

Yine cahiliyye adeti üzere ihramlı iken evlerine arkadan giren kimselere karşı bu yaptıklarının iyilik/birr olmadığı, birr'in Takvâ ile alakalı olduğu ve yaptıkları şeyleri usulunca yapmaları gerektiği, işlerini eksik yapmamaları gerektiği üzerine dikkat çekilerek⁷⁴³ şöyle buyurulmuştur: “...birr, evlerinize arkadan gelip girmeniz degildir;birr, Allah' saygılı olmak(Takvâ)dır. Evlere kapılardan gelin; Allah' saygılı olun ki kurtuluşa eresiniz”⁷⁴⁴

Kur'ân-ı Kerim'de birr ana babaya iyilik olarak da zikredilmiştir. Meryem sûresinde, Yahya(a.s.)'yı örnek vererek onun anne –babasına iyi davranan bir kimse olduğunu ve onlara karşı zorba ve asi olmadığını belirtmiştir.⁷⁴⁵Yine İsa a.s. dilinden ana babaya karşı iyi olmayı Allah'ın emri olarak zikretmiştir.⁷⁴⁶

Yüce Allah konuşulduğu zaman günah işleme haksızlık etme ve peygambere isyan etme üzerine değil birr/ iyilik ve Takvâ üzerine konuşulmasını⁷⁴⁷ ve aralarında yardımlaşıldığı zaman günah ve haksızlık yolunda değil birr/iyilik ve Takvâ üzere yardımlaşılmasını emretmektedir.⁷⁴⁸

Kur'ân-ı Kerim “yeminlerinizden dolayı Allahı, iyilik etmeye, kötülükten sakınmaya ve insanların arasını düzeltmeye engel kılmayın”⁷⁴⁹buyurarak Allah'ın adını iyiliğe engel olmaya bir sed yapılmasını yasaklamaktadır.⁷⁵⁰ Yüce Allah birr/iyiliğin zalim olmayan, mümin kâfir herkese karşı yapılacağını şu ayette bildirmektedir: “(Ey iman edenler) Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarından çıkarmayan kimselere birr'den (yardım, ikram)etmekten ve onlara adaletli davranmaktan men etmez. Şüphesiz ki Allah adil davrananları sever”⁷⁵¹

⁷⁴¹ Razi, *Mefâtihu 'l-gayb* s. 182.

⁷⁴² İsmail b. Muhammed b.Muhammed Konevi, *Haşiyetül Konevi Ala Tefsiril Beydavi*, (Beyrut, Darul Kutubul İlmiyye,2001), 6: 226.

⁷⁴³ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2: 28-29.

⁷⁴⁴ Bakara, 2/ 189.

⁷⁴⁵ Meryem, 19/ 14.

⁷⁴⁶ Meryem, 19/ 31-32.

⁷⁴⁷ Mücadele, 58/ 9.

⁷⁴⁸ Maide, 5/ 2.

⁷⁴⁹ Bakara, 2/ 224.

⁷⁵⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2: 113.

⁷⁵¹ Mümtehine, 60/ 8.

İman, itaat, iyilik, doğruluk, ana babaya karşı ihsan, sıla, yemine sadık kalmanın en geniş anlamdaki karşılığı olan birr öncelikle insanın kendisine olmalıdır. Şüphesiz birr/iyilik başkalarına karşı yapıldığı zaman önemli bir ibadet olmasına karşılık, Kur'ân-ı Kerim, kişinin kendi nefisine karşı da birr sahibi olmasını emretmektedir.”*Siz kitabı okuduğunuz halde, insanlara birr'i emrediyor kendi nefislerinizi unutup musunuz? Aklınızı kullanıyor musunuz?*⁷⁵²razi bu ayetlerin Allah'tan sonraki en büyük ibadetlerden biri olan ana babaya ihsanın emredildiğini söylemiştir.⁷⁵³

Kur'ân-ı Kerim birr sahiplerini ebrar olarak nitelemiş, onların Allah'tan korkan, yetime ve esire yediren, verdikleri sözü yerine getiren ve Allah'ın has kulları olarak cennete gideceklerini ve içine güzel bir kokunun katılmış olduğu bir kadehten içeceklerini⁷⁵⁴ Allah katından bir ikram olarak altlarından ırmaklar akan cennetlerde ebedi kalacaklarını ve Allah katında olan mükâfatların ebrar için daha hayırlı olduğunu haber vermektedir.⁷⁵⁵

Kur'ân-ı Kerim kıyamet koptuğu zaman ve hesap görüldüğünde kötü/isyen eden kimselerin cehenneme, ebrar /iyi kimselerin cennete gideceğini haber vermektedir.⁷⁵⁶ Ebrar/iyilerin, Allah katında dini yalanlayanlar ile bir olmadığı, sadece Allah'a yakın olanların gördükleri illiyyin defterinde kayıtlarının olduğu ve onların cennet nimetlerinden nimetlendirildiği ve kendilerine yapılan ilahi lutufların yüzlerine yansıdığını⁷⁵⁷ ve akıl sahiplerinin “Rabbimiz bizi ebrar/iyilerle birlikte öldür⁷⁵⁸” şeklindeki duasında yer aldığını belirtmektedir.

Netice itibariyle birr sözlük anlamına uygun olarak iyilikte genişlik olarak tanımlanabilirse de Kur'ânın nazil olmasıyla birlikte dini bir anlam da kazanmış olup her türlü itikadi, ameli farzlar ve nafileler içinde kullanılmakta olup itaat, sıdk ve iyilik demektir. Kur'ân-ı Kerim birr'i yüksek bir makam olarak görmekte birr'i iman ile birlikte değerlendirmekte iman esalarını kabul ve içten bir tasdiki istemekte ve Takvâ kavramıyla beraber kullanmaktadır. Birr sahiplerinin Allah'ın sevdiği ve hoşnut

⁷⁵² Bakara, 2/ 44.

⁷⁵³ Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 15: 194.

⁷⁵⁴ İnsan, 76/ 5-12.

⁷⁵⁵ Ali imran, 3/ 198.

⁷⁵⁶ İnfitar, 82/ 13-14.

⁷⁵⁷ Mutaffifin, 83/ 18-25.

⁷⁵⁸ Ali imran, 3/ 193.

olduğu kimseler olduklarını belirtmekte ve onların mükâfatlarının Allah katında olduğunu haber vermektedir.

3.9. Şükür

Yüce Allah Âlemi yoktan var etmiştir. Kur'ân' Kerim'de çeşitli ayetler de Yerin ve göğün yaratılması ve bu ikisi arasında bulunan varlıkların eşsizliğine değinilmektedir. Âlemin insanoğlunun yaşayabileceği ve yaşamını sürdürebileceği bir şekilde denge ve düzen içerisinde var edildiği buyrulmaktadır. Kur'ân-ı Kerim insanın en güzel şekilde yaratıldığına vurgu yapmış ve Allah'ın insanoğluna verdiği nimetlerden dolayı, bunların kendi rızası doğrultusunda kullanılmasını ve yaşamasını emretmektedir. Yüce Allah insanlara verdiği nimetlerden dolayı kendisine şükredilmesini istemektedir. Şükretmek Allah'ın razı olduğu bir davranıştır.

Şükür kelimesi Arapça da ş-k-r/ش-ك-ر fiilinden mastardır. Bazı kaynaklar şükürün aslının keşf etmek, açığa çıkarmak anlamına gelen k-ş-r den geldiğini de söylemektedir.⁷⁵⁹ Sözlükler de değerini bilmek, kendisine yapılan yardım karşısında minnet duymak,⁷⁶⁰ iyiliği itiraf etmek ve onu yapanı övmek, yaymak, hamd etmek ve minnet duymak, iyiliğe iyilikle karşılık vermek demektir.⁷⁶¹

Şükür bir nimetin karşılığı olarak minnet duymak ve onu yaymak olduğu gibi, aynı zamanda nimette bir artma ve azalmayı da ifade etmektedir. Araplar şiddetli yağmur yağdığında iştekeratussema, memesi sütle dolu olan deveye naketüş-şakiretü, bir ağaç filizlenip dal budak saldıği zaman şekiratuşşecaratü demişlerdir.⁷⁶² Şükretmek nimetin artmasını talep etmektir.

Şükür Allah ile kullanıldığı zaman kendisine şükreden kulundan razı olması, insan için kullanıldığı zaman ise kulun Rabbini hamd etmesi ve onu övmesi demektir.⁷⁶³ Şakir/شاکر ismi faili kalıbında olup şükreden demektir. Eş-şekur/الشکور Allah'ın isimlerinden olup insanların şükürünü kabul eden demektir.

⁷⁵⁹ İsfahani, *Müfredat Elfazil 'Kur'ân*, 461.

⁷⁶⁰ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 4.424.

⁷⁶¹ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 4.424.

⁷⁶² İsfahani, *Müfredat Elfazil 'Kur'ân*, 462

⁷⁶³ Mustafa v. dğr., *Mu'cemu'l-Vasit*, 490.

Şükretmek ıstılahta “Allah’tan veya insanlardan gelen nimet ve iyiliklerden dolayı minnettarlığını ifade etme, nimete söz ve fiille mukabelede bulunma, Allah’a itaat edip günah işlemekten uzak durmak sûretiyle nimetin gereğini yapma” şeklinde tanımlanmıştır.⁷⁶⁴ Zıddı nimeti inkâr anlamında küfürdür.⁷⁶⁵ Cürcani, şükrü, el, dil veya kalb ile yapılan iyiliğin bilinmesi olarak açıklamıştır.⁷⁶⁶ İsfehani şükrü nimet veren kimseye karşı bütün bir şekilde hatırlamak Şeklinde tanımlayarak üçe ayırmaktadır:

1. Kalple şükür; Nimeti hatırdta tutmaktır.
2. Dil ile şükür; Nimet vereni övgüyle anmaktır.
3. Diğer organlarla şükür; Nimet veren layık olduğu şekilde organlarla şükretmektir.⁷⁶⁷

Şükür hamd kavramına yakın olmakla birlikte hamd şükürden daha geniştir.⁷⁶⁸ Hamd etmek, nimetlerine şükür ve karşılıksız övgüdür. Bu bakımdan her şükür aynı zaman da bir hamd etmektir, fakat her hamd şükür değildir diyebiliriz.

Öte taraftan Toshiku Izutsu *Kur’ân’da Allah ve İnsan* adlı eserinde Şükür kavramının semantik değişimine vurgu yapmış ve bu kavramın cahiliye döneminde asli anlamında kullanıldığını belirtmekle beraber zamanla inanma anlamına doğru bir anlamsal kayma yaşadığını belirtmiştir. Bununla birlikte Izutsu, Şükür kavramının Küfr kavramı kadar net bir değişim göstermediğinin de altını çizmektedir.⁷⁶⁹

Şükür, Kur’ân-ı Kerim’de türevleriyle birlikte yetmiş beş ayette geçmektedir.⁷⁷⁰ Fiil formunda dört ayette mazi, otuz beş ayette muzari ve dört ayette emir olmak üzere kırk altı yerde, isim formunda ise ism-i fail olarak ondört, mübalağalı ism-i fail olarak on, meful olarak iki ve mastar olarak üç yerde geçmekle toplam yirmi

⁷⁶⁴ Mustafa Çağrı, “Şükür”, *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 39: 259.

⁷⁶⁵ İsfahani, *Müfredat Elfazil’Kur’ân*, 461.

⁷⁶⁶ Cürcani, *Kitab’ut Ta’rifat*, 128.

⁷⁶⁷ İsfahani, *Müfredat Elfazil’Kur’ân*, s.461.

⁷⁶⁸ Cürcani, *Kitab’ut Ta’rifat*, 128.

⁷⁶⁹ Toshiku Izutsu, *Kur’ânda Allah ve İnsan*, Çev. Süleyman Ateş, (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975), 24-25.

⁷⁷⁰ Bkz. Abdalbaki, *el-Mu’cemu’l-Müfehres li Elfazi’l-Kur’âni’l-Kerim*, s. 385-386

dokuz yerde geçmektedir. Kur'ân-ı Kerim'deki bütün kullanımları bazen insana bazen de Allah'a nispetle kullanılmıştır.

Kur'ân-ı Kerim çeşitli ayetlerde şükür kavramını nimetle alakalı olarak kullanmakta ve insanlardan kendilerine bahşedilen nimetlerden ötürü şükredilmesi istenmektedir. Bütün kullanımlarıyla şükür Allah'ın insanlara nimetini ve lütufkârlığını anlatırken insanlar için şükürün önemi ve kulluğun bir gereği olduğunun önemi ortaya çıkmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim insanların en güzel şekilde yaratıldığını vurgulamakta ve mükemmel bir denge ve ahenk içerisinde yaratıldığını çeşitli ayetlerde dile getirmektedir.⁷⁷¹ İnsanların yaratılışının evrelerini ve hayatını idame ettirebilmesi için ona el göz ve ayak verildiğini, bununla birlikte insanların Allah'a şükretmesi gerektiğini belirtmektedir.

Dikkat edilirse eğer “*ne kadar da az şükrediyorsunuz*” şeklinde gelen uyarı ayetleri insanların sahip oldukları bu nimetlerin farkına pek az varabildiklerini göstermektedir. Aslında bütün uzuvlar şükre sebeptir. Hakikaten insanın anatomisi harikulade yaratılmış ve hayat için en uygun şekilde dizayn edilmiştir. Ortak yaşam kurallarına muvafık bir duyma, görme yetisi insanlara verilmiştir. Kur'ân-ı Kerim bu şekilde bir hitapla insanların ne kadar aciz olduklarını ve bunun karşılığında Rabbinin nimetlerinin ne kadar ali/yüce olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla İnsan Rabbine karşı kulluk bilinciyle yönelmeli ve kendine bahşedilen nimetler sebebiyle şükretmelidir. Uzuvların şükürü haliyle olmalıdır. Eller harama gitmeyerek ve kimseye haksızlık yapmayarak Rabbine şükürünü eda ederken, göz Rabbinin rızasına uymayan haramlardan uzak durarak, kulaklar ise onun ayetlerini dinleyerek ve ona isyan edilen sözlerden ve bu ortamlardan uzak durarak eda edilmelidir. İnsan her hareketinde onun rızasını gözeterek şükretmelidir. Sahip olduğu bu nimetlerden ötürü nankörlük yapmamalıdır. Zira insan sahip olduğu bu organları hakkıyla kullanmadığı zaman Rabbine karşı yapmış olduğu bu nimeti küfran tavrıyla azaba da müstahak olmaktadır. “*Eğer kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, şu alevli ateştekilerden olmazdık.*”⁷⁷²

⁷⁷¹ Mülk, 67/ 23; Nahl, 16/ 78; Secde, 32/ 9; Mü'minun, 23/ 78.

⁷⁷² Mülk, 67/ 10.

Kur’ân-ı Kerim insanların yaratılışın yanında Âlemin yaratılışının da insanlar için bir tefekkür ve şükretmesi için bir sebep olduğunu buyurmaktadır. Yüce Allah göklerin ve yerin yaratılışını, gece ile gündüzün birbiri ardına gelişini insanlara hatırlatarak insanlar için ibret alınmasını emretmektedir.⁷⁷³

Hayatı bir koşuşturmaca içinde yaşayan insanlar için gündüz bir rızık arama ve meşguliyet zamanı gece ise istirahat ve dinlenme alanı olarak yaratılmıştır. Bu Allah’ın insanlara bir lütfu ve merhametinin göstergesidir. İnsanoğlu için şükretmek gerekmektedir.⁷⁷⁴ Müslüman kimse zamanını yalnızca Allah’a hasretmeli ve sahip olduğu zaman içerisinde bir nimete malik olduysa eğer şükretmeli ya da bir musibet veya sıkıntı içerisinde ise de sabretmelidir. Gecenin de gündüzün de sahibi Allah’tır. Kendisinden bir lütuf olmak üzere geceyi karanlık ve gündüzü aydınlık kılmıştır.⁷⁷⁵

Kur’ân-ı Kerim Musa a.s.’in da kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkarması ve onlara Allah’ın ayetlerini hatırlatması için ayetlerle gönderildiğini, şüphesiz bunda sabreden ve şükreden herkes için ibretler olduğunu haber vermektedir.⁷⁷⁶ Ayette geçen karanlıklardan aydınlığa çıkarmak, cehalet ve delaletten hidayete yönlendirmek, sapıklıktan doğru yola çıkarmak olarak açıklanmıştır.

Yeryüzünde gökte ve yerde bulunan bütün nimetler insanlar için rızık olarak nitelendirilmiş ve insanlardan bu rızıklardan temiz ve helal olanları yemelerini ve Allah’a şükretmesi istenmiştir. İnsan rızkını temiz olanlarından ve başkasının hakkı geçmeyerek meşru şekilde kazanılan helal olanından geçinmelidir.⁷⁷⁷

Kur’an-ı Kerim’de ayetlerde geçen “yiyiniz” emri gereklilik değil ibaha ifade etmektedir. Yani yeme, içme gibi gibi insanların faydasına olan şeyde meşru bir şekilde yararlanma imkânı bir vazife değil bir haktır. Fakat “şükredin” emri vucub ifade etmektedir. İnsanlar İhtiyaçları oranında helal ve temiz olan nimetlerden faydalanabilirler ancak bu nimetler sebebiyle şükretmek zorundadırlar.⁷⁷⁸

⁷⁷³ Bkz. Ali İmran 3/ 190.

⁷⁷⁴ Kasas, 28/ 73 Bkz. Furkan, 25/ 62.

⁷⁷⁵ Mümin, 40/ 61.

⁷⁷⁶ İbrahim, 14/ 5.

⁷⁷⁷ Bakara, 2/ 172.

⁷⁷⁸ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 1: 576.

Kur'ân-ı Kerim'de insanların istifadesine sunulmuş olan hayvanlar da şükretmek için sebeplerden sayılmaktadır.⁷⁷⁹ İnsanların hayvanlara hükmetmesi, onları binek olarak kullanması ve onlardan faydalanması şükür için birer sebeptir.⁷⁸⁰

Rızık Allah'ın kullarına ihsanıdır. O'nun dışında hiçbir varlık rızık dağıtamaz. İnsanoğlu ilah olarak Allah'ın dışında hiçbir varlığa rızık verici olarak bakmamalıdır. Kur'ân-ı Kerim Mekke'li müşriklere hitaben tapmakta oldukları putların aciz varlıklar olduklarını ve rızık vermeye güçlerinin yetemeyeceğini beyan ederek, onları Allah'a inanmaya ve rızıklarını Allah'tan dilemeye davet etmiş, nihayetinde kendisine döndürülecekleri ve şükretmeleri gerektiği beyan edilmiştir.⁷⁸¹

Kur'ân-ı Kerim'de salih bir evlat sahibi olmak şükre sebep olarak zikredilmektedir. Yüce Allah İnsanoğlunu bir tek nefisten yaratmış, daha sonra kendisinde sukun bulsun diye ondan eşini yaratmıştır. Bu ikisinin birlikteliğinden çocuk doğmakta ve nesil devam etmektedir. Hz. Âdem'in yaratılışından bahseden Kur'ân-ı Kerim Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın Allah'tan Salih bir evlat istediklerini ve kendilerine verilirse şükredenlerden olacakları şeklinde dua ettiklerini haber vermektedir.⁷⁸² Salih evlattan maksat yaratılışın kusursuz olması, sağlam ve sıhhatli olması olacağı anlamındadır.⁷⁸³

Esas itibariyle Şükretmek Allah' karşı bir sorumluluk ise de Kur'ân-ı Kerim ana-babaya karşıda insanların şükretmesini istemektedir. Kur'ân-ı Kerim ana-babaya vefa göstermeyi ve onlara sahip çıkmayı emretmekte ve onlara karşı vefasız olmayı ve isyankâr olmayı yasaklamaktadır. Ana-babaya karşı Allah şirk koşmak haricinde itaat edilmesi gerektiği açıklanmakta ve onlara karşı incitici olmamak gerektiği belirtilerek onlara "öf bile" dememek gerektiği Kur'ân-ı Kerim'de anlatılmaktadır.⁷⁸⁴

Kur'ân-ı Kerim ibadetlerden dolayı insanların şükretmesini emretmektedir. Zira ibadetler insanlara kolaylaştırılmıştır. İbadetlerin başında da namaz gelmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de namaz ve abdest insanların şükretmesi için bir sebep sayılmıştır.

⁷⁷⁹ Yasin, 36/ 73.

⁷⁸⁰ Yasin, 36/72.

⁷⁸¹ Ankebut, 29 / 17.

⁷⁸² Araf, 7/ 189.

⁷⁸³ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 4: 207 ; İbn Cüzey, *Et-Teshil li Ulum'it-Tenzil*, 1: 332.

⁷⁸⁴ Lokman, 31/ 14.

Namaz insanları kötülükten alı koyan,⁷⁸⁵ iyiliğe yönlendiren ve kulun sürekli Allah ile iletişimde kalmasını sağlayan bir ibadettir. Namaz müttakilerin özellikleri arasında sayılmış⁷⁸⁶ ve Allah'tan sabır ve namazla yardım dilenmesi emredilmiştir.⁷⁸⁷ Kur'ân-ı Kerim'de namaz kılmak için abdest alınması gerektiği fakat su bulunmadığı zamanlarda ise toprakla teyemmüm edilmesi emredilmiştir. Abdest ve mümkün olmadığı zamanlarda teyemmüm edilmesi görünür ve görünmez maddi ve manevi kirlere arınma ve Allah'ın huzuruna temiz bir halde çıkmak içindir. Bu hazırlık bir kolaylık olarak tarif edilmiş ve Allah'ın insanlara zorluk çıkarmak istemediği vurgulanmıştır. Ayeti Kerime de *“O, sizi tertemiz yapmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister ki şükredesiniz.”*⁷⁸⁸ Buyrulur bundan dolayı şükretmek gerektiği açıklanmıştır.

Kur'ân-ı Kerim'de namaz, abdest, gusül ve teyemmüm dışında ramazan ayı, oruç ve bundaki kolaylıklar şükür için birer sebep olarak zikredilmiştir. Ramazan ayı, hak ile batılı ayıran, hidayet rehberi Kur'ân'ın indirildiği aydır ve içerisinde bin aydan daha hayırlı olan kadir gecesi bulunmaktadır.⁷⁸⁹ Ramazan ayı içerisinde oruç tutulması farz olup, oruç tutmaya güç yetiremeyenler için kolaylıklar getirilmiştir. Allah kulları için kolaylık dilemiş zorlukları gidermiştir. Bütün bunlar Allah'ı yüceltmek ve ona şükretmek için yapılmıştır.⁷⁹⁰

Hac ibadeti için de yapılanları Allah şakir isminin gereği olarak ödüllendirecektir. *“Şüphesiz Safa ile Merve, Allah'ın (dininin) nişanelerindedir. Onun için her kim hac ve umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret eder ve onları da tavaf ederse, bunda bir günah yoktur. Her kim de gönlünden koparak bir hayır işlerse, şüphesiz Allah onu bilir, karşılığını verici (Şakir) dir.”*⁷⁹¹

Yüce Allah Kur'ân-ı Kerim'de gereksiz yere yapılan yeminlerden dolayı insanların keffaret ödemesi gerektiğini ve bu kefaretlere kolaylıkların insanlar için bir şükür sebebi olduğunu belirtmektedir.⁷⁹²

⁷⁸⁵ Ankebut, 29/ 45.

⁷⁸⁶ Bakara, 2/ 3.

⁷⁸⁷ Bakara, 2/ 45. Bkz. Bakara, 2/153.

⁷⁸⁸ Maide, 5/ 6.

⁷⁸⁹ Kadir, 97/ 2.

⁷⁹⁰ Bakara 2/ 185.

⁷⁹¹ Bakara, 2/ 158.

⁷⁹² Maide, 5/ 89.

Kur'ân-ı Kerimde dini yalnızca Allah'a has kılarak hidayet üzere olmak şükür sebebi olarak zikredilmiş ve sıratı müstakim üzere olanları Allah mükâfatlandıracağını beyan etmiştir. Yüce Allah insanların tevhid üzere olmalarını istemiş ve yalnızca kendisine kulluk etmelerini emretmiştir.⁷⁹³ Peygamberlerin sadece birer elçi olduklarını belirtmiş ve tebliğle görevlendirildiklerini,⁷⁹⁴ inanan kimselerin kendilerine gönderilen elçilere tapınmalarını yasaklamıştır. Peygamber aralarından çekildikten sonra gerisin geriye dönmek yasaklanmış ve nankörlük sayılmıştır.⁷⁹⁵

Kur'ân-ı Kerim'de şükredenlerin mükâfatı öncelikle Allah'ın rızası ve onun hoşnutluğu olarak açıklanmıştır⁷⁹⁶ki Allah'ın rızası her şeyin üstündedir.⁷⁹⁷ Kendi acziyetinin farkında olan ve kendisine bahşedilen nimetler için şükürkâr olan kimse Rabbini de razı eder. Şükreden kendisi için şükretmiş, küfreden ve nankörlük eden de kendisi için küfretmiş ve Allah'ın azabına müstahak olmuştur. Yüce Allah hiçbir şeye muhtaç değildir ve her türlü eksiklikten münezzehtir.⁷⁹⁸

Şükreden kimseler dünya ve ahiret hayatında yaptıklarının karşılığını alacaklardır. Lut a.s. ve kendisine inananlar, kavimlerinin azgınlık ve taşkınlıklarına karşılık yüce Allah'ın azabı geldiği zaman şükretmelerine karşılık kurtarılmışlardır.⁷⁹⁹

Kur'ân-ı Kerim'de iman eden ve Allah'a şükreden kimselerin azap görmeyeceğini, Allah'ın kullarına yaptıklarının karşılığını vereceğini ve onları ödüllendireceği vurgulanmıştır.⁸⁰⁰ Şükretmek nimetin artması içinde bir vesiledir. “*Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım*⁸⁰¹” buyrulurak şükürün bereketlendirmesi, katlanarak artması demektir.⁸⁰² Bu dünya nimetlerinin artırımı olacağı gibi ahirette ki mükâfatların artırımı da olabilmektedir.⁸⁰³

Şükür mükâfat sebebidir. Kur'ân-ı Kerim'de dünya menfaatini isteyen kimselere ondan verileceğini fakat ahiret hayatını isteyen kimselere de mükâfat

⁷⁹³ Zariyat, 51/ 56.

⁷⁹⁴ Ali imran, 3/ 20.

⁷⁹⁵ Ali imran, 3/ 144.

⁷⁹⁶ Zümer, 39/ 7.

⁷⁹⁷ Tevbe, 9/ 72.

⁷⁹⁸ Lokman, 31/ 12.

⁷⁹⁹ Kamer, 54/ 34-35.

⁸⁰⁰ Nisa, 4/147.

⁸⁰¹ İbrahim, 14/ 7.

⁸⁰² Zemahşeri, *Keşşaf*, 546.

⁸⁰³ İbn Cüzey, *Et-Teshil li Ulum'it-Tenzil*,1: 442.

verileceğini ve şükredenlerin mükâfatlandırılacağını haber vermektedir.⁸⁰⁴ Şükreden kimseler Allah'ı hoşnut etmiş olur.

3.10.1. Peygambere Biat ve İttiba

Kur'ân-ı Kerim peygamberi Allah'ın bir elçisi olarak takdim etmiş ve onun elçilik görevleri ile müslümanlara en güzel örnek olduğunu vurgulamış ve ona biat edenlerin Allah'ın rızasına kavuşmuş olduklarını dile getirerek peygambere uyulmasını emretmiştir.

Sözlükte b-y-a/ع-ي-ب kelimesinden türemiş mastar isimdir. b-y-a/ ع-ي-ب sözlüklerde satmak, almak, alış-veriş yapmak üzere akidleşmektir.⁸⁰⁵ Ezdad kalimelerdendir. Kullanımına göre zıd manayı da içermektedir. Yani hem almayı hem satmayı ifade eder.⁸⁰⁶ Bir anlaşmadan razı olmak ve tasdik şeklinde de tanımlanmıştır.⁸⁰⁷Faele babından mastar olan biat ise sözle ve vefa ile ahitleşmek, yetkilendirmek, karşılıklı anlaşmak ve yapılan anlaşmaya bağlı kalmak demektir. Kullanıldığı harfi cer'e göre anlam değişimine uğrayan biat, b(ب) ve ila(الي) harfi ceri ile yetki vermek, tayin etmek, bağlılığını bildirmek ala(علي) harfi ceri ile kullanıldığı zaman yetkiyi kabul etmek, lider kabul ettiğini açıklamak demektir.

Biat iki taraf arasında üzerinde anlaşılan şeyde akidleşme, ahidleşme, gerekliliktir.⁸⁰⁸ Yöneticilik tevdi etmek veya birine yöneticilik tevdi etmek olarak tanımlanmıştır.⁸⁰⁹Devlet başkanına itaat etmek, devlet başkanlığına seçmek demektir. Sosyopolitik bir akid olarak biat; devlet başkanını/ulul emri seçme, belirleme ve İslâm hukuku çerçevesinde ona bağlılık gösterme anlamındadır.⁸¹⁰ Biat, Müslümanların

⁸⁰⁴ Ali imran, 3/145.

⁸⁰⁵ Ez-Zebidi,, *Tac 'ul-Arus min Cevahiri 'l-Kamus*, 20: 365, Mustafa v.dğr., *Mu 'cemu 'l-Vasit*, 109

⁸⁰⁶ Ez-Zebidi,, *Tac 'ul-Arus min Cevahiri 'l-Kamus*, 20: 365

⁸⁰⁷ Yusuf Kerimoglu, *Kelimeler ve Kavramlar*, (İstanbul, İnkılab Yayınevi, 2011), 73.

⁸⁰⁸ Ali mahmut, Ahmet mahmut, *El 'Beyatü fil İslâm*, (Bahreyn, Daru Razi, tsz), 20 ; Ez-Zebidi, *Tac 'ul-Arus min Cevahiri 'l-Kamus*, 20: 370.

⁸⁰⁹ Cengiz Kallek, "Biat" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstabil, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 6: 120-121.

⁸¹⁰ Kallek, "Biat", 6: 121.

devlet başkanını seçmede ittifak etmesi olarak ta tanımlayanlar olmuştur.⁸¹¹ Biatte sadakat yemini vardır.⁸¹²

İbn Haldun Mukkaddime'sinde şöyle tanımlamaktadır: bil ki biat, itaat etmek üzere verilen sözdür. Sanki bir Emire (idareciye)biat eden kimse, kendisi ve Müslümanların yönetimine ait işlerin görülmesini ona teslim ettiği, bu hususlarda onunla bir çekişmeye girmeyeceği ve hoşlansa da hoşlanmasa da bu konuda kendisine yükleyeceği sorumluluklar konusunda ona itaat edeceği hususunda onunla yaptığı bir ahitleşmedir.(sözleşmedir).bir Emire biat edip ahit yaptıklarında, yaptıkları bu ahdi kuvvetlendirmek için ellerini de, biat ettikleri kişinin eline koyuyorlardı.⁸¹³

Burada Kur'ân-ı Kerim'deki biat etmeye geçmeden önce biat üzerine bilgiler vermek yerinde olacaktır. Vahyin nüzulünden önce Arablar kabileler şeklinde yönetilir idi. kabile şefleri kabilenin önde gelenleri tarafından tanınır ve seçilirdi. Bazı zamanlarda ise veraset yolu ile geçirdi.⁸¹⁴Yeni dönemle birlikte ise, Hz. Peygamber vahyin nuzulundan itibaren insanları İslâma davet etmiş, onların İslâmla şereflenmesi için yoğun uğraş vermiş, bu uğurda insanlar arasında ırk, renk, zengin-fakir, köle-hür ayrımı yapmamış, onları hak dine çağırmıştır. Bu çağrıya olumlu cevap verenlere ise kucak açmış onlara her türlü imkânı tanımış ve ihtiyaçlara cevap vermiştir. Buna karşılık onlardan bu çağrıyı kabul edip Müslüman olanlarından biat almıştır.

Kur'ân-ı Kerim'in "*Ey insanlar Allah' itaat edin, peygambere itaat edin*⁸¹⁵", "*kim peygambere itaat eden Allah' itaat etmiş olur*⁸¹⁶" ayetleri Hz. Peygambere itaati emretmiş ve Müslümanları peygambere tabi olmayı farz kılmıştır. Hz. Peygamberin dini yönden Müslümanların lideri olma konumu aynı zamanda dünyevi işlerde de yönetici olma ve devlet başkanı olma durumunu meydana getirmiştir. Hz. peygamber hem dini yönden hem dünyevi yönden Müslüman toplumunun önderi ve lideri olmasından dolayı hayatta iken o günün sosyopolitik iklimine ve koşullarına göre biat

⁸¹¹ Ali mahmut, *El'Beyatü fil İslâm*, 22.

⁸¹² Abdurrahman Altuntaş, *Kur'ân da Temel Siyasi Kavramlar*, (Doktora tezi, Ankara üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 142.

⁸¹³ Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî İbn Haldun et-Tûnisî, *Mukkaddime*, Çev. Halil Kendir, (Ankara, Yeni Şafak Abone Dağıtım Yay. 2004), 1: 293.

⁸¹⁴ Altuntaş, *Kur'ân da temel siyasi kavramlar*, 143.

⁸¹⁵ Nisa 4/ 59

⁸¹⁶ Nisa 4/ 80

almayı birkaç defa tekrarlamıştır.⁸¹⁷ Dolayısıyla Hz. Peygamber Allah tarafından görevlendirildiği peygamberlik görevi ile birlikte biat aldığı sahabenin yöneticilik sorumluluğunu da üstüne almıştır. Ashabından aldığı biat ile de bu siyasi liderlik teyid edilmiştir.⁸¹⁸

Kur'ân'ı Kerim'de biat kelimesi geçmemekle birlikte aynı kökten türemiş biatlaşma, ahidleşme, peygambere itaat anlamında mubayea kalıbında üç ayrı sûrede dört yerde kullanılmıştır.⁸¹⁹

Peygambere biat Allah'ın razı olduğu bir davranıştır. Yüce Allah inananlara peygambere biat etmelerini emretmiştir. Kur'ân-ı Kerim biat'ın kapsamı noktasında açıklama yapmış ve peygamberden kendisine biat edenlerden Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacakları, hırsızlık yapmayacakları, zina etmeyecekleri, çocuklarını öldürmeyecekleri, elleriyle ayakları arasında bir iftira düzüp getirmeyecekleri, dine ve akla uygun hiçbir konuda kendisine karşı gelmeyecekleri hususunda biat almasını ve onlar için dua etmesini buyurmuştur.⁸²⁰

Ayette geçen hususlar genel anlamda temel dini yaklaşımı, emir ve yasakları dikkate alarak bu kurallara uyma konusunda Allah'a ve resulüne itaat etme demektir. Ayet her ne kadar mümin kadınlardan alınan biat demişse de Hz. Peygamberin uygulamaların da erkeklerden de bu şekilde aldığı rivayet edilmiştir. Hz. Peygamberin çeşitli zamanlarda bu şekilde kadınlardan biat aldığına dair birçok rivayet vardır.⁸²¹ İtaatin marufı sınırlanmış olması günahı kimseye itaat edilmeyeceğindedir.⁸²²

Hz. Peygamberin almış olduğu ilk biatler akabe biatlarıdır.⁸²³ Hz. peygamber risaletle birlikte tebliğ ile emredilmiş ve Mekke toplumu ile civar kabileleri İslâma davete başlamıştır. Bu tebliğ döneminde hemen kabul görmemiş ve birçok zorluk ve tepkiyi göğüslemek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte davet görevini sürdürmüş ve

⁸¹⁷ Mehmet Ali Kapar, "Hz. Peygamber Döneminde Bey'at", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (5. sayı, Konya, 1994), 76.

⁸¹⁸ Altuntaş, *Kur'ân da temel siyasi kavramlar*, 143-144.

⁸¹⁹ Abdalbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfrehes li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, s. 141.

⁸²⁰ Mümtetine, 60/12.

⁸²¹ Sabuni, III, s.487-489.

⁸²² Konevi, *Haşiyetül Konevi Ala Tefsiril Beydavi*, 19: 63.

⁸²³ Ebu Muhammed b. Abdulmelik b. Hişam İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye (I-II)*, thk. Mustafa es-Sekâ, (Mısır, thz), 1: 434.

her fırsatı değerlendirmiştir. Bu nevinden olan akabe biatları da İslâm tarihinde önemli dönüm noktalarından biri olmuş ve İslâmın yayılışını artırmış ve hicrete hazırlık görevi görmüştür. Akabe Kâbe'ye yaklaşık üç kilometre uzaklıkta ve Mekke dışından hac için gelen misafirlerin konaklama alanı idi. Risaletin onuncu yılında Akabe bölgesinde, Hz. Peygamber altı kişilik Medineliler bir gruba yeni dinin çağrısını yapmış ve Medinelilerin haberdar olmasını sağlamıştır. Ve ertesi yıl aynı bölgede medineden gelen Evs ve Hazrec kabilelerine mensup 12 kişilik bir heyetle buluşmuş ve onlardan “Allah’a şirik koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, bühtanda bulunmamak ve bilinen şeyde isyanda bulunmamak” üzere biatlaşmıştır. Ve sahabeden Musab b. Umeyr İslâmı öğretmek üzere bu gurubla birlikte medineye görevlendirilmiştir. Bu biatlaşmaya birinci akabe biatı denmektedir.⁸²⁴ Birinci akabe biatından iki yıl sonra risaletin on üçüncü yılında yine akabe bölgesinde Medineliler yetmiş beş kişilik bir grup Hz. Peygamberle görüşmüş ve ona biat etmişlerdir. Bu biat'ta Medineliler Müslümanlar “Hz. peygamberi kendi kadınları ve çocuklarını korudukları gibi koruyacaklarına” dair söz vermişlerdir. Bu biatta erkekler Hz. peygamberin ellerini tutularak biat etmişler, kadınlar sözlü biat etmişlerdir. Bu biatlaşmaya de ikinci akabe biatı denmektedir.⁸²⁵ Kur’ân-ı Kerim “*Sana biat ederek bağlılık sözü verenler gerçekte bu sözü Allah’a vermiş oluyorlar, Allah’ın eli onların elleri üzerindedir. Bu sebeple kim Allah’a verdiği ahdi bozarsa ancak kendi aleyhine bozmuş olur, Allah’a verdiği sözün gereğini yerine getirene ise Allah yakında büyük ödül verecektir*”⁸²⁶ buyurarak peygambere biat etmenin bağlayıcı olduğunu belirtmiştir. Ayeti Kerimeden de anlaşılacağı gibi peygambere biat edenler aslında Allah’a biat etmişlerdir. Bir başka ayette “*kim peygambere itaat ederse Allah’ itaat etmiş olur*”⁸²⁷ buyrulurken esas muhatapın Allah olduğunu açıklamaktadır. Yani Allah onlarla beraberdir, oradadır, hazırdır, onların sözlerini duymakta ve onları görmektedir. Peygamber vasıtasıyla biat edilen Allah’tır.⁸²⁸ Keza Hz. Peygamberin biat edenlerden öncelikle Allah’a şirik koşmayacakları üzerine sadakat yemini(biat) ettirmesi Allah’a itaat edilmesi demektir. Allah’ın gücü/kudreti anlamında ki el, Allah’a dayanan, güvenen kimsenin kazanacağını bu biatı bozan kimselerin ise

⁸²⁴ İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1: 434.

⁸²⁵ İbn Hişam, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 1: 466.

⁸²⁶ Fetih, 48/10.

⁸²⁷ Nisa, 4/ 80.

⁸²⁸ İbn Kesir, *Tefsirul Kuran'il Azim*, 13: 91.

Allah'ın düşmanlığını kazanacağını ve dostluğunu kaybedeceğini açıklamaktadır. Seyyid Kutub bu ayetlerin peygambere biatın yüceliğini ve azametini belirttiğini söylemiştir.⁸²⁹

Kur'ân-ı Kerim'de “o ağacın altında sana biat sözü verdikleri sırada o müminlerden Allah razı olmuştur; gönüllerinde olanı bilmiş, onlara huzur ve güven vermiş, pek yakın bir fetihle ve elde edecekleri birçok ganimetle de kendilerini ödüllendirmiştir. Allah, izzet ve hikmet sahibidir.”⁸³⁰ buyrulurken Allah'ın biat edenlerden razı olduğu zikredilmiştir. Allah'ın, kalplerindeki sadakatleri sebebiyle onlardan razı olması hoşnutluğuyla beraber onları cennetine koyması demektir.⁸³¹ Nitekim onlar, Hz. Peygambere gösterdikleri bu bağlılığın sonucunda bu dünyada fetihle müjdelenmiş ve ahirette de cennete ve Allah'ın rızasına kavuşmuşlardır. Bu ayetlerin sebab-i nüzûlü hicretin altıncı yılında Hz. Peygamber ve ashabının yapmak istediği umre ziyaretinde yapılan biattır.⁸³² Allah'ın kendilerinden razı olduğunu açıkladığı bu kimseler ensar ve muhacirinden olan ve Hz. Peygamberle birlikte kabeyi ziyaret etmek isterken bir takım olumsuz haberler üzerine Hz. Peygambere yapılan biattır. Bu biat şöyle olmuştur:

Hiz. Peygamber hicretin altıncı yılının zil'kade ayında uzun bir süreden beri ziyaret edemediği Kâbe'ye umre ziyareti yapmak istemiştir. Bu ziyaretinde kendisine ensar ve muhacirinden bin dört yüz kişide katılmıştır.⁸³³ Hiz. Peygamber bu ziyareti sebebiyle sahabeden yanlarına silah almamalarını sadece ihram kıyafetlerini almalarını istemiştir.⁸³⁴ Fakat Mekkeliler bu sefer haberini aldıkları zaman toplanmışlar ve Hiz. Peygamber ve beraberindekileri Kâbe'ye sokmamaya yemin etmişlerdi. Hudeybiye bölgesine vardıkları zaman Hiz. Peygamber, Mekkelilere niyetlerinin savaşmak olmadığını sadece umre ziyareti için geldikleri iletmesi için Hiz. Osman'ı elçi olarak göndermiştir. Hiz. Osman Mekkelilere Hiz. Peygamberin isteklerini bildirince, Mekkeliler Hiz. Osman'a isterse kendisinin kabeyi tavaf edebileceğini fakat Hiz. Peygamber ve beraberindekilere izin vermeyeceklerini söylemişlerdir. Hiz. Osman

⁸²⁹ Kutup, *Fi Zilalil' Kur'an*, 13: 445.

⁸³⁰ Fetih, 48/18.

⁸³¹ Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 28: 95.

⁸³² Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 28: 95.

⁸³³ Buhari, *Megazi*, 33.

⁸³⁴ Vakidi, *Kitabul Megazi*, 2: 573.

onların tekliflerini kabul etmeyince Kureyşliler Hz. Osman'ı tutuklamış ve hapsedmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Osman öldürüldü diye bir haber Hz. Peygambere ulaşmıştır.⁸³⁵ Bu haber üzerine Hz. Peygamber Semure ağacının altında orada bulunan Müslümanlardan Hz. Osman'ın intikamını almak üzere biat almıştır.⁸³⁶ Hz. peygamber herkesin elini tutarak biat almış, Hz. Osman'ın yerinede bir elini diğer elinin üzerine koyarak biat almıştır. İşte bu biata Rıdvan biatı denmektedir. Bu biat hicretten sonra altıncı yılda yapılmıştır.⁸³⁷ Allah bu biata katılıp Hz. Peygambere bağlılık gösteren kimselerden razı olmuştur ve bu biat bundan dolayı Rıdvan biatı olarak isimlendirilmiştir.⁸³⁸ Hz. peygamberde bu biata katılanlara “siz yeryüzünün en hayırlılarından” buyurmuştur.⁸³⁹ Kur'an-ı Kerim'in anlatımıyla Peygambere biat Allah'ın rızasını ve hoşnutluğunu kazandıran bir davranıştır. Yüce Allah Peygambere biat eden kimselerden razı olmuştur.

3.11. Allah Yolunda Savaşmak

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın razı olduğu davranışlardan biriside Allah yolunda savaşmaktır. Yüce Allah kendi hoşnutluğunu kazanmak için sarf edilen her türlü cehd ve gayreti övmüş, Allah yolunda cihad ederek kendi aralarında bir bütün oluşturan inananları sevdiğini belirtmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de savaş, kıtal olarak ifade edilir. Kıtal Arapça ک-ت-ل/ل-ت-ل-ق filiilinden türemiştir. K-t-l/ل-ت-ل-ق sözlükte ruhu bedenden ayırmak, hayatın son bulması,⁸⁴⁰ öldürmek, yok etmek, iyi bilmek, bir şeyin ustası olmak anlamına gelmektedir.⁸⁴¹ Kıtal ise Allah için savaşmak anlamındadır.⁸⁴² Kur'ân-ı Kerim'de fâele babında mastar olup savaş manasında kullanılan kıtal, İslam ülkesinin ve Müslümanların güvenliğini tehdit eden ve Cenab-ı Hakk'ın bütün insanlığın mutlak yararını gerçekleştirmek üzere gönderdiği son dinin insanlara ulaşmasını engelleyen

⁸³⁵ İbn Hişam, *es-Sıretü'n-Nebeviyye*, 2: 315.

⁸³⁶ İbn Hişam, *es-Sıretü'n-Nebeviyye*, 2: 315.

⁸³⁷ Kutub, *Fi'zilalil Kuran*, 13: 420-425.

⁸³⁸ Osman Kaya, *Kur'an'a Göre Dinlerarası Diyalog*, (Ankara, İlahiyat yayınları, 2005), 347.

⁸³⁹ Buhari, *Megazi*, 33.

⁸⁴⁰ İsfahani, *Müfredat Elfazil'Kur'ân*, 655.

⁸⁴¹ Ez- zebidi, *Tacul Arus*, 30: 229.

⁸⁴² İsfahani, *Müfredat Elfazil'Kur'ân*, 656.

güçlerle mücadele etmek ve bu uğurda bütün çabayı göstermek olarak tarif edilmiştir.⁸⁴³

Yine Kur'ân-ı Kerim'de kıtal kavramına yakın anlamda Cihat kelimesi de kullanılmıştır. Cihat, sözlüklerde c-h-d/ج-ه-د kökünden cehd ve cuhd kelimelerinden ceht etmek, ziyadesiyle gayret göstermek anlamına gelmektedir.⁸⁴⁴ Kur'ân-ı Kerim'de de asli anlamında kullanılmakla beraber din uğrunda mücadele etmek, söz ve davranışla gayret etmek, düşmanla savaşmak, Allah için davranışlarda bulunmak⁸⁴⁵ demektir. Cürcani hak dine davet etmek, isfehani ise düşmana karşı bütün gücün ortaya dökülmesi⁸⁴⁶ olarak tanımlamışlardır. Kur'ân-ı Kerim'de “*Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yolarımıza iletceğiz*”⁸⁴⁷ ayetinde asli anlamıyla kullanılmıştır. Terim olarak cihad, Allah'ın dinine yardım etmek, Allah yolunda elden geldiği kadar mal ile can ile veya elden gelen bütün imkânlar ile gayret sarf etmektir.⁸⁴⁸ Bu, bazen dış düşmana, bazen şeytana karşı bazen de kişinin nefesine karşı olabilir.⁸⁴⁹ Onun için cihad etmek, her türlü şekilde yapılabilir. Ancak kıtal sadece dış düşmana karşı yapılandır. Dolayısıyla cihat kıtaldan daha geneldir. Kıtal, cihadın fiili boyutudur denilebilir.⁸⁵⁰ Kur'ân-ı Kerim'de cihad savaş anlamında da kullanılmıştır.⁸⁵¹ Kur'an-ı Kerim de savaşmak *Allah yolunda olmak* kaydıyla meşru kılınmıştır.⁸⁵²

Savaşla ilgili ayetler Medine döneminde nazil olmuşken cihad ile ilgili ayetler hem Mekke hem de Medine döneminde nazil olmuştur. Her iki kavram da faaele babında kullanılmıştır. Faele babı bilindiği gibi işteşlik ve müşareket içindir

Yeryüzünde ilk çatışma Hz. Âdem'in çocukları Habil ile Kabil arasında vuku bulmuş ve Kabil'in Habil'i öldürmesiyle ilk kan akıtılmıştı. Daha sonraki dönemlerde de insanlar şiddete yönelmiş ve tarihte zaman zaman devletler ve toplumlar arasında

⁸⁴³ Ahmet Yaman , “Savaş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 36: 189.

⁸⁴⁴ Ez-Zebidi, *Tac 'ul-Arus min Cevahiri 'l-Kamus*, 7: 534.

⁸⁴⁵ Ez-Zebidi, *Tac 'ul-Arus min Cevahiri 'l-Kamus*, 7: 537.

⁸⁴⁶ İsfehani, *Müfredat Elfazil 'Kur'ân*, 208.

⁸⁴⁷ Ankebut, 29/ 69.

⁸⁴⁸ Mehmet Vehbi Şahinalp, *Kur'an'ın Hedeflediği Sosyal Barış*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, 199.

⁸⁴⁹ İsfehani, *Müfredat Elfazil 'Kur'ân*, , 208.

⁸⁵⁰ Hüseyin Çelik, “Kur'ân da Savaşla İlgili Getirilen Düzenlemeler”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (Kırgızistan, 2017, cilt. 6 sayı 3), 24.

⁸⁵¹ Tevbe, 9/ 73.

⁸⁵² Mehmet Vehbi Şahinalp, *Kur'an'ın Hedeflediği Sosyal Barış*, 201.

büyük savaşlar meydana gelmiştir. İnsanlığı hidayete sevk eden bütün semavi dinler savaş hukuku üzerine ilahi vaazlarda bulunmuş ve savaşa bir anlam ve gaye yüklemiştir. Son ilahi din olan İslâm dini hayatın her alanında olduğu gibi bu alanda da adaleti esas almış ve haksızca yapılan, insanları mağdur eden savaşlar üzerine bir takım açıklamalarda bulunmuş, bir takım düzenlemeler getirmiştir. Kur'ân-ı Kerim önceki milletlerin haksız ve hukuksuzca birbirlerine yapmış oldukları saldırıları reddetmiş, önceki kavimlerin peygamberlerini haksız yere öldürmelerini kınamıştır.⁸⁵³

Kur'ân-ı Kerim nazil olduğu dönemde yeryüzünde büyük/egemen düzenli sistemli güçler olmakla birlikte Arabistan yarımadasında yerleşik düzenli bir yönetim sistemi mevcut değildi. Arap toplumu kabileler halinde yaşarlar ve aralarındaki ilişkiyi kabile hukukuna göre tanzim ederlerdi. Anlaşamadıkları durumlarda bazen aralarında savaşırldı. Risalet'le birlikte Kur'ân-ı Kerim, Arap toplumunu ıslah etmeye, toplumda var olan haksızlıkları gidermeye ve aralarındaki haksızlıkları ıslah etmeye çalışmıştır. Bu çağrıya karşılık Mekkeliler İslam'ı kabul etmekte geri durmuşlar ve yeni ilahi mesajı reddetmişlerdir. Mekkeli müşrikler, Hz. Peygamber'e ve ilk dönem Müslümanlara baskı uygulamışlar, öldürmek için tuzaklar planlamışlar ve hicret sonrası dönemde İslam'ı ortadan kaldırmak için savaşlar açmışlardır.

Yüce Allah İslâmın ilk yıllarında Müslümanlara savaşmayı yasaklamış ve onları savaşmaktan men etmiştir. Oysa Mekkeli müşrikler, ilk Müslümanlara son derece şedid bir şekilde tepki vermiş, onları öncelikle görmezlikten gelerek yok saymış, hafife almış, umursamaz takınmış, zamanla bu tavırları alay etmeye ve psikolojik baskı göstermeye dönüştürmüştür. Bu şekilde Müslümanların vaz geçmeyeceklerini gördükleri zaman fiziksel şiddete başvurmuşlar, kendilerine ait saydıkları kölelere ağır işkence etmeye başlamışlar köle olmayanlara ise kabile güçlerini dikkate alarak kötü davranmışlardır. İslam ilk şehidini Yasir ailesinden vermiştir. İslâmın yayılması arttıkça ve Kur'ân sesleri Mekke'de çoğaldıkça Mekkeli müşriklerinin de baskıları artmıştır. Hatta Hz.Peygamber'in kendisine de eziyet etmişler, tuzak kurmuşlardı. Kur'ân-ı Kerim onların bu tuzaklarına karşılık Allah'ın onların tuzaklarını boşa çıkardığını aktarmaktadır.⁸⁵⁴

⁸⁵³ Ali İmran, 3/ 112.

⁸⁵⁴ Enfal, 8/ 30.

Bu dönemde Müslümanlar, Mekkeli müşriklerin baskılarına karşı koymaya en çok muhtaç oldukları halde Kur'ân bunun için müsaade etmemiştir. Sahabe, sayılarının artması ve Hz. Hamza gibi güçlü kimselerin Müslüman olmalarından sonra Hz. Peygamber'den savaşmak için izin istediklerinde Hz. Peygamber onlara “*sabredin henüz savaşmakla emrolunmadım*”⁸⁵⁵ cevabını veriyordu. Mekke dönemi nazil olan ayetler de sabrı tavsiye ediyordu. En nihayetinde Müslümanlar çareyi doğdukları ve büyüdükleri şehri terk etmekte bulmuşlardır. Müslümanların sayıca ve sahip oldukları imkân bakımından yetersiz ve güçsüz olmaları ve bu yüzden daha fazla sıkıntı görmemeleri, sabır eğitimi gibi bir takım hikmetler sebebiyle yasaklanan savaş izni hicretten sonra Müslümanlara verildi. “*Kendilerine savaş açılan Müslümanlara, zulme uğramalarından dolayı savaş izni verildi. Allah onlara yardım etmeğe kadirdir.*”⁸⁵⁶ Bu ayet-i kerim'e Müslümanların yaşam güvenliklerine ve inanç özgürlükleri ne bir saldırı olması durumunda onlara meşru müdafaa hakkı olarak savaşma izni demektir. İbn Kesir tefsirinde İbn Abbas, Mücahid, Dahhak ve Katade'nin bu ayetin savaş izni üzerine inen ilk ayet olduğunu söylediklerini rivayet etmiştir..⁸⁵⁷

Kur'ân-ı Kerim müşriklerin müslümanlara uyguladıkları baskı, şiddet ve inkâr politikalarına karşı İslâm'ın ve müslümanların aleyhindeki tertip ve planların boşa çıkarılması adına savaşa izin vermiştir.⁸⁵⁸ Burada hedefe konulan diğer inanç mensupları değil, yeryüzünü ifsad eden fitnedir. Fitne ise inkâr ve şirkittir.⁸⁵⁹ Cihad ise kıyamete kadar devam edecektir. Zalimler zulümlerine son verir, insanlarla Rableri arasına girmekten vazgeçerlerse; artık onlara dokunulmayacaktır⁸⁶⁰

Kur'ân Müslümanları savaşa teşvik etmekte ve onları geri durmaktan men etmektedir. Zulmün egemen olduğu bir toplumda Allah'ın hükümleri uygulanamaz ve İslam toplumu güvende olmuş olamaz. Hitab Hz.Peygamber'e olsa bile mesaj tüm müminleredir. Dolayısıyla Müslümanlar kıyamete kadar emrolundukları cihaddan ve savaştan kaçınmamalıdır.⁸⁶¹

⁸⁵⁵ Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 5: 139; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 5: 551.

⁸⁵⁶ Hac, 22/ 39.

⁸⁵⁷ İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ân el-Âzim*, 10: 73.

⁸⁵⁸ Bakara, 2/ 193.

⁸⁵⁹ Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 5: 143.

⁸⁶⁰ Kutup, *Fi'zılal'il'Kuran*, 1: 395-396.

⁸⁶¹ Enfal, 8/ 65-66.

Kur'ân'a göre savaş haklı bir gerekçe için olmalıdır. Kur'ân-ı Kerim zulmün engellenmesi ve ortadan kaldırılması için savaşı emretmektedir.⁸⁶² Bu savaş, bir savunma savaşı olmayıp taarruz savaşı da olabilmektedir. İslam dini zulme maruz kalmışların ve aciz kimselerin yardımına koşulmasını emretmektedir. Bunu yaparken bir toprak kazanımı veya istila amacıyla gerçekleştirmez. Ancak orada yardım isteyen kimselere yardım etmekten de geri kalmaz. Kur'ân'ın hedefi herkesin inanç hürriyetini yaşayabildiği ve zulmün ortadan kaldırıldığı bir dünyadır. Eğer Müslümanlar içinde yaşadıkları dünyanın kurallarını uygun yaşamazlar ve stratejiler geliştiremez iseler o zaman yeryüzü fesada uğrar ve içinde Allah'ın isminin anıldığı bir çok ibadethaneler yıkılıp yok olur. Yüce Allah savaşa zulmün ortadan kaldırılması ve haksızlığın giderilmesi adına izin vermiştir.⁸⁶³

Yukarıdaki bahsi geçen ayetler daha öncede aktardığımız gibi savaş hakkında inen ilk ayetlerdir. Daha önceden yasaklanan savaş şartlı olarak serbest bırakılmış ve inanç hürriyetinden yoksun bırakılmayı savaş sebebi saymıştır.⁸⁶⁴ Kendisine herhangi bir saldırı olduğu zaman kişinin ve toplumların, kendilerini savunmaları en doğal haklarıdır. İslam'ın ilk dönemlerinde inanan kişi sayısı ve sahip oldukları kuvvet olarak zayıf olmalarından ötürü her ne kadar yüce Allah kendilerine savaşı emretmemişse de ileriki dönemlerde artık Müslümanların kendilerine bir saldırı olması durumunda savunma hakkı tanınmıştır.⁸⁶⁵

Bu ayet-i kerim'e ile birlikte artık Müslümanlara bir saldırıya veya haksızlığa uğramaları durumunda kendilerini savunmak ve meşru müdafada bulunmak üzere savaş izni verilmiştir. Çünkü onlar zulme uğramıştır. Yurtlarından çıkarılmıştır. Eziyete maruz bırakılmıştır.⁸⁶⁶ Bu ayetle birlikte artık sessiz kalma dönemi geride kalmış ve kendilerine yapılanlara karşılık, misliyle⁸⁶⁷ mukabele hakkı tanınmıştır. Savaş izni verilmesinde sonra ve Bedir savaşından önce Abdullah b. Cahş komutasındaki bir seriyyesinin, İbn Hadrami adında bir müşriki öldürmesinden sonra Mekkeli müşrikler haram aylar üzerine dedikodular yapmışlar ve üzerine şu ayet

⁸⁶² Nisa, 4/75.

⁸⁶³ Hac, 22/39-40.

⁸⁶⁴ Hac, 22/ 39.

⁸⁶⁵ Bakara, 2/194.

⁸⁶⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 5: 551.

⁸⁶⁷ Şura, 42/ 40.

inmiştir⁸⁶⁸: “Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki:” O ayda savaş büyük bir günahdır. Allah’ın yolundan alıkoymak, onu inkâr etmek, mescidi haramın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük bir günahdır. Zulüm ve baskı ise adam öldürmekten daha büyüktür. Onlar güç yetirebilseler, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler. Sizden kim dininden döner de kâfir olarka ölürse, öylelerinin bütün yapıp ettikleri dünyada da ahirette de boşa gitmiştir. Bunlar cehennemliklerdir. Orada sürekli kalacaklardır.⁸⁶⁹”

Aslında olay haram aylardan olan recep ayının ilk gününde olmuştu ve Abdullah b. Cahş seriyyesi o günü cemaziyealhir ayının son günü biliyorlardı. Müşriklerin yalan ve yanlış propaganda yapmaları üzerine ayeti Kerime, Allah’ı anmaktan alıkoymak ile Mekkeli müşriklerce de kutsal kabul edilen Mescid-i Haram’ın ziyaret edilmesinin yasaklanmasını ve insanları yurtlarından etmenin daha büyük bir günah olduğunu belirtmektedir.⁸⁷⁰

Mekkeli putperest müşriklerin Hz.Peygamber’i Mekke’den çıkarmaları, yaptıkları ahitleri bozmaları ve Bedir’de Müslümanları yok etmek üzere saldırmalarına karşılık, Müslümanların savaş hakkı bulunduğunu ve bu duruma karşılık onlarla savaşmalarını emretmektedir. Yüce Allah: “yoksa onlardan korkuyor musunuz” buyurarak esas korkulması gerekenin Mekkeliler değil, kendisi olduğunu vurgulamaktadır.⁸⁷¹ “Onları yakaladığınız yerde öldürün; sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Haram civarında onlar sizinle savaşmadıkça siz de onlarla savaşmayın. Şayet sizinle savaşmaya kalkışlırlarsa o zaman onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası böyledir. Eğer onlar vazgeçerlerse, artık Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir.⁸⁷² Bu ayeti Kerim’e putperest müşriklerden bahsetmektedir. Onlar ki Müslümanları yurtlarından çıkarmış, onlara zulm etmiş, onların mallarına el koymuş ve onları gasp etmişlerdir. Ayet barış döneminden değil savaş halinden bahsetmektedir. “Onları nerede bulursanız öldürün” emri ile

⁸⁶⁸ İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ân el-Âzim*, 2: 285.

⁸⁶⁹ Bakara, 2/217.

⁸⁷⁰ Kutup, *Fizilal'il- Kur'ân*, 1: 466.

⁸⁷¹ İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'ân el-Âzim*, 7: 156.

⁸⁷² Bakara, 2/191-192.

Müslümanların kendisini savunma hakkı verilmişti. Yani size karşı savaşanları nerede bulursanız öldürün. Razi bu ayetin nesh olmadığını söylemektedir.⁸⁷³

İslam'da savaşın gayesi fitneyi ortadan kaldırmaktır. Fitne sözlükte, içindeki yabancı maddeyi dışarı çıkarmak için altını ateşe atmak⁸⁷⁴ demek olup burada sıkıntı ve belaya sokmak manasında kullanılmıştır. Yani insanları vatanından çıkarmak, insanları azaba uğratacak bela ve sıkıntı vermek, öldürmekten daha ağırdır.⁸⁷⁵ “*Fitne kalmayıp din yalnız Allah'ın oluncaya kadar....*” Ayetini insanları sıkıntıya koyan ve onların inançlarını rahatça yaşayabilmelerine engel olan her şeyin ortadan kaldırılması olarak anlayabiliriz. Fitneyi İbn Abbas⁸⁷⁶ küfür, katade rebi' ve süddi şirk olarak tanımlamıştır.⁸⁷⁷ Bu tanıma göre yeryüzünde hiçbir kâfir ve müşrik kalmayınca kadar savaşın anlamına gelir. Kanaatimize göre ilk açıklama daha doğru olmalıdır. Zira ne Hz. Peygamber döneminde ne de sonraki dönemlerde kâfirleri ve müşrikleri tamamen ortadan kaldırmak için savaşılmamıştır. Mekke'nin fethinde bile Hz. Peygamber kadınlara ve çocuklara dokulmasını yasaklamış, evlerine girip savaşmayanlara da dokunulmamasını emretmiştir.

Kur'ân-ı Kerim Müslümanların iman etmedikleri halde kendileriyle antlaşma yaptıkları ve kendilerine zarar vermeyip antlaşmalarına sadık kalan Müslümanlarla savaşmayan kimselere karşı saldırılmayacağı ve savaşılmayacağını belirtmektedir.⁸⁷⁸

Allah müşriklerin şirk pislğine bulaşmış olmalarından dolayı Mekke'den çıkarılmalarını istemiştir.⁸⁷⁹ Zira Allah'ı inkâr etmek ve o'na şirk koşmak insanı ebedi bir azaba uğratmaktadır oysa adam öldürmek öyle değildir.⁸⁸⁰ Allah'ın onları bağışlamasının en temel şartı içinde buldukları inkâr karanlığından çıkmaları ve küfürden vazgeçmeleridir.⁸⁸¹

⁸⁷³ Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 5: 138.

⁸⁷⁴ Ebi Abdillâh Muhammed bin Ahmed bin Ebi Bekir Kurtubi, *El Cami' li Ahkamil Kur'an*, thk. Abdullah bin Abdil Hasan et türki, (Beyrut, Müessesetül Risaleh, 2006), 3: 247; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2: 38.

⁸⁷⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2: 38.

⁸⁷⁶ Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 5: 140.

⁸⁷⁷ Kurtubi, *El Cami' li Ahkamil Kur'an*, 3: 246.

⁸⁷⁸ Nisa, 4/90.

⁸⁷⁹ Tevbe, 9/28.

⁸⁸⁰ Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 5: 141.

⁸⁸¹ Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 5: 142.

Kur’ân “Sizimle savaşanlara karşı Allah yolunda siz de savaşın. Ancak aşırı gitmeyin. Allah aşırı gidenleri sevmez”.⁸⁸² buyurarak savaş hukuku açısından bir dzenleme yapmakta ve aşırılıkları yasaklamaktadır. Razi aşırı gitmekten kasıt “kadın, ocuk ve yaşlılar” derken,⁸⁸³ Sabuni “Allah yolunda savaşırken aşırı gitmek, savaşlarda kadınlar ile çocuklara dokunmak veya onları öldürmek, yaşlıları, sakatlara ilişmek, ağaçları yakmak, zararlı olmayan hayvanları öldürmek” şeklinde açıklamaktadır.⁸⁸⁴

İçinde yaşadığımız uzay/ bilim/ siber diye adlandırılan bu çağda günümüz egemen güçlerinin yapamadıkları veya hiçbir kutsal tanımadan sadece güçlü olmalarından dolayı sahip oldukları nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlarıyla bütün dünya mazlumlarını katletmelerine karşılık Kur’ân-ı Kerim bin beşyüz yıl önce ve bu güce sahip olduğu halde insanlara savaşta bile zulm edilmemesi gerektiğini emretmiştir. Savaş bile olsa Kur’ân adaletten sapmamak gerektiğini emretmekte⁸⁸⁵ ve sahabeyi kendilerini mescid-i haramdan menettikleri gerekçesiyle müşiklere karşı duyulan kinin haksız bir saldırıya dönüşmemesi hususunda uyararak bir kavme olan kinin haksız bir eziyete dönüşmesini yasaklamıştır.⁸⁸⁶

Kur’ân-ı Kerim: “Allah, din konusunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan ıkarmayanlarla iyi ilişkiler içinde olmanızı ve onlara adaletli davranmanızı yasaklamaz. Allah adaletli olanları elbette sever. Allah ancak, din konusunda sizimle savaşmış, sizi yurtlarınızdan çıkarmış ve ıkarılmanıza yardım etmiş olanlarla dostluk kurmanızı yasaklar. Kim onlarla dost olursa işte bunlar kendilerine yazık etmişlerdir.”⁸⁸⁷ buyurarak kimlerle savaş yapılmasının ana çerçevesini çizmiştir. İman etmeseler bile Müslümanlara saldırmayan ve Müslümanlara şavaş açanlara yardım etmeyen kimselerle savaş hoş görülmemiştir.

Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın birlik duygusu içinde bulunan bir duvar gibi kenetlenmiş kimseleri sevdiği belirtilerek Allah yolunda savaşırken dikkat edilmesi gereken bir diğer özelliğe de vurgu yapılmıştır.⁸⁸⁸ Zira Müslümanların en temel özelliklerinden biri bir olan Allah’a iman etmeleri gibi, tek bir toplum olarak

⁸⁸² Bakara, 2/190.

⁸⁸³ Razi, *Mefâtihu ’l-Gayb*, 5: 139.

⁸⁸⁴ Sabuni, *Muhtasar İbn Kesir Tefsiri*, 1: 170.

⁸⁸⁵ Maide, 5/ 8.

⁸⁸⁶ Maide, 5/ 2.

⁸⁸⁷ Mümtehine, 60/8-9.

⁸⁸⁸ Saf, 61/ 4.

yaşamaları gerektiğidir. Ayrışma ve parçalanma noktasında yapılan uyarılar⁸⁸⁹ Müslümanlar arasına tefrikanın girmemesini gerekmektedir. Kur'ân-ı Kerim tevhid dinini millet olarak tanımlamış ve Hz. Âdem'den başlayarak son peygamber Hz. Muhammed'e değin bütün peygamberlerin öğretilerinin temelde aynı olduğunu ve Müslümanların din bağıyla bağlanmış bir tek millet olduğunu vurgulamıştır.⁸⁹⁰ Yüce Allah insanları farklı ırklarda tanışmaları için yaratmıştır.”⁸⁹¹ Bu onların bütün hususiyetlerde aynı olduğu anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla Müslümanlar Allah yolunda mücadele etmek ve bu yolda tek bir ferdin azaları gibi kenetlenerek mücadele etmek zorundadır.

Şüphesiz Allah yolunda mücadele edenler için bir takım engeller ve zorluklar çıkacaktır. Bu engellemeler kişinin en yakınından⁸⁹² olabileceği gibi, direk küfür cephesi gibi bir takım dış sebeplerden de kaynaklanabilmektedir. Allah yolunda savaşmak Allah'ın insanları imtihanıdır.⁸⁹³ Savaşmak maddi ve manevi birçok fedakârlığı ve cefakârlığı ve savaşın getirdiği sıkıntılara katlanmayı gerektirmektedir. Allah elbette ki ezli ilmi sayesinde her şeyi bilmektedir. Burada kast edilen münafıkların kimliklerinin ve kişilik özelliklerinin ortaya dökülmesidir.⁸⁹⁴

Kur'an-ı Kerim Allah yolunda savaşı göze alan kimselerin Allah düşmanlarını dost edinmemeleri gereğini⁸⁹⁵ buyularak Allah'ın rızasını kazanmak gayesi taşıyan kimselere bu uğurda sebat etmeleri gerektiğini hatırlatmaktadır. Müslümanlar savaştan geri durmamalıdır. Bedir savaşına katılmayanlar hakkında nazil olan,⁸⁹⁶ maide suresindeki ayetler savaştan geri duranların savaşa katılanlarla eşit olamayacağını ve bu durumun Allah'ın hoşnutluğunu kaybettireceğini belirtmektedir. Kur'an Allah yolunda savaşan ve mücadele eden kimselerin Allah katında daha üstün olduklarını belirtmektedir.⁸⁹⁷ Müslümanlar Allah'ın razı olduğu bir davranış olan Allah yolunda savaşmayı önceki toplumların düştüğü hatalar gibi tekrarlamamalıdır. Yahudiler, kendilerine savaş emredildiği zaman savaştan geri durmuşlar Hz. Musa'ya hitaben

⁸⁸⁹ Ali imran, 3/ 103.

⁸⁹⁰ Hucurat, 49/10.

⁸⁹¹ Hucurat, 49/13.

⁸⁹² Tevbe, 9/ 24.

⁸⁹³ Muhammed, 47/31.

⁸⁹⁴ İbn Cüzey, *Et-Teshil li Ulum'it-Tenzil*, 2: 344; Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 28: 70-71.

⁸⁹⁵ Mümtetine, 60/1.

⁸⁹⁶ Kurtubi, *El Cami' li Ahkamil Kur'ân*, 7: 55; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 3: 62.

⁸⁹⁷ Nisa, 4/95.

“ *Sen ve Rabbin gidin savaşın. Biz burada oturacağız*”⁸⁹⁸ demişler ve bu davranışları cezasız kalmamıştır.⁸⁹⁹

Kur’ân-ı Kerim, iman edenlerin Allah yolunda, kâfir kimselerin ise tagut yolunda savaştıklarını belirterek ⁹⁰⁰ savaşa karşı bir gevşeklik gösterilmemesini ⁹⁰¹ emretmektedir. İlahi vahye tabi olup aralarında birlik ve beraberliği tesis etmekle Allah yolunda savaşanlar Allah’ın rızasına ve hoşnutluğuna erecekler ve Allah kendilerine yüksek dereceler bahşedecektir. ⁹⁰²

Kur’ân-ı Kerim Allah yolunda savaşmayı teşvik etmekte,⁹⁰³ şehid olmak ve şehadet mertebesine ulaşmayı Müslümanlar için hiçbir keder ve korkunun olmadığı bir lütuf olarak tanımlamaktadır. Allah, şehid olanların bu davranışlarını karşılıksız bırakmayacak ve boşa çıkarmayacak⁹⁰⁴ve onları rızıklandıracaktır.⁹⁰⁵ Kur’ân-ı Kerim, Allah yolunda savaşanların, dünya hayatını ahiret hayatına karşılık Allah’a satan kimseler olduğunu belirterek, bu uğurda öldürülür veya galip gelirse bile onlara büyük bir mükâfat verileceğini belirtmektedir.⁹⁰⁶Yine, Allah yolunda savaşarak yaralananlar ve gazi olanlar için,⁹⁰⁷ karşılıklarını alacakları ve Allah tarafından ödüllendirilecekleri vurgulanmıştır.

Kur’ân-ı Kerim şehid olanların, Allah yolunda savaşarak vefat etmelerini, insanların anladığı şekilde bir ölüm olmadığını, onların Allah’ın rızasına ve hoşnutluğuna erişerek Allah tarafından rızıklandırıldıkları ifade etmektedir.⁹⁰⁸ Öte yandan Allah yolunda ve İlayı Kelimetullah için savaşmak ve onun yolunda mücadele etmenin erdemi ve fazileti ortaya konmuş bu uğurda canlarını verenler övülmüştür. Zira “Dünya hayatı boş bir oyun ve eğlence” olarak Kur’ân-ı Kerim’de tanımlanmış ve insanın yaratılış ve yaşayış amacı Kur’ân-ı Kerim’de Allah’a kulluk etmek olarak açıklanmıştır. Dolayısıyla insanın hayatına anlam katan yegâne duygu Allah için

⁸⁹⁸ Maide, 5/ 24.

⁸⁹⁹ Maide, 5/ 26.

⁹⁰⁰ Nisa, 4/76.

⁹⁰¹ Nisa, 4/77, Nisa, 4/72.

⁹⁰² Nisa, 4/95, Saf, 61/ 4.

⁹⁰³ Nisa, 4/84.

⁹⁰⁴ Muhammed, 47/4.

⁹⁰⁵ Hac, 22/58.

⁹⁰⁶ Nisa, 4/74.

⁹⁰⁷ Ali İmran, 3/172.

⁹⁰⁸ Bakara, 2/154.

yaşamak ve onun rızasına talip olmaktır. Kur'an-ı Kerim'in insanların biraz korku biraz açlık ve canlardan ve mallardan eksiltmeyle imtihan edileceklerini vurgulaması,⁹⁰⁹ insanların dünya hayatını salt bir maddi haz olarak yaşamamaları gerektiği ve Allah'ın yoluna tabi olarak imtihana tabi tutulacakları anlamına gelmektedir. Kur'an-ı Kerim, bu davranışları gösteren kimseleri övmekte ve sabreden kimseleri Allah'ın sonsuz lütfu ve ikramlarıyla müjdelemektedir.⁹¹⁰

Özetle söylemek gerekirse Kur'an-ı Kerim insanı mükerrer bir varlık olarak tanımlamış, onun sorumluluklarının Rabbine karşı olduğunu vurgulamış ve hesap günü Rabbine karşı hesap vereceğini belirtmiştir. Kur'an'da savaş ya zulme uğrayan birilerini korumak ya da Müslümanlara düşmanca bir tutum takınarak savaşanlara karşılık vermek içindir. Yaptıkları anlatışmalara sadık kalmış, söz verdikleri zaman sözlerini tutan ve Müslümanlara karşı bir oluşum içine girmeyen kimselere karşı savaş yasaklanmıştır.⁹¹¹ Haksız yere bir cana kıymanın bütün insanlığı öldürmüş gibi olduğunu vurgulayarak⁹¹² insanın yaşam hakkını teslim etmiş, insanlara inanç hürriyeti tanınmış ve "*Dinde zorlama yoktur.*"⁹¹³ diyerek temel ilke koymuş ve hiçbir insanın istemeden zorla İslâm'a girmesi tasvip edilmemiştir. İslam tarihi boyunca da Müslümanların fethettikleri yerlerde kilise ve havraları koruyarak insanların istediği dine inanma ve ibadet etme özgürlüklerini korumaları bunun en güzel ispatıdır. Bununla beraber insanların yaşam hakkını kutsal kabul etmiş ve haksız bir şekilde insanların canına karşı bir saldırıyı ve savaşı reddetmiştir.⁹¹⁴ Kur'an-ı Kerim savaşı/savaşmayı tasvip etmediği halde insanların ve toplumların hayatlarında yaşanabilir olduğundan bu konuda açıklamalarda bulunmuş ve bir takım düzenlemeler getirmiştir. Bu düzenlemeler çerçevesinde "*Şüphesiz ki Allah kendi yolunda, duvarları bir bina gibi kenetlenmiş savaşanları sever*"⁹¹⁵ buyurarak, Allah'ın onları sevdiğini belirtmiştir.

⁹⁰⁹ Bakara, 2/155.

⁹¹⁰ Bakara, 2/154.

⁹¹¹ Çelik, "Kur'an da Savaşla İlgili Getirilen Düzenlemeler," 43.

⁹¹² Maide, 5/ 32.

⁹¹³ Bakara, 2/256.

⁹¹⁴ Maide, 5/32.

⁹¹⁵ Saf, 61/ 4.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KUR'AN'DA ALLAH'IN RAZI OLMADIĞI DAVRANIŞLAR

Kuran'ı Kerim, insanlar için yol gösterici bir kitap olarak indirilmiş ve insanların nelere dikkat edip nelerden kaçınmalarını göstermektedir. Allah'ın razı olduğu davranışları zikrettiği gibi onun hoşnutluğunu kaybettiren davranışlar hakkında

da yol göstermektedir. Onun rızasını ve hoşnutluğunu kazanmanın yegâne yolu Kur'an-ı Kerim'in göstermiş olduğu davranışlardan yapılması gerekenleri yapmak diğerlerinden kaçınmak olmalıdır. Yüce Allah'ın hoşnutluğunu kaybettiren davranışların başında küfür gelmektedir.

4.1. Küfür

Küfür Arapça'da k-f-r/(ك ف ر) fiilinden mastar olup sözlüklerde bir şeyi örtmek,⁹¹⁶ perdelemek, inkâr etmek, engellemek, nimeti inkâr etmek gibi anlamlara gelmektedir.⁹¹⁷ İmanın zıddı olarak tanımlanmıştır.⁹¹⁸ Şükürün karşılığı-zıttı- olarak nimeti inkâr etmek olarak da tanımlanmıştır.⁹¹⁹ Küfür kelimesinin cahiliyye döneminde örtmek, perdelemek anlamında kullanıldığı bilinmektedir.

Toprağı örttüğü için çiftçiye, zamanla imanı örttüğü için inkârcıya, nimete gölgede bıraktığı için nankörlük edene, ilmi örttüğü için cahile, aydınlığı engellediği ve insanları gizlediği için geceye kâfir denilebilmektedir.⁹²⁰

Küfür kelimesinin anlam sahasının genişliğini göstermesi açısından şu örnek yeterli olacaktır:

رأيت كافرا في كافر على كافر عند كفر يقاتل الكافرا

Anlamı: Karanlık bir gecede denizin kenarında atın üzerindeki çiftçinin başka bir çiftçiyi öldürürken gördüm.

İstılahta ise nimet verenin nimetini inkâr etmek veya nimet verene muhalefet ederek amelde inkâr etmeye küfür denmektedir.⁹²¹ Din adına tebliğ ettiği hususlarda peygamberi tasdik etmemek ona inanmamak demektir.⁹²²

Kur'an-ı Kerim'de Küfür kavramı mastar olarak kırk bir defa, bunun dışında isim fiil ve diğer türleriyle beraber toplamda beş yüz otuz altı ayette geçmektedir.⁹²³

⁹¹⁶ İsfehani, *Müfredat Elfazil'Kur'ân*, 714.

⁹¹⁷ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 5: 145.

⁹¹⁸ Ece, *İslamın Temel Kavramları*, 367.

⁹¹⁹ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 5: 144; Cürcani, *Kitabü't-Ta'rifat*, 185.

⁹²⁰ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 5: 146; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1: 237.

⁹²¹ Cürcani, *Kitabü't-Ta'rifat*, 185.

⁹²² Mustafa Sinanoğlu, "Küfür", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 2002), 26: 534. İsfehani, *Müfredat Elfazil'Kur'ân*, 714.

⁹²³ Abdulkaki, *el-Mu'cemu'l-Müfrehes li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 605-613.

Kur'an-ı Kerim'de imanın üstü örtülüp gizlenmeye çalışıldığından hakikati inkâr, küfür şeklinde isimlendirilmektedir.

Küfür kişinin yaratılışındaki yetersizliklerinden değil tamamıyla onun kişisel iradesi sonucu ortaya koymuş olduğu düşünce, tutum ve davranışlarından meydana gelmektedir. Gerek iman ve gerekse de küfür sadece hakikati tasdik edip etmeme üzerine bir tutum değil aynı zamanda kişinin takınacağı tutum ve davranışlarını da etkileyen etkenlerdir.⁹²⁴

Kur'an-ı Kerim'de küfrün iradi bir davranış olduğunu belirtmekle birlikte Allah'ın küfre rıza göstermeyeceği belirtilmiştir. Yüce Allah insanların kendisine inanmasına muhtaç değildir. Ancak o yarattığı kullarının kendisine inanmasını ve inanmanın gerekliliklerini yerine getirmelerini beklemektedir. Kur'an-ı Kerim Allah'ın göğüslerde saklı olanı bildiğini buyurarak inkarın Allah'ın rızasını kaybettirdiğini beyan etmektedir.⁹²⁵

Kur'an-ı Kerim'de küfrün en büyük sebebi olarak Allah'ı, Peygamberlerini, meleklerini ve indirilmiş bulunan kutsal kitapların inkârı gösterilmektedir.⁹²⁶ Kur'an-ı Kerim'de iman esaslarını inkâr insanı küfre götürdüğü gibi Allah'a şirk koşmak, ona eş ilahlar kabul etmek veya onu insani vasıflarla vasıflandırmak da küfürdür. Kur'an-ı Kerim Allah'a evlat isnat edilmesini küfür olarak zikretmektedir.⁹²⁷

Kur'an-ı Kerim inkâr edenlerin, inkârlarını Allah'ın mucizelerini yalanlayarak ortaya koyduklarını göstermektedir. Mucize, insanı acizde ve hayrette bırakan şeylerdir.⁹²⁸ Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın ayetleri tanımlaması da bu anlamda geçmektedir. Mucizelerin başında da Kur'an-ı Kerim gelmektedir. Yüce Allah inkârcılara Kur'an-ı Kerim'in bir benzerini getirmeleri hususunda meydan okumuş ancak kâfirler cevap veremeyip aciz kalmışlardır.⁹²⁹ Allah'ın varlığı ve birliğine işaret eden bütün olağanüstü yaratılmışlar Allah'ın ayetleridir. Kuran'ı Kerim yer ile göğün yaratılmasını, gece ile gündüzün peş peşe gelmesini,⁹³⁰ toprağı,⁹³¹ Yerden biten değişik

⁹²⁴ Kehf, 18/29.

⁹²⁵ Zümer, 39/7.

⁹²⁶ Nisa 4/136.

⁹²⁷ Maide, 5/72-73.

⁹²⁸ Cürçani, *Kitabü't-Ta'rifat*, 219.

⁹²⁹ Yunus, 10/ 38.

⁹³⁰ Bakara, 2/ 164, İsrâ, 17/12.

⁹³¹ Yasin, 36/ 33.

meyveler⁹³² v.b. Allah'ın ayetleri olarak tanımlamaktadır. Kur'an-ı Kerim insanları bütün bu harikuladelikleri görüp düşünmeye davet etmektedir. Ancak inkârcılar Allah'ın bu ayetlerini kabul etmeyip yalanlama yolunu tutmuşlardır.⁹³³ Ayrıca inkârcılar Allah'ın gönderdiği peygamberlerini⁹³⁴ ve insanlara bahsettiği nimetlerini de yalanlamışlardır. Rahman suresinde nimetlerin bir kısmı uzun uzadıya anlatılmış ve bir nimetin anlatılmasından sonra *“Rabbinizin hangi nimetini yalanlıyorsunuz”*⁹³⁵ denilerek inkârcıların tutumları eleştirilmiştir. Kur'an-ı Kerim onların bu tutum ve davranışlarını açık ve ağır bir şekilde tenkit etmekte ve onları acıklı bir azap ile uyarmaktadır.⁹³⁶

Kur'an-ı Kerim inkâr edenlerin inkârlarını gönderilen ilahi vahyi ve resulleri alaya alarak ortaya koyduklarını beyan etmektedir. Onların bu inkârları kendisini alaya alma, dinlememe ve ciddiyetsiz tavır alma şeklinde ortaya çıktığı görülmektedir. Dünya hayatına kapılarak kendilerinin sahip oldukları güç ve imkânlarla kanarak ilahi vahyi dikkate almadan onu itibarsızlaştırmaya çalışmaktadırlar. Bunu direk karşı çıkışla değil alaya alma hafife alma şeklinde yaptıkları görülmektedir.⁹³⁷

Kur'an-ı Kerim inkârcıların, dünya hayatına dalmaları ve ilahi vahye duyarsız kalmalarını dikkate alarak dünya hayatının geçici olduğunu ahiret hayatının ise kalıcı olduğunu, herkesin bu dünyada yaptıklarının karşılığını ahiret yurdunda göreceğini açıklamaktadır. İnkâr edenlerin sahip oldukları güç ve imkânların onlara fayda vermeyeceğini şöyle beyan etmektedir: *“Bilin ki, dünya hayatı ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs, aranızda karşılıklı bir övünme, çok mal ve evlat sahibi olma yarışından ibarettir. (Nihayet hepsi yok olur gider). Tıpkı şöyle: Bir yağmur ki, bitirdiği bitki çiftçilerin hoşuna gider. Sonra kurumaya yüz tutar da sen onu sararmış olarak görürsün. Sonra da çer çöp olur. Ahirette ise (dünyadaki amele göre ya) çetin bir azap ve(ya) Allah'ın mağfîret ve rızası vardır. Dünya hayatı, aldaniş metaından başka bir şey değildir.”*⁹³⁸ Sahip oldukları mal, mülk, evlat gibi dünyevi imkânlarla göre hareket etmek ve kendilerine gönderilen elçileri ret etmek inkârcıların genel bir

⁹³² Nahl, 16/13.

⁹³³ Kamer, 54/42.

⁹³⁴ Sad, 38/14.

⁹³⁵ Rahman, 55/ 28

⁹³⁶ Mürselat, 77/15.

⁹³⁷ Enbiya, 21/ 2-3.

⁹³⁸ Hadid, 57/ 20.

davranış ve karşı koyuş şeklidir. Hz. Nuh inkârcıları Allah'tan korkmaya ve kendisine tabi olmaya davet ettiği zaman inkârcılar, Hz. Nuh'a tabi olan müminleri kast ederek *“Dediler ki: “Sana hep aşağılık kimseler uymuş iken, biz hiç sana inanır mıyız?”*⁹³⁹ Şeklinde red etmişlerdir. Yine İsrailoğulları'da kendilerine gönderilen elçileri benzer sebeplerle kabul etmemişlerdir.⁹⁴⁰ Kendilerini üstün görmek, inkârcıların genel davranış türüdür. Aynı davranış türünü Mekke inkârcılarında da görmekteyiz. Onlar, Hz. Peygamber'e benzer şekilde ve sebeplerle karşı çıkmış, Hz. Peygamber'i küçümsemiş, kendilerinin sahip oldukları güç ve imkânlar yönünden daha üstün olduklarını savunmuştur.⁹⁴¹

İnkârın davranışta ortaya çıkış şekillerinden birisi de alaya almaktır. İnkâr edenler ilahi vahyin getirmiş olduğu apaçık delillere karşı akli ve mantıki deliller getirememişler bununla beraber kabule de yanaşmayarak ilahi vahyi alaya almaya çalışmışlardır. Alaya almak Kur'an-ı Kerim'de istihza olarak tanımlanmaktadır. İstihza sözlükte hafife alma, iğneleme dokundurma gibi söz ve hareketlerle küçük düşürmeye çalışmak demektir.⁹⁴² Küfür bataklığına saplanan inkârcılar, tarihin her döneminde kendilerine gönderilen ilahi vahye ve onu bildiren elçiye karşı alaycı yaklaşmışlar ve onları küçük düşürmeye çalışmıştır. *“Ey Muhammed! Andolsun, senden önceki topluluklara da peygamber gönderdik. Onlar kendilerine gelen her peygamberle alay ediyorlardı.”*⁹⁴³ *“Ayetlerimizden bir şey öğrenince onu alaya alır. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır!”*⁹⁴⁴ Kur'an-ı Kerim onların bu davranış şekillerini eleştirmiş ve onların bu davranışlarının küfürlerinin bir tezahürü olduğunu ve bunun Allah katında affedilmeyeceğini ve cezalandırılacağını açıklamaktadır. *“Şayet kendilerine (niçin alay ettiklerini) sorsan, “Biz sadece lâfa dalmıştık ve aramızda eğleniyorduk”, derler. De ki: “Allah'la, O'nun ayetleriyle ve peygamberiyle mi eğleniyordunuz? Boşuna özür dilemeyin! Çünkü siz, (sözde) iman ettikten sonra*

⁹³⁹ Şuara, 26/111.

⁹⁴⁰ Bakara, 2/247.

⁹⁴¹ Enam, 6/ 9; Furkan, 25/ 7.

⁹⁴² Mustafa Çağrı, 'İstihza' *Türkiye Diyanet Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 2001, 23: 347.

⁹⁴³ Hicr, 15/ 10-11.

⁹⁴⁴ Casiye, 45/ 9.

küfrünüzü açığa vurdunuz. İçinizden (tövbe eden) bir zümreyi affetsek bile, suçlarında ısrar etmeleri sebebiyle, diğer bir zümreye azap edeceğiz.”⁹⁴⁵

İnkârcılar, inkârlarını gölgelemek için, olmasını beklemedikleri imkânsız şeyleri öne sürerek yeni itirazlarda bulunmuştur. Hz. Peygamber Mekkelilere ilahi vahyi tebliğ ettikleri zaman ellerinden gitmesini istemedikleri nüfuz ve imkânları gizleyerek Hz. Peygamber’den harikulade şeyler yapmasını istemişlerdir. *”Dediler ki: “Yerden bize bir pınar fışkırtmadıkça yahut senin hurmalardan, üzümlerden oluşan bir bahçen olup, aralarından şarıl şarıl ırmaklar akıtmadıkça yahut iddia ettiğin gibi, gökyüzünü üzerimize parça parça düşürmedikçe yahut Allah’ı ve melekleri karşımıza getirmedikçe yahut altından bir evin olmadıkça; ya da göğe çıkmadıkça sana asla inanmayacağız. Bize gökten okuyacağımız bir kitap indirmedikçe göğe çıktığına da inanacak değiliz.” De ki: “Rabbimi tenzih ederim. Ben ancak resûl olarak gönderilen bir beşerim.”⁹⁴⁶*

Küfrün ortaya çıkan davranış şekillerinden birisi de kibir yani büyüklenmedir. Kibir şeytani bir davranış olup ilk olarak Hz. Âdem’e karşı ortaya konulmuştur. Kendisinin ateşten Hz. Âdem’in topraktan yaratıldığını söyleyerek daha değerli olduğunu savunan Şeytan kendisini Hz. Âdem’e secde etmekten imtina etmiştir.⁹⁴⁷ Bunun üzerine Allah’ın dergâhından kovulmuştur. Esasen Şeytan Allah’ı inkâr etmemektedir fakat kibir yüzünden kaybedenlerden olmuştur. Hz. Musa’nın Peygamber olarak gönderildiği Firavun’da kibire kapılarak Allah’ı inkâr etmişti.⁹⁴⁸

Kur’an-ı Kerim’de inkâr edip inkârlarını gizleyen bir başka grup münafıklardır. Münafıklar Kur’an-ı Kerim’de kalpleri hastalıklı olarak nitelendirmiş ve onların da inkârcılar safında olduklarını beyan etmiştir.⁹⁴⁹ Münafıklar da tıpkı inkârcılar gibi İslam’ı ve ona tabi olan kimseleri alaya almaya çalışmaktadır.⁹⁵⁰

Kur’an-ı Kerim küfürlerinde ısrarcı olan kimselerin amellerinin boşa gideceğini belirtmektedir.⁹⁵¹ Küfredenler Allah’ın azabına düşer olacaklar ve

⁹⁴⁵ Tevbe, 9/ 65-66.

⁹⁴⁶ İsrâ, 17/ 90-93.

⁹⁴⁷ Bakara, 2/ 34.

⁹⁴⁸ Neml, 27/ 14.

⁹⁴⁹ Bakara, 2/ 10.

⁹⁵⁰ Bakara 2/ 14.

⁹⁵¹ Maide 5/ 5.

cehenneme atılacaklardır. Kur'an-ı Kerim onların cehennemde ebedi olarak kalacaklarını, Allah'ın meleklerin ve insanların lanetinin küfredenler üzerine olacağını ve onların azabının hafifletilmeyeceğini belirtmektedir.⁹⁵²

Kur'an-ı Kerim, küfrün yeryüzünde hakikati ortadan kaldırmak isteyeceğini fakat bunu başaramayacağını belirterek, kâfirler istemese bile Allah'ın nurunu tamamlayacağını beyan etmektedir.⁹⁵³

4.2. Fesat

Kur'an-ı Kerim insanların saadeti, toplumların ıslahı ve imarı için gönderilmiştir. Onları bu gelişim yönünden alıkoyan her türlü bozulma, yoldan sapma fesat olarak nitelendirilmiştir. Fesat Allah'ın razı olmadığı ve onun hoşnutluğunu kaybettiren bir davranıştır.

Fesat, sözlüklerde f-s-d (ف-س-د) kökünden türemiş mastardır. Bozulmak, çürümek, kötüleşmek, niteliğin yok olması anlamlarına gelmektedir.⁹⁵⁴ İslahın zıddı demektir.⁹⁵⁵ İsfehani, fesadı bir şeyin az veya çok olarak kendi düzeninden çıkması olarak tanımlamaktadır.⁹⁵⁶ Fesat, itidal çizgisinden uzaklaşmaktır.⁹⁵⁷

Fesat, kavram olarak âlemin dengesini yitirmesi, toplumun ve bireyin var olan düzeninin bozulması demektir. Firavun, Hz. Musa'nın Firavunu ve diğer ilahlarını terke davet eden tebliğini, kendi düzenini bozduğu için fesat sayarken,⁹⁵⁸ Sebe melikesi Belkıs, Hz. Süleyman'ın ülkesini ele geçirerek yerleşik düzenini bozacağını ve ülkesini ifsat edeceğini düşünmektedir.⁹⁵⁹

Kur'an-ı Kerim'de mastar olarak fesat kelimesi on bir ayette, diğer türevleri ile de otuz dokuz ayette olmak üzere toplam elli ayette geçmektedir.⁹⁶⁰ Kur'an-ı Kerim'de genel olarak fesad toplumun ve âlemin dengesinin bozulmasına ve tabii halinden

⁹⁵² Bakara, 2/ 161-162.

⁹⁵³ Tevbe, 9/32.

⁹⁵⁴ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 3: 335.

⁹⁵⁵ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 3: 335.

⁹⁵⁶ İsfehani, *Müfredat Elfazil'Kur'ân*, 636.

⁹⁵⁷ İlhan Kutluer, "Fesad", *Türkiye Diyanet Yayınları İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul, TDV Yayınları, 1995), 12: 421.

⁹⁵⁸ Araf, 7/ 127; Kasas 28/77.

⁹⁵⁹ Neml, 27/ 34.

⁹⁶⁰ Abdalbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfrehes li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 518-519.

uzaklaşmasına, kâinatın, toplumun ve tabii olarak ferdin fitri yapısının kötüleşmesine işaret olarak kullanılmıştır. Bu bozulma toplumda akidevi olabileceği gibi âlemde bozgunculuk sonucu dengenin bozulması da olabilmektedir. Kur'an-ı Kerim tevhit inancının zorunluluğunu ifade ederken “Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka tanrılar bulunsaydı, yer ve gök (bunların nizamı) kesinlikle bozulup gitmişti. Demek ki arşın Rabbi olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehtir.”⁹⁶¹ buyurarak bu gerçeğe dikkat çekmektedir. Yine münafıklardan bahseden “Bunlara, “Yeryüzünde fesat çıkarmayın” denildiğinde, “Biz ancak ıslah edicileriz!” derler.”⁹⁶² ayeti onların yeryüzünde yaydıkları bozuk inançlarını ve bu şekliyle toplumu ifsad etmelerini fesad olarak nitelemiştir.

Kur'an-ı Kerim’de fesad insan davranışlarının sebep olduğu ferdi, toplumsal ve tabii çözülme süreçleri için kullanılmaktadır.⁹⁶³ Fesadın olduğu her yerde etken insandır. Kur'an-ı Kerim bu gerçeği şöyle dile getirmektedir; “İnsanların kendi işledikleri (kötülükler) sebebiyle karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır. Dönmeleri için, Allah, yaptıklarının bazı (kötü) sonuçlarını (dünyada) onlara tattıracaktır.”⁹⁶⁴ ayette geçen ‘İnsanların kendi elleriyle işledikleri’ ifadesi isyan, bozgunculuk,⁹⁶⁵ şirk, ahlaksızlık ve haksızlık olarak açıklanmıştır.⁹⁶⁶ Ayeti Elmalılı Hamdi Yazır, “-Karada ve denizde fesat ortaya çıktı.- Fıtrata ait düzen bozuldu, gerek tabiat gerek sosyal şartlarda uygunsuzluk belirdi. İnsanların ellerinin kazancı yüzünden- Fıtratın aksine takip edilen şirk, ahlaksızlık, haksızlık, çeşitli hevalar, türlü mezheplerle beşeri hırsların çarpışması sebebiyle ki, yaptıklarının bazısını Allah kendilerine (bu dünya da) tattırmak için böyle yaptı. Tamamını ise ahirette tadacaklar, asıl cezalarını orada çekecekler” şeklinde tefsir etmiştir.⁹⁶⁷

Kur'an-ı Kerim fesada yol açan bazı insan davranışlarından bahsetmektedir. En büyük fesad olarak niteleyebileceğimiz inanç boyutunda olan fesattır ki, Allah’ı inkâr etmek ve insanları Allah’ı zikretmekten alıkoymak fesadın en büyüğüdür. Bu

⁹⁶¹ Enbiya, 21/ 22.

⁹⁶² Bakara, 2/ 11.

⁹⁶³ Duran Ali Yıldırım, *Sosyal ve Doğal Denge Bağlamında Kur'an'da Fesad*, (Doktora tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2014), 8.

⁹⁶⁴ Rum, 30/ 41.

⁹⁶⁵ Kurtubi, *El Cami' li Ahkamil Kur'an*, 16: 443.

⁹⁶⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6: 289.

⁹⁶⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6: 289.

kimseler yaptıkları fesada karşılık olarak azab üstüne azabla tehdit edilmişlerdir. Kur'an-ı Kerim şöyle buyurmaktadır; *“İnkâr eden ve insanları Allah'ın yolundan alıkoyanların, yapmakta oldukları bozgunculuklarına karşılık azaplarının üstüne azap ekleriz.”*⁹⁶⁸ Yine Salih a.s. Kavmine ilahi daveti tebliğ ederken onlardan Allah'a kulluk etmelerini ve ona ortak koşmamalarını emretmiş bunu yapmamaları halinde yeryüzünde fesad yaydıklarını söylemiştir.⁹⁶⁹ Şüphesiz kendilerine gönderilen peygamberleri ve onların getirdikleri ilahi mesajları kabul etmeyerek isyan etmek de fesaddır. Kur'an-ı Kerim fesadı ve fesadçıları reddederek onların bozgunculuklarını kınamıştır. Örnek olarak Firavun'u bir fesadçı olarak zikretmiş, onun ve ileri gelen adamlarının Hz. Musa'yı dinlememelerini, inkâr etmelerini fesad olarak nitelemektedir.⁹⁷⁰ Ayrıca Firavun'un zulüm ve baskı uygulayarak toplumu sınıflara ayırdığını, insanlara zulmettiğini ve İsrailoğullarının kadınlarını diri bırakarak erkeklerini öldürdüğünü ve yaşadığı çağda fesat yaydığını belirtmektedir.⁹⁷¹

Fesat, insan davranışlarında aldatma olarak ortaya çıkmaktadır. Hz. Musa, Firavun'un sihirbazlarına yaptıkları sihrin bir aldatma olduğunu ve Allah'ın onların yaptıklarını boşa çıkaracağını ve fesatçıların işini düzeltmeyeceğini söylemektedir.⁹⁷² Yine Yusuf (a.s.) kardeşlerinin Mısır'da hırsızlık ile suçlanmalarına karşılık *“Biz fesat çıkarmaya gelmedik”*⁹⁷³ diye cevap vermeleri bir toplumun güven duygusunu yitirmesine sebep olacak her türlü davranışın fesad olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Kur'an-ı Kerim İnsanlara karşı yapılan fesada da değinmiş ve yaşam hakkına karşı yapılan saldırıları fesat olarak nitelemiştir. Bir kimsenin haksız yere bir başkasını öldürmesini bütün insanlığı öldürmeye denk olarak nitelemiş ve bunun fesat bir davranış olduğunu belirtmiştir.⁹⁷⁴

Kur'an-ı Kerim, akrabalık bağlarının koparılmasını da fesat davranışlardan saymaktadır. *“Demek, yüz çevirdiğinizde yeryüzünde bozgunculuk çıkaracak ve*

⁹⁶⁸ Nahl, 16/ 88.

⁹⁶⁹ Araf, 7/ 85-87.

⁹⁷⁰ Araf, 7/ 103.

⁹⁷¹ Kasas, 28/ 4.

⁹⁷² Yunus, 10/ 81.

⁹⁷³ Yusuf, 12/ 73.

⁹⁷⁴ Maide, 5/ 32.

akrabalık bağlarını koparacaksınız, öyle mi?”⁹⁷⁵ Yine Müslümanların birbirlerinin dostu ve velisi olduğunu belirterek yardımlaşmaları emredilmektedir. Kâfirlerinde birbirlerinin dostu olduğu, Müslümanların yardımlaşmamaları halinde kâfirlerin yardımlaşmalarının büyük bir fesad olacağını belirtmektedir.⁹⁷⁶

Ticari hayatta doğrudan sapıp ölçüde ve tartıda eksiklik yapmak fesat sayılan davranışlardır. Ölçüde ve tartıda eksiklik yapmak insanları aldatmak, ekonomi üzerinden toplumu ifsat etmek demektir. Medyen halkına gönderilen Şuayb a.s. kavmini terazide doğru olma üzerine uyarıyordu. *“Ey kavim! Ölçüyü ve tartıyı adaletle tam yapın. İnsanların eşyalarını (mallarını ve haklarını) eksiltmeyin. Yeryüzünde bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın.”*⁹⁷⁷ Esasen her türlü aldatma fesat kavramının içerisinde değerlendirilebilir.

Kur’an-ı Kerim Hz. Peygamberi münafıklara karşı uyararak dikkatli olmasını onlardan bazılarının yanına gelerek güler yüzlü ve tatlı dilli olarak konuşacağını bununla beraber yanından ayrıldıkları zaman ekini ve nesli mahvederek kamu düzenini bozacağını haber vermiş ve bu davranışların fesat olduğu ve Allah’ın fesadı sevmediğini belirtmektedir.⁹⁷⁸ Kur’an-ı Kerim insanlara ahiret yurdunu da hatırlatarak Allah’ın kendilerine iyilik ihsan etmesi gibi onlarında diğer insanlara karşı iyi davranmalarını emrederek yeryüzünde fesada tabii olmamalarını emretmektedir.⁹⁷⁹

Kur’an-ı Kerim fesada karşı çıkmış ve fesatçı kimselerin cezalandırılmalarını emretmiştir. *“Allah’a ve Resûlüne savaş açanların ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası; ancak öldürülmeleri yahut asılmaları veya ellerinin ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut o yerden sürülmeleridir. Bu cezalar onlar için dünyadaki bir rezilliktir. Ahirette de onlara büyük bir azap vardır.”*⁹⁸⁰ Kur’an-ı Kerim haddi aşan ve işlerinde müsrif kimselere de tabii olunmamasını bu kimselerin yeryüzünde fesad çıkaran kimseler olduğunu belirtmektedir.” *“Yeryüzünde ıslaha çalışmayıp fesad çıkaran haddi aşmışların emrine itaat etmeyin.”*⁹⁸¹ Lut a.s. kavminin

⁹⁷⁵ Muhammed, 47/ 22.

⁹⁷⁶ Enfal, 8/ 72-73.

⁹⁷⁷ Hud, 11/ 85.

⁹⁷⁸ Bakara 2/ 205.

⁹⁷⁹ Kasas, 28/ 77.

⁹⁸⁰ Maide, 5/ 33.

⁹⁸¹ Şuara, 26/ 151-152.

işlediği kötü davranışın da haddi aşmak olduğu, belirtilmiş bu aşırılığın fesat bir davranış olduğu belirtilmiştir.⁹⁸²

Kur'an-ı Kerim salih amel işleyenlerle fesat çıkarıcıların bir olamayacağını⁹⁸³, Allah'ın fesat çıkarıcıları bildiğini⁹⁸⁴ ve ayırdığını,⁹⁸⁵ Allah'ın fesatçıları sevmediğini,⁹⁸⁶ Ahiret yurdunun yeryüzünde böbürlenmeyen ve fesadı istemeyen kimselerin olduğunu belirtmektedir.⁹⁸⁷ İsrailoğullarının yeryüzünde fesat yaptıklarını ve bunun karşılığını dünyada iken gördüklerini⁹⁸⁸ fesatçıların yaptıklarına karşılık azab üstüne azab göreceklərini⁹⁸⁹ ve varacakları yerin cehennem olduğunu beyan etmektedir.⁹⁹⁰

4.3. Kibir

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın razı olmadığı davranışlardan biride kibirdir. Kibir büyükmek, büyüklük taslamak ve kendisini üstün görmektir. Kuran'ı Kerim bir davranış şekli olarak kibrin, insanın aciz ve muhtaç bir varlık olduğunu belirterek sadece Allah'a yakışacağını belirtmektedir.⁹⁹¹ El-Kebir ve El-Mütekebbir Allah'ın sıfatlarındandır. Kur'an-ı Kerim kibirin davranışlara yansımalarını bizlere aktarmaktadır.

Kibir Arapça k-b-r (ك-ب-ر)filinden müştak olup mastardır. Sözlüklerde büyük olma, iri olma,⁹⁹² çokluk,⁹⁹³ soy bakımından büyük, yaşlı olma veya şeref ve üstünlük sahibi olmak⁹⁹⁴ anlamlarına gelmektedir. Kelime aslında somut olan şeylerin hacim olarak büyüklüğünü ifade etmektedir. Büyükmek anlamında tekebbür ve büyüklük taslamayı davranışlara yansıtma anlamındaki istikbar aynı kökten gelmektedir.⁹⁹⁵

⁹⁸² Ankebut, 29/ 28-30.

⁹⁸³ Sad 38/ 28.

⁹⁸⁴ Ali imran 3/63.

⁹⁸⁵ Bakara, 2/220.

⁹⁸⁶ Kasas 28/77.

⁹⁸⁷ Kasas 28/83.

⁹⁸⁸ İsrâ, 17/4-7.

⁹⁸⁹ Nahl 16/88.

⁹⁹⁰ Rad, 13/25.

⁹⁹¹ Casiye, 45/ 37.

⁹⁹² İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 5: 126.

⁹⁹³ İsfahani, *Müfredat Elfazil'Kur'ân*, 696.

⁹⁹⁴ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*,5: 126-127.

⁹⁹⁵ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 5: 126.

İstikbarın kibrin davranışlara yansıyan şekli olduğu söylenmiştir. İstilahta ise tevazunun karşıtı olan kibir kişinin kendini üstün görmesi ve bu duyguyla başkalarını aşağılayıcı davranışlarda bulunması olarak tanımlanmaktadır.⁹⁹⁶ İsfehani kibri, insanların nefislerini diğerlerinden daha büyük olarak görmeleri şeklinde tanımlamaktadır.⁹⁹⁷ Aynı şekilde “İnanmayanların kendilerini büyük ve üstün görerek, Allah’a ihtiyaçlarının olmadığını sanarak veya Allah’ın karşısında boyun eğmeyi gururlarına yedirmeyerek inanmamaya da kibir denilmektedir.”⁹⁹⁸ Kibrin en ileri derecesi Hakkı kabule yanaşmayarak Allah’a karşı büyüklenmektir.⁹⁹⁹

İsfahanı kibri ikiye ayırmaktadır:

1. İmkânlar ölçüsünde en iyi olmaya çalışmaktır. Bu çeşit kibir kerih görülmemiştir.
2. Kişinin kendisinden olmayan bir özelliğinden dolayı övünmesindeki doyumsuzluktur. Şeytan'ın gösterdiği büyüklenme bu çeşit kibre örnektir.¹⁰⁰⁰ Bu yerilen ve kınanan bir kibirdir.¹⁰⁰¹

Kibir genellikle kişinin kendisini başkalarından üstün görmesi ve başkalarına üstünlük kurma gibi duygulardan beslenmektedir. Kendisini üstün gören kimse kendi acziyetini unutmuş ve sınırlılıklarının farkındalığını yitirmiş kimselerdir. Bu durum ondaki kıskançlık, kin ve riya gibi kötü hasletlerle birleştiği zaman başkalarını hor görmeye varan bir üstünlük hissi ortaya çıkmaktadır. Kibir, bazen kişinin sahip olduğu özellikleri eşsiz ve benzersiz sayması sebebiyle de olabilmektedir. Bu durum bazen sahip olunan ilim ve fazilet ile bağlı bulunduğu soy ve neseb iddiasından kaynaklanabildiği gibi bedeni güzellikten veya ekonomik güçten dolayı da kibir ortaya çıkabilmektedir. Kur’an-ı Kerim’e göre kibirlenen kimse bu hissiyatını çeşitli şekillerde davranışlarına yansıtır. Kur’an-ı Kerim kibirlenen kimselerin kendilerine ilahlık vasfı yükleyerek Allah’a karşı kibirlendiklerinden veya kendilerine gönderilen peygamberleri küçümseyerek onları hakir gördüklerinden, kibirlenerek

⁹⁹⁶ Mustafa Çağrı, “Kibir” *Türkiye Diyanet İslam ansiklopedisi/DİA*, (Türkiye Diyanet Yayınları, İstanbul,2002), 25: 562.

⁹⁹⁷ İsfehani, *Müfredat Elfazil’Kur’ân*, 697.

⁹⁹⁸ Ece, *İslamın Temel Kavramları*, 356.

⁹⁹⁹ İsfehani, *Müfredat Elfazil’Kur’ân*, 697; Çağrı, “kibir” 25: 562.

¹⁰⁰⁰ Bakara, 2/ 34.

¹⁰⁰¹ İsfehani, *Müfredat Elfazil’Kur’ân*, 697.

böbürlendiklerinden veya insanlara karşı herhangi bir özelliklerinden dolayı kibirlenen kimselerden bahsetmektedir. Sahip olduğu dünyevi güç ve imkânlar yönünden azgınlaşan ve kibre kapılan Firavun bunun en tipik örneklerindedir.¹⁰⁰² Kur'an-ı Kerim'de Firavun'un Hz. Musa'yı ve ilahi mesajları reddettiği ve kendisini ilahlaştırdığı ve haksız bir böbürlenme içerisine girdiği anlatılmaktadır. "Firavun, "Ey ileri gelenler! Sizin benden başka bir ilâhınız olduğuna bilmiyorum. Ey Hâmân! Benim için bir ateş yakıp tuğla pişir de bana bir kule yap! Belki Mûsâ'nın ilâhına çıkar bakarım(!) Şüphesiz ben onun mutlaka yalancılardan olduğunu sanıyorum" dedi. O ve askerleri yeryüzünde haksız yere büyüklük tasladılar ve gerçekten bize döndürülmeyeceklerini sandılar."¹⁰⁰³ Velid b. Mugire hakkında nazil olduğu rivayet edilen Müddessir suresi 10-26 arası ayetlerde kendisine epeyce mal ve evlat verildiği ancak kendisinin kibirlenerek sırtını dönmesi ve kibrini gölgeleyerek Kur'an-ı Kerim'e sihir diyerek karşı çıktığı anlatılmaktadır.¹⁰⁰⁴ Kibrin en kötüsü Allah'a karşı olanıdır.

Kur'an-ı Kerim'de kelime olarak kibir bir ayette, aynı anlamda kullanılan tekebbür türevleriyle sekiz ayette, istikbar ise türevleriyle birlikte kırk sekiz ayette geçmektedir.¹⁰⁰⁵

Kur'an-ı Kerim'de davranışlara yansıyan ilk tekebbür veya büyülenme şeytan tarafından ortaya konulmuştur. Hz. Âdem'in yaratılışındaki özellikleri ile kendisini kıyaslayarak kendisinin Hz. Âdem'den üstün olduğunu dile getirerek İlahi buyruklara kibirlenerek karşı çıkmıştır. İblis Hz. Âdem'e secde emrine karşı çıkarken "Ben ondan daha hayırlıyım beni ateşten onu ise topraktan yarattın"¹⁰⁰⁶ diyerek kibrini ortaya koymuştur.¹⁰⁰⁷ İblisin kibri Allah'ı inkâr etme şeklinde değil onun emirlerine karşı çıkma şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu davranışıyla Şeytan kibre sembol olmuş bir varlıktır. Kur'an-ı Kerim şöyle buyurmaktadır: "Hani meleklere, "Âdem için saygı ile eğilin" demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu."¹⁰⁰⁸

¹⁰⁰² Müminun, 23/46.

¹⁰⁰³ Kasas, 28/38-39.

¹⁰⁰⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 8: 461-464.

¹⁰⁰⁵ Abdulbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 588-591.

¹⁰⁰⁶ Sad, 38/76.

¹⁰⁰⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1: 332-333.

¹⁰⁰⁸ Bakara, 2/ 34.

Kur'an-ı Kerim'de kibrin insanların el, yüz mimikleri gibi davranışlarına yansiyarak ortaya çıktığı belirtilmektedir. Bu durum kaşların çatılması, alaycı bir şekilde başın sallanması, yüzün şeklini değiştirmesi gibi şekillerle ortaya çıkmaktadır. *“O münafıklara, “Gelin, Allah'ın Resûlü sizin için bağışlama dilesin” denildiği zaman başlarını çevirirler ve sen onların büyüklük taslayarak uzaklaştıklarını görürsün.”*¹⁰⁰⁹ Hakikati kabul etmeyen ancak geçerli bir mazeret ortaya koyamayan bu kimseler müminleri dikkate almama onları hakir görme yolunu seçerek onlarla alay etmeye ve mimikleriyle onları küçümsemeye çalışmaktadırlar. *“Şüphesiz günahkârlar, (dünyada) iman edenlere gülüyorlardı. Müminler yanlarından geçtiğinde, birbirlerine kaş göz ederek onlarla alay ediyorlardı. Ailelerine dönerken zevk ve neşe içinde gülüşe gülüşe dönüyorlardı.”*¹⁰¹⁰ Kur'an-ı Kerim *“Küçümseyerek surat asıp insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Çünkü Allah, hiçbir kibirleneni, övüneni sevmez.”*¹⁰¹¹ Buyurarak insanlar ile iletişime geçilirken onlardan böbürlenerek yüz çevrilmesini yasaklamaktadır.

Kur'an-ı Kerim bu kimselerin diğer özelliklerini şöyle anlatmaktadır; *“Olur olmaz yemin eden, aşağılık, daima kusur arayıp iğneleyen, durmadan laf götürüp getiren, iyiliği hep engelleyen, saldırgan, günahkâr, huysuz ve sert, bütün bunlardan sonra bir de ne idüğü belirsiz kimselere, serveti ve çocukları var diye sakın boyun eğme. Ona ayetlerimiz okunduğu zaman, "Öncekilerin masalları!" der. Yakında biz onu, o hortum üzerinde damgalayacağız!*¹⁰¹²” Ayette geçen hortum kelimesi burun yerine kullanılmıştır. Burada maksat insanların kibir ve gururuna işaretir. Yani hortumunu damgalamaktan maksat biz onun burnunu/ kibirini dünya ve ahirette aşağılayacağız anlamındadır.¹⁰¹³

Kibir, insan davranışlarında küçümsemek şeklinde de ortaya çıkmaktadır. Mekke müşrikleri Hz. Peygamberin yetim ve fakir oluşunu bahane ederek Hz. Muhammed'in peygamberliğini küçümsemiş ve reddetmişlerdir. Onlara göre eğer biri peygamber olacaksa daha güçlü, daha zengin ve daha meşhur biri peygamber

¹⁰⁰⁹ Münafikun, 63/5.

¹⁰¹⁰ Mutaffifin, 83/ 29-31.

¹⁰¹¹ Lokman, 31/ 18.

¹⁰¹² Kalem, 68/ 10-16.

¹⁰¹³ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 8: 304.

olmalıydı.¹⁰¹⁴ Kur'an-ı Kerim şöyle buyurmaktadır; *“Bu Kur'an, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya!” dediler.*¹⁰¹⁵

Kur'an-ı Kerim kibrin, insanların hal ve davranışlarına yansıtacak şekilde davranılmasını yasaklamaktadır. İnsanın kendisiyle barışık olmasını ve yeryüzünde gururla dolaşmasını yasaklamaktadır. *“Yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Çünkü sen yeri asla yaramazsın, boyca da dağlara asla erişemezsin.”*¹⁰¹⁶

Yüce Allah kibirlenip büyüklük taslayanların iman etmeyeceklerini ve kibirlerinin kendilerini doğru yoldan saptıracağını şöyle beyan etmektedir. *“Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları ayetlerimden uzaklaştıracam. (Onlar) her âyeti görseler de ona iman etmezler. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler. Ama sapıklık yolunu görseler onu (hemen) yol edinirler. Bu, onların, ayetlerimizi yalanlamaları ve onlardan hep gafil olmaları sebebiyledir.”*¹⁰¹⁷

*“(Allah, şöyle diyecek:) “Hayır, öyle değil! Ayetlerim sana geldi de sen onları yalanladın, büyüklük tasladın ve inkârcılardan oldun.” Kıyamet günü Allah'a karşı yalan söyleyenleri görürsün, yüzleri kapkara kesilmiştir. Büyüklük taslayanlar için cehennemde bir yer mi yok!”*¹⁰¹⁸

Kur'an-ı Kerim gururun insanı hataya sürüklediğine işaret ederek bu kimselerin kibirli tutum ve davranışlarının Allah tarafından kabul edilmediğini belirterek cehenneme atılacaklarını belirtmektedir. *“Ona “Allah'tan kork” denildiği zaman, gururu onu daha da günaha sürükler. Artık böylesinin hakkından cehennem gelir. O ne kötü yataktır!”*¹⁰¹⁹

4.4. Zulüm

Allah'ın razı olmadığı davranışlardan biri de zulümdür. Kur'an-ı Kerim'de zulüm kavramı üzerinde önemle durulmuş ve insan hayatını etkileyen bir tutum ve

¹⁰¹⁴ Abdullah Namı, *Kur'an'a Göre Peygamberleri İnkâr Sebepleri*, (İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, İstanbul, 2017), 176.

¹⁰¹⁵ Zuhuf, 43/32.

¹⁰¹⁶ İsrâ, 17/37.

¹⁰¹⁷ Araf, 7/ 146.

¹⁰¹⁸ Zümer, 39/ 59-60.

¹⁰¹⁹ Bakara, 2/ 206.

davranış olarak zulüm kınanmıştır. Allah'ın zulmü sevmediği ve zulmedenleri asla hidayete yönlendirmeyeceği beyan edilmiştir.

Zulüm veya dilimizdeki karşılığıyla zulmetmek sözlüklerde ز-ل-م/ظ-ل-م fiilinden türemiş, bir şeyi olması gereken yerden başka bir yere koymak¹⁰²⁰ anlamıyla adaletin zıddı olarak kullanılmaktadır. Aynı kökten gelen mezalim bir zalimin elinde olan başkasına ait mal veya nesne demektir.¹⁰²¹ Zulmet ise aydınlık anlamında nurun zıddı olarak karanlık, karanlığa girmek, kararmak anlamlarına gelmektedir.¹⁰²²

Zulmün sözlük anlamıyla kullanımına örnek olması açısından Hz. Peygamberin abdest ile ilgili bir hadisi şöyledir:

فمن زاد أو نقص فقد أساء وظلم

Yani her kim abdest ile ilgili olarak ona bir ekleme veya çıkarma yaparsa o zulmetmiştir. Abdestin sünnetlerine ve edebine uygun olarak almak gerekmektedir. Buna riayet etmeyen kimse abdestin sevabını azalmak suretiyle kendisine zulmetmiştir.¹⁰²³

Zulüm ıstılahta haktan batıla geçmek,¹⁰²⁴ belirlenmiş sınırları çiğneme, haktan batıla sapma¹⁰²⁵ olarak tanımlanmıştır. Kendisinde yapılan azaltma veya çoğaltma işlemi de zulmün niteliğini değiştirmez. Bundan dolayı büyük ve küçük günahlara da zulm denilmiştir.¹⁰²⁶

Zulüm cahiliye döneminde hiçbir sebep yokken yapılan bir haksızlık veya kötülük¹⁰²⁷ olarak kullanılırken vahiyle birlikte asli anlamının yanında anlam genişlemesine uğramıştır. İnsanların görünen hata ve haksızlıklarıyla birlikte Allah'a şirk koşmak, inkâr etmekte zulüm kapsamına girmiştir.

¹⁰²⁰ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 12: 373.

¹⁰²¹ Mustafa Çağrı, "Zulüm", *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013), 44: 507.

¹⁰²² İsfehani, *Müfredat Elfazil'Kur'ân*, 537.

¹⁰²³ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 12: 373.

¹⁰²⁴ Cürcani, *Kitabü't-Ta'rifat*, 144.

¹⁰²⁵ Çağrı, 'Zulüm', 44: 507.

¹⁰²⁶ İsfehani, *Müfredat Elfazil'Kur'ân*, 537.

¹⁰²⁷ İzutsu, *Kur'an'da Ahlaki kavramlar*, 262.

Kur'an-ı Kerim'de sıkça zikredilen zulüm kavramı mastar olarak, on beş defa isim ve fiil türevleriyle ise toplamda üç yüz on altı defa geçmektedir.¹⁰²⁸

Zulm literatürde genel olarak üçe ayrılmıştır:

1. İnsan ve Allah arasındaki zulüm. Küfür, Şirk gibi Allah'ı inkar veya ona ortak koşmakla gerçekleşmektedir. Kuran'ı Kerim "*Yavrucuğum Allah'a Ortak koşma. Çünkü şirk büyük bir zulumdür.*"¹⁰²⁹ Buyurmaktadır.
2. İnsan ve diğer insanlar arasındaki zulüm. İnsanlar arasında meydana gelen haksızlıklar gibi.
3. Kişinin kendi nefesine olan zulüm. Kişinin kendini hidayet yolundan ayırması gibidir. Kur'an-ı Kerim "*(Âdem ile eşi) Dediler ki; Ey Rab'bizim! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz*"¹⁰³⁰ buyrulması zulmün bu şekline örnektir.¹⁰³¹

Kur'an-ı Kerim zulmün yukarıda gecen tasniflerdeki hallerinin bütünü kullanmıştır. İnsanın doğuştan getirdiği Allah inancına aykırı davranarak olması gereken mümin kimliğinden uzaklaşarak inkâr etmesi veya şirk koşması zulm olduğu gibi insanlar arasında davranışlarda asıl olan sulh ve iyiliği terk ederek haksızlığa, baskıya ve gaspa kayarak kötü davranması da zulümdür. Yine insanın yaratılış gayesi olan Rabbine kulluk etmesi ve bedenini ve sahip olduğu her şeyi yalnız Allah'a hasretmesi gerekirken sahip olduğu imkânları aksi yönde kullanarak yaratılış amacı dışında da kullanması ve hareket etmesi de zulümdür. Kur'an-ı Kerim insanların tutum ve davranışlarına yansımaları bakımından zulmün bütün çeşitlerini kınamaktadır. Ancak özellikle kullanım sahası insanın Rabbi ile olan ilişkisindeki zulm olmuştur ki genellikle şirk, küfür, ortak koşma gibi tevhidi düşünceye olan zıtlığından dolayı kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim "*Şüphesiz ki Şirk, büyük bir zulümdür*"¹⁰³² buyurmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de Müşriklerin Allah'ı bırakıp kendilerine putlar edindikleri¹⁰³³ bu putların kendisine faydası olmayan ve gelebilecek zararı

¹⁰²⁸ Abdulbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 434-439.

¹⁰²⁹ Lokman, 31/ 13.

¹⁰³⁰ Araf, 7/23.

¹⁰³¹ İsfehani, *Müfredat Elfazil'Kur'ân*, 538.

¹⁰³² Lokman, 31/ 13.

¹⁰³³ Maide, 5/ 76.

önleyemeyecek oldukları,¹⁰³⁴ kendilerinin dahi yaratılmış olduğu¹⁰³⁵ yaratmaya ve yaşatmaya kadir olmadıkları¹⁰³⁶ belirtilmiştir. Yine Mekkeli müşriklerin meleklerin Allah'ın kızları olduğunu¹⁰³⁷ iddia ederek şirk bulaştıklarını Yahudilerin Üzeyir Allah'ın oğludur¹⁰³⁸, Hristiyanların ise İsa a.s. Allah'ın oğlu¹⁰³⁹ olduğunu söyleyerek şirk bulaşmış olduklarını dile getirerek reddetmektedir. Şirk bütün şekilleriyle zulümdür ve Kur'an-ı Kerim'e göre büyük bir zulüm¹⁰⁴⁰ olan şirk Allah'ın asla bağışlamayacağı büyük bir günahdır. *"Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar. Allah'a şirk koşan kimse, şüphesiz büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur."*¹⁰⁴¹Yine Kur'an'ı "Kerim'de İman edip de imanlarına zulmü bulaştırmayanlar var ya; işte güven onların hakkıdır. Doğru yolu bulmuş olanlar da onlardır."¹⁰⁴² Buyrulmuştur. Zemahşeri burada kullanılan zulmü isyan ve fisk¹⁰⁴³, Razi ise şirk olarak tefsir etmiştir.¹⁰⁴⁴

Kur'an-ı Kerim'de Zulmün Allah'ın fiil ve davranışlarıyla ilgili olarak Allah'ın kullarına ve âlemlere zulmetmeyeceği, zulmedilmesini istemeyeceği ve zulmden hoşnut olmayacağı belirtilmiştir. Allah'ın fiil ve davranışları onun yaptığı her türlü faaliyetidir. O dilediğini yapmakta serbesttir.¹⁰⁴⁵ Allah'ın insanların yaptıklarına karşılık onları ödüllendirmesi veya cezalandırması onun fiil ve davranışlarıdır.¹⁰⁴⁶ Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın insanlara yaklaşımı noktasında onlara hem dünya hayatında hem de ahiret hayatında yaptıklarının karşılığını verecek olmasıdır. Allah adalet sıfatı gereği kimselere zulm etmez ve onları haksız yere cezalandırmaz. Kur'an-ı Kerim insanların cezalandırmada aceleci davrandıkları ancak Allah'ın onların davranışları karşısında aceleci olmayıp mağfiret sahibi olduğunu hatırlatmaktadır. *"Bir de senden, iyilikten önce kötülüğün acele gelmesini istiyorlar.*

¹⁰³⁴ Araf, 7/ 191-192.

¹⁰³⁵ Araf, 7/ 191.

¹⁰³⁶ Furkan, 25/ 3.

¹⁰³⁷ Nahl, 16/ 57.

¹⁰³⁸ Tevbe, 9/ 30.

¹⁰³⁹ Tevbe, 9/ 30.

¹⁰⁴⁰ Lokman, 31/ 13.

¹⁰⁴¹ Nisa, 4/ 48.

¹⁰⁴² Enam, 6/82.

¹⁰⁴³ Zemahşeri, *Keşşaf*, 335.

¹⁰⁴⁴ Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 13: 64.

¹⁰⁴⁵ Bakara, 2/ 253.

¹⁰⁴⁶ İsmail Karagöz, *Kur'an'da Zulüm Kavramı*, (Kar yayınları, Ankara, 2015), 119.

Oysa onlardan önce ibret alınacak birçok azap gelip geçmiştir. Şüphesiz Rabbin, insanların zulümlerine rağmen bağışlama sahibidir. Bununla beraber Rabbinin azabı pek şiddetlidir.”¹⁰⁴⁷ Ayette bahsedilen zulüm insanların kendilerine veya Rablerine karşı işledikleri zulümdür.¹⁰⁴⁸ Yüce Allah insanlara yaptıkları karşılığında bazen hemen cezalandırma yolunu seçmez. Onların küfürlerinden veyahut hatalarından¹⁰⁴⁹ dolayı onlara tevbe etmek¹⁰⁵⁰ için zaman da tanıyabilmekte veya onları bağışlamakta veyahut onların cezalarını ertelemektedir.¹⁰⁵¹ Bununla birlikte Yüce Allah tarihte bazı toplumları zulümlerinde ısrarcı olmaları sebebiyle dünyada iken cezalandırmıştır. Bu cezalar işledikleri zulme göre farklı olmuştur. Nuh a.s kavmi tufan¹⁰⁵² ile Salih (a.s.)’ın kavmi korkunç bir sayhayla, (ses)¹⁰⁵³ Lut a.s.’ın kavmi başlarına yağın taşlarla,¹⁰⁵⁴ Hz. Musa’ya karşı gelen Firavun ve takipçileri denizde boğulmakla¹⁰⁵⁵ cezalandırılmışlardır. Onların bu zulümlerine karşılık Allah’ın onları cezalandırması bir zulüm olmayıp bilakis kendi elleriyle işledikleri zulm ve zalim olmaları¹⁰⁵⁶ sebebiyle yaptıklarının karşılığıdır. Allah hiçbir kimseyi suçsuz ve günahsız yere cezalandıracak değildir.¹⁰⁵⁷

Allah insanlara dünya hayatında zulmedici olmadığı gibi Ahiret hayatında da zulmedici değildir. Kur’an-ı Kerim herkesin kendi günahını yükleneyeceğini ve hiç kimsenin başkasının günahını yüklenmeyeceğini¹⁰⁵⁸ belirterek insanların kendi elleriyle kazandıklarından dolayı cezalandırıldıklarını belirtmektedir.¹⁰⁵⁹ ”Kitap ortaya konur. Suçluları, kitabın içindekilerden korkuya kapılmış görürsün. “Eyvah bize! Bu nasıl bir kitaptır ki küçük, büyük hiçbir şey bırakmadan hepsini sayıp dökmüş!” derler. Onlar bütün yaptıklarını karşılarında bulurlar. Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez.”¹⁰⁶⁰ Kur’an-ı Kerim’de İnsanların yaptıklarının karşılığını

¹⁰⁴⁷ Rad, 13/ 6.

¹⁰⁴⁸ Zemahşeri, *Keşşaf*, 534.

¹⁰⁴⁹ İbn Cüzey, *Et-Teshil li Ulum’it-Tenzil*, 1: 467.

¹⁰⁵⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, 534.

¹⁰⁵¹ Nahl, 16/ 61.

¹⁰⁵² Ankebut, 29/14.

¹⁰⁵³ Kamer, 54/31.

¹⁰⁵⁴ Hud, 11/82.

¹⁰⁵⁵ Araf, 7/136.

¹⁰⁵⁶ Hud, 11/102.

¹⁰⁵⁷ Ankebut, 29/ 40.

¹⁰⁵⁸ Enam, 6/ 164.

¹⁰⁵⁹ Şura, 42/ 30.

¹⁰⁶⁰ Kehf, 18/ 49.

görmeleri üzerine kullanılan zulm kavramı adalet ve hak kavramlarının zıddı olarak kullanılmıştır.¹⁰⁶¹

Kur'an-ı Kerim Allah'ın insanlara zulmetmeyeceğini bildirmekle birlikte insanların kendilerinin zulm ettiklerini ve insanın zalim olduğunu bildirmektedir. İnsanların tutum ve davranışlarına zulmün yansıtacağıdır. İnsanlara izafe edildiği şekliyle zulm kişinin kendisine ettiği zulumdur. Bu zulüm şirke bulaşmak¹⁰⁶², küfre sapmak, nifakta bulunmak şeklinde insan davranışlarında ortaya çıkabileceği gibi günaha bulaşmak, haksızlıkta bulunmak şeklinde de olabilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de ... *“Ey Rabbim! Şüphesiz ben nefsimi zulmetmiştim. Şimdi ise Süleyman ile birlikte âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim oldum” dedi.*¹⁰⁶³ Sebe Melikesi Belkıs'ın dilinden dökülen bu ayetler Belkıs'ın Allah'a şirk koşarak kendisine zulmettiğini belirtmektedir.¹⁰⁶⁴ Çünkü Belkıs ve kavmi Allah'ı bırakıp güneşe tapmakta ve şeytan onlara yaptıklarını süslü göstermekteydi.¹⁰⁶⁵ Razi ise ayette zulmün sebebini küfür olarak açıklamaktadır.¹⁰⁶⁶

Kur'an-ı Kerim insan davranışlarına yansıyan şekliyle günaha bulaşmanın da zulüm olduğunu belirtmektedir. Âli İmran suresinde muttakilerin özelliklerinin sayılmasından hemen sonra buyrulan *“Yine onlar, çirkin bir iş yaptıkları yahut nefislerine zulmettikleri zaman Allah'ı hatırlayıp hemen günahlarının bağışlanmasını isteyenler -ki Allah'tan başka günahları kim bağışlar- ve bile bile işledikleri (günah) üzerinde ısrar etmeyenlerdir.”*¹⁰⁶⁷ ayeti insanların işlemiş oldukları günahı kendi nefislerine zulm olarak nitelemektedir. Kötü bir fiil yapmak¹⁰⁶⁸, Kadınların haklarına riayet etmeyip onlara zarar vermek,¹⁰⁶⁹ haram aylarda Allah'ın emir ve yasaklarına uymamak¹⁰⁷⁰ ve Allah'ın sınırlarına uymamak nefse zulm olarak belirtilmiştir.¹⁰⁷¹

¹⁰⁶¹ Karagöz, *Kur'an'da Zulüm Kavramı*, 139.

¹⁰⁶² Neml, 27/ 44.

¹⁰⁶³ Neml, 27/44.

¹⁰⁶⁴ Kurtubi, *El Cami' li Ahkamil Kur'ân*, 16: 180.

¹⁰⁶⁵ Neml, 27/24.

¹⁰⁶⁶ Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 24: 201.

¹⁰⁶⁷ Ali İmran, 3/135.

¹⁰⁶⁸ Nisa, 4/ 110.

¹⁰⁶⁹ Bakara, 2/231.

¹⁰⁷⁰ Tevbe, 9/36.

¹⁰⁷¹ Talak, 65/ 1.

Kur'an-ı Kerim zulme örnekler vererek geçmiş toplumların ve peygamberlerin hayatlarından örnekler sunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de insan davranışlarına yansıyan şekliyle ortaya çıkan ilk davranış olarak niteleyebileceğimiz zulüm Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın Allah'ın emir ve yasaklarını çiğneyerek yasak meyveden yemeleridir. Yüce Allah Hz. Âdem ve Hz. Havva'yı yaratmış ve cennete yerleştirmiş ve onların orada dilediğince yaşamalarını serbest bırakmıştır. Onlara sadece bir ağaca yaklaşmamaları emredilmiştir. Fakat Şeytan'ın da vesvesesi ile onlar yasaklanmış olan meyveden yemişler ve Kur'an-ı Kerim'in tabiriyle zalimlerden olmuşlardır.¹⁰⁷² Kur'an-ı Kerim bu hitabı ile İnsanların kendilerine verilen halifelik sıfatının sınırsız olmadığı ve bu sınırlara uyması gerektiği aksi halde Allah'ın yasaklarının çiğnenmesini zalimane bir davranış olarak nitelemektedir.¹⁰⁷³ Yine Kur'an-ı Kerim'de Yunus'tan (a.s.) bahsedilmiş ve onun Ninovalılara gönderilen bir peygamber olduğu zikredilmiştir. Fakat Ninova halkı Hz. Yunus'u ve ilahi mesajları kabul etmeyip reddettikleri için Hz. Yunus tebliğle görevli olduğu beldeyi bırakıp terk etmişti. Daha sonra bir gemiye binmiş ve gemiden düşerek bir balığın karnında üç gün üç gece kalmıştır. Hz. Yunus balığın karnında iken daima *"Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Seni eksikliklerden uzak tutarım. Ben gerçekten (nefsine) zulmedenlerden oldum"*¹⁰⁷⁴ şekilden dua edip af ve mağfiret talep etmiş ve nihayetinde tevbesi kabul edilmiştir.¹⁰⁷⁵ Hz. Yunus'un Allah'ın kendisini elçi olarak gönderdiği Ninova halkını tebliğ etmekten vazgeçip gitmesi zulüm olarak tanımlanmıştır. Yüce Allah'ın bizler için belirlemiş olduğu sınırları aşmak, yapılması gerekeni yapmamak zulümdür. Kur'an-ı Kerim'de nefesine zulmeden olarak anılan peygamberlerden biride Hz. Musa'dır. Hz. Musa İsrailoğullarına gönderilmiş bir peygamber idi. O dönemde İsrailoğulları henüz güçlü olmayıp kendilerine zulmedilen ve haksızlık edilen bir kavim olduğu görülmektedir. Musa a.s. olgunluk çağına erişip genç olduğu zaman kendisine hikmet ve ilim verilmiştir.¹⁰⁷⁶ Hz. Musa'nın şehirde kavga eden bir israilî ile Kıpti arasına girip Kıpti'nin ölümüne sebep oluşu Kur'an-ı Kerim'de şöyle anlatılmaktadır: *"Mûsâ, halkın habersiz olduğu bir sırada şehre girdi. Orada biri kendi tarafından, diğeri düşmanı tarafından; kavga eden iki adam gördü. Kendi tarafından olan, düşmanına karşı ondan yardım istedi.*

¹⁰⁷² Bakara, 2/ 35.

¹⁰⁷³ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1: 336.

¹⁰⁷⁴ Enbiya, 21/ 87.

¹⁰⁷⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 6: 500-503.

¹⁰⁷⁶ Kasas, 28/ 14.

Mûsâ da ona bir yumruk indirip onu öldürdü. Mûsâ, “Bu şeytanın işidir. O, gerçekten apaçık bir saptırıcı düşmandır” dedi¹⁰⁷⁷. Bu olaydan hemen sonra Hz. Musa şöyle tevbe etmiştir. “Mûsâ, “Rabbim! Şüphesiz ben nefsimi zulmettim. Beni affet” dedi. Allah da onu affetti. Şüphesiz O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.¹⁰⁷⁸

Kur’an-ı Kerim bir tutum ve davranış olarak zulmü kınamış ve Allah’ın zalimleri sevmediğini belirtmiştir. Zalimler Allah’ın rızasını ve hoşnutluğunu kaybetmekle birlikte yapmış oldukları davranışlarının cezalarını da çekeceklerdir.¹⁰⁷⁹

4.5. Haddi Aşmak

Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın sevmediğini belirttiği davranışlardan birisi de Allah’ın belirlediği sınırları uymayıp haddi aşmaktır.

Had, sözlükte iki şeyin bir birbirine karışmasını sağlayan engel, sınır, hudud gibi anlamlara gelmektedir.¹⁰⁸⁰ Haddi aşmak belirlenmiş sınırları aşıp iznin olmadığı alanlara geçmektir.

Kur’an-ı Kerim’de üç yerde Allah’ın haddi aşanları sevmediği belirtilmiştir. Bunlardan ilki Bakara süresinde savaşla ilgili bir ayetin sonunda¹⁰⁸¹ diğeri Maide suresinde Allah’ın yaratmış olduğu helal şeylerden istifade edilmesi hakkında¹⁰⁸² diğeri Araf suresinde İnsanın Rabbine karşı yaklaşımını düzenleyen ayetin sonunda¹⁰⁸³ yer almaktadır.¹⁰⁸⁴

Haddi aşmak her şekilde insana zarar veren bir davranıştır. Nasıl ki insan beslenebileceği yemekten fazlasını yemeğe çalıştığında rahatsız olmaktadır. Bunun gibi hayatın diğer alanlarında da haddini aştığı zaman ya kendisine ya da başkasına zarar vermektedir. Haddi aşmanın en büyüğü insanın Allah’ı unutup kendisini aşırı seyerek veya önemseyerek kendisini ilahlık mertebesine çıkarmasıdır. Bu kulun kendi

¹⁰⁷⁷ Kasas, 28/15.

¹⁰⁷⁸ Kasas, 28/ 16.

¹⁰⁷⁹ Hud, 11/ 113.

¹⁰⁸⁰ İsfehani, *Müfredat Elfazil’Kur’ân*, 221.

¹⁰⁸¹ Bakara, 2/190.

¹⁰⁸² Maide, 5/ 87.

¹⁰⁸³ Araf, 7/ 55.

¹⁰⁸⁴ Abdalbaki, *el-Mu’cemu’l-Müfehres li Elfazi’l-Kur’âni’l-Kerim*, 191-192.

hareket alanını aşır Allah'ın ilahlık alanına girmesi demektir. Buna tuğyan denmektedir. Bu anlamda şirk koşmak ve küfür haddi aşmaktır. Allah'ın sınırlarına uymak müminlerin temel özelliklerindedir. Kur'an-ı Kerim şöyle buyurmaktadır; *"Bunlar, tövbe edenler, ibadet edenler, hamdedenler, oruç tutanlar, rükû' ve secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah'ın koyduğu sınırları hakkıyla koruyanlardır. Müminleri müjdele."*¹⁰⁸⁵

Mümin kimse yaşantısının her anında Allah'ın kendisine koyduğu sınırlara riayet eder ve Allah'ın hukukuna saygı duyar. Şüphesiz insan için, Allah'ın rızası ve hoşnutluğu, haddini aşmayıp hayatını Allah'ın rızası doğrultusunda yaşamasında saklıdır. Mümin davranışlarını ortaya koyarken haddini bilmelidir. Allah'ın hudutlarına saygı göstermeyip haddi aşanlar Kur'an-ı Kerim'in ifadesi ile kendilerine zulm etmiş olurlar. *"Ey peygamber! Kadınları boşamak istediğinizde, onları iddetlerini dikkate alarak (temizlik hâlinde) boşayın ve iddeti sayın. Rabbiniz olan Allah'a karşı gelmekten sakının. Apaçık bir hayâsızlık yapmaları dışında onları (bekleme süresince) evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmassınlar. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendine zulmetmiş olur. Bilemezsin, olur ki Allah, sonra yeni bir durum ortaya çıkarır."*¹⁰⁸⁶ Bir başka ayette *"Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın bunları aşmayın. Allah'ın koyduğu sınırları kim aşarsa, onlar zalimlerin ta kendileridir."*¹⁰⁸⁷ buyrulmuştur.

Kur'an-ı Kerim getirdiği düzenlemelerle savaş hukukunu yeniden düzenlemiş ve zorunlu olmadıkça savaşmayı uygun görmemiştir. İnsanların yaşam haklarını koruma altına almış, insanı yaşatmanın öldürmekten daha hayırlı olduğunu beyan etmiştir. Haksız yere bir kişiyi öldürmeyi bütün insanlığı öldürmek gibi kabul etmiş ve Haksız bir şekilde masum bir cana kıymayı yasaklamıştır. Savaşmayı saldırıya uğramak veya zulmü ortadan kaldırarak mazlumlara yardım etmek gibi net sebeplere bağlayarak güçlü olduğu zamanlarda bile haksız bir şekilde savaş açmayı uygun görmemiştir. Nazil olduğu dönemlerde Araplar arasında yaygın olan kabileciliği ve kabile savaşlarını reddederek güçlü olmayı zalim olma hakkı varmış gibi o dönemde meşru kabul edilen haksızlıkları yasaklamıştır. Savaşın zorunlu olduğu dönemlerde

¹⁰⁸⁵ Tevbe, 9/ 112.

¹⁰⁸⁶ Talak, 65/ 1.

¹⁰⁸⁷ Bakara, 2/ 229.

bile savaşmaya bir ahlak getirmiş savaş sırasında yaşlılara, zayıflara, kadınlara, din adamlarına, çocuklara ve çevreye zarar verilmesini yasaklamıştır. Öldürülen cesetlere kötülük yapılmasını onların burnunu kulağını ve diğer organlarına zarar vermeyi ve Savaşta kazanılan esirlere kötü davranılmasını yasaklamıştır.¹⁰⁸⁸

Haddi aşmak, yapılması istenenden fazlasını yapmak olduğu kadar yapılması emredilen davranışları az yapmak veya hiç yapmamak da haddi aşmaktır.¹⁰⁸⁹ Kur'an-ı Kerim yeryüzünde insanlar için bitirilmiş helal ve temiz olanlardan insanların rızıkklanmasını emretmiştir.¹⁰⁹⁰ İnsanların herhangi bir sebeple Allah'ın helal kıldığını haram haram kıldığını helal kılma yetkisi bulunmamaktadır. Kur'an-ı Kerim şöyle buyurmaktadır; *“Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz nimetleri (kendinize) haram etmeyin ve (Allah'ın koyduğu) sınırları aşmayın. Çünkü Allah, haddi aşanları sevmez.”*¹⁰⁹¹ Tefsir kitaplarımız bu ayetin sebebi nüzülü olarak Ashab-ı Kiram'ın kıyametten bahseden ayetlerin nüzulundan sonra Dünya hayatından ve nimetlerinden vazgeçerek kendilerini sadece ahiret hayatına hazırlayacak ibadete yöneldiklerini anlatmaktadır. Bazı sahabeler yemek yemeği bırakıp sürekli oruç tutmaya, geceleri uyumayıp sürekli namaz kılmaya, kadınlara yaklaşmamaya, güzel kokular sürünmemeye, güzel kıyafetleri terk edip eski kıyafet giymeye hatta cinselliklerini kaybetmek için hadım olmaya karar vermişlerdir. Durum Hz. Peygambere ulaştığı zaman sahabeyi yanına çağırıp yapmak düşüncesinde oldukları şeylerin doğru olmadığını haber vermiştir.¹⁰⁹² Ayette bahsedilen haddi aşmak haram olan bir şeyin helal kılınması olduğu gibi kendilerine helal ve temiz olan şeylerinde haram kılınmaması demektir. Kişinin helal ve temiz olan şeylerin kullanılmamasını davranışlarına yansıtması da haddi aşmak demektir.¹⁰⁹³

Kur'an-ı Kerim'de haddi aşmak olarak nitelenen davranışlardan biride dua ederken yapılan hadsizliklerdir. Dua, sözlükte nida etmek, davet etmek, çağırma demektir.¹⁰⁹⁴ İstilahta ise küçüğün büyükten, aczin güçlüden ihtiyaç ve arzusunu ciddi

¹⁰⁸⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2: 37.

¹⁰⁸⁹ İsfahani, *Müfredat Elfazil'Kur'an*, 221.

¹⁰⁹⁰ Maide, 5/ 4.

¹⁰⁹¹ Maide, 5/ 87.

¹⁰⁹² Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, 1: 507; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3: 367.

¹⁰⁹³ Mevdudi, *Tefhimu'l-Kur'an*, 1: 507.

¹⁰⁹⁴ İsfahani, *Müfredat Elfazil'Kur'an*, 315.

olarak istemesi ve rica etmesi demektir.¹⁰⁹⁵ Kişinin Rabbi ile olan iletişimi de demek olan duanın da uyulması gereken bir edebi olmalıdır. Çünkü dua etmek ibadetlerin özüdür.¹⁰⁹⁶ Allah talep edildiği zaman kullarının isteklerine de cevap verendir. Şöyle buyurmaktadır; “*Kullarım benden istedikleri zaman ben onlara yakınım*” Dua edilirken aciziyetin farkında olarak edilmelidir. Acizliğin bir tezahürü olarak yalvararak ve gizliden talep edilmelidir. Bu dikkatin eksilmesi Allah tarafından hoş karşılanmamış ve şiddetle reddedilmiştir.¹⁰⁹⁷ “*Rabbimize yalvara yalvara ve gizlice dua edin. Çünkü O, haddi aşanları sevmez.*”¹⁰⁹⁸

İnsan yapısı itibariyle sınırlı bir varlıktır. Onun akli, düşünmesi, kabiliyetleri, gücü ve yapabilecekleri sınırlıdır. İnsanın yaratılışındaki bu gerçekliğe dikkat etmesi ve ona uygun hareket etmesi gerekmektedir. İnsanın yapamayacağı, ulaşamayacağı, bilemeyeceği şeylere karşı yapısının zıddına biliyormuş yapabiliyormuş gibi davranması, kendisi için belirlenen sınırları aşip aksi şekilde hareket etmesi haddini aşması demektir. Kur’an-ı Kerim insanın bu sınırlılıklarına sık sık atıf yapmış ve sorumlulukları çerçevesi içerisinde hareket etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Allah’ın haddini aşip aşırı gidenleri sevmediğini belirtmiştir.

4.6. Fısk

Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın razı olmadığı davranışlardan biri de fısk’dır. Fısk davranışını gösteren kimseye de fasık denilmektedir.

Fısk sözlüklerde f-s-k/ف-س-ك kelimesinden mastardır. Sözlük anlamı çıkmak demektir.¹⁰⁹⁹ İbn Manzur, Arapların fıskı kabuğundan çıkan taze filiz için kullandıklarını aktarmaktadır. Yine farenin deliğinden çıkmasını da fısk olarak tanımlamış ve fareye füveysikah denilmiştir.¹¹⁰⁰

¹⁰⁹⁵ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 4: 70.

¹⁰⁹⁶ Razi, *Mefâtihu’l-Gayb*, 14: 133.

¹⁰⁹⁷ Razi, *Mefâtihu’l-Gayb*, 14: 136.

¹⁰⁹⁸ Araf, 7/ 55.

¹⁰⁹⁹ Mustafa v.dğr., *Mu’cem’ul Vasıt*, 688.

¹¹⁰⁰ İbn Manzur, *Lisanu’l- Arab*, 10: 308.

Fısk ismi fail kalıbında fasık olarak gelmektedir. İbn Manzur ibn Arabi'den naklen fasık kelimesinin cahiliye dönemi sözlerinde kullanılmadığını ve şiirlerinde geçmediğini rivayet etmektedir.¹¹⁰¹

Sözlüklerden anlaşıldığı kadarıyla cahiliye dönemlerinde dini bir anlam taşımayan fisk kavramı bu anlamını Kur'an-ı Kerim'in nazil olmasıyla birlikte almıştır.¹¹⁰² Daha sonraki dönemlerde fisk, şeriat dairesinden çıkmak,¹¹⁰³ hak yoldan çıkmak, dinden çıkmak, günaha meyletmek, Allah'ın emirlerini terk ve isyan anlamlarında kullanılmıştır.¹¹⁰⁴

İstılahta ise fisk kavramı hem küfrü hem de isyan olan inanç, söz, fiil ve davranışları ifade etmektedir. Çünkü inkâr da isyan da Allah'a itaatten çıkmaktır.¹¹⁰⁵ İsfahani Fıskın küfürden daha genel olduğunu söylemektedir. Zira fisk için günahın büyük ile küçük olmasının bir farkı yoksa da genelde büyük günahlar için kullanılmıştır. Dinin ahkâmını bozduğu, şer'i bir hüküm gerektirecek kadar büyük günah işleyen ve ona devam eden kimseye de fasık denilmektedir. Yine fitratın iktiza ettiğini ve aklın gerektirdiği hükümleri bozduğu için kâfire de fasık denilebilmektedir.¹¹⁰⁶ Yine inandığı ve şahadet ettiği halde amel etmeyen kimseye de fasık denilmiştir.¹¹⁰⁷

Bütün bunlarla birlikte ıstılahta fıskın anlam sahası netlik kazanmamaktadır. Asli anlamı olan çıkmaktan kinaye doğru yoldan her ayrılış fisk olarak tabir edilmiştir. Bu ayrılış küfür kavramı gibi ana hattan bir ayrılış olabildiği gibi tali yol sayabileceğimiz amellerin terkinde de isimlendirilmiştir. Ancak ıstilah sonraki dönemlerde fisk'ı iman ile küfür arasında küfrü gerektirmeyecek günahı kebir'e'yi tanımlamakta karar etmiştir. Yani fisk inanç boyutundan sıyrılarak sadece davranışlar bakımından eksiklikler ve kusurlar olarak nitelenmiş ve fasık amel ve davranış açısından eksik kimseleri tanımlayacak teknik bir tabire dönmüştür.

¹¹⁰¹ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 10: 308.

¹¹⁰² Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 186.

¹¹⁰³ İsfahani, *Müfredat Elfazil'Kur'an*, 636.

¹¹⁰⁴ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 10: 308.

¹¹⁰⁵ Karagöz, *Dini Kavramlar sözlüğü*, 186.

¹¹⁰⁶ İsfahani, *Müfredat Elfazil'Kur'an*, 636.

¹¹⁰⁷ Cürcani, *Kitabü't-Ta'rifat*, 164.

Bu anlam kayması fıskın kullanıldığı ayetlerin inişiyile de alakalıdır. Mekke dönemi nazil olan ayetlerde fısk küfür ve zulüm anlamına yakın ve eş kullanılmakta¹¹⁰⁸ iken Medine döneminde inen ayetler genel itibariyle muamelatla alakalı¹¹⁰⁹ konularda olmuştur.

Fısk, Kur'an-ı Kerim'de yedi yerde mastar, on yerde fiil ve otuz yedi yerde ismi fail babında sıfat hali olmak üzere toplamda elli dört defa geçmektedir.¹¹¹⁰

Kur'an-ı Kerim'de fısk kavramı, küfür, şirk, zulm ve nifak kavramlarıyla anlam bütünlüğünü ortaya çıkarmaktadır. Kur'an-ı Kerim'e bütünsel bakıldığı zaman fısk'ın eylemsel bir yönünün bulunduğu ve insan davranışlarını şekillendirdiği nihayetinde de insanı küfre, şirke, zulme ve nifaka götürdüğü ortaya çıkmaktadır. Kâfirin, müşriğin, zalimin ve münafık'ın davranışları fısk olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'de bu kavramlarla eş kullanılması birbirlerini tamamlayan karamlar nazarıyla ele alınmalıdır. Elmalılı Hamdi Yazır fıskı üç'e ayırmıştır. Ona göre birincisi günahı çirkin saymakla birlikte ara sıra yapmak. İkincisi üzerine düşerek devamlı yapmak. Üçüncüsü çirkinliği inkâr ederek devamlı yapmaktır. Üçüncü tabaka küfür tabakasıdır demektedir.¹¹¹¹ Görüldüğü gibi fıskın her katmanında eylemsel bir yön bulunmaktadır.

Fısk bazı yerlerde küfür kavramı ile aynı anlamda kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de; “*Andolsun, biz sana apaçık âyetler indirdik. Bunları ancak fasıklar inkâr eder.*”¹¹¹² buyrularak fasık olmak kâfir olmakla aynı anlamda kullanılmıştır. Bir başka ayette “*Allah, içinizden, iman edip de salih ameller işleyenlere, kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağına, onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice yerleştireceğine, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka emniyete kavuşturacağına dair vaatte bulunmuştur. Onlar bana kulluk eder ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar. Artık bundan sonra kimler inkâr ederse, işte onlar fasıkların ta kendileridir.*”¹¹¹³ Buyrularak iman edip salih amel işleyen kimselerin bundan sonra inkâr etmelerini, yani iman edip Salih amel işlemeyi

¹¹⁰⁸ Bkz. Araf, 7/132; Araf, 7/ 145; Neml, 27/ 12; Kasas, 28/31-32; Zariyat, 51/ 46; Enbiya, 21/74.

¹¹⁰⁹ Bkz, Bakara, 2/197; bakara, 2/ 282; Ali imram, 3/81-82; nur, 24/4; Münafıkun, 63/4-6. Maide, 5/3; Maide, 5/107-108

¹¹¹⁰ Abdulbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 519-520.

¹¹¹¹ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 1: 301.

¹¹¹² Bakara, 2/ 99.

¹¹¹³ Nur, 24/ 55.

terk ederek inkâr etmeyi fisk olarak tanımlanmıştır. Kur'an-ı Kerim kendilerine hak beyan edilip herşey ortaya çıktıktan sonra haktan sapmayı fisk olarak nitelemektedir.¹¹¹⁴

Kur'an-ı Kerim'e göre fisk davranışını ilk ortaya koyan varlık şeytandır. Daha önce de işaret edildiği üzere şeytan Hz. Âdem'e secde etmek üzere emredilmiş ancak kibirlenerek bu emri yerine getirmemiş ve hak yoldan çıkmıştır. Kur'an-ı Kerim onun bu davranışını fisk olarak nitelemektedir.¹¹¹⁵

Kur'an-ı Kerim'de fisk ile zulüm aynı ayette zikredilmiş, Yahudilerin Allahın kelamını değiştirmeleri fasıklık olarak nitelendirilmiş ve zalim oldukları beyan edilmiştir. *“Hani “Şu memlekete girin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin. Kapısından eğilerek tevazu ile girin ve “hutta” deyin ki, biz de sizin hatalarınızı bağışlayalım. İyilik edenlere ise daha da fazlasını vereceğiz” demiştik. Derken onların içindeki zalimler, sözü kendilerine söylenenden başka şekle soktular. Bizde fiskları sebebiyle, o zalimlere gökten bir azab indirdik.”*¹¹¹⁶Razi ayeti tefsir ederken Ebu Müslim'den naklen, burada fiskın zulümden sonra zikredilmesine değinerek fiskın büyük günahlardan olduğunu söylemektedir. Ona göre zulüm büyük günahlardan da büyük günahlardan da olabilmektedir. *“şüphesiz şirk büyük bir zulümdür”* ayetinde de olduğu gibi eğer büyük küçük olmasaydı ayette büyük diye nitelendirilmezdi. Buradaki günah olan davranışın büyük olduğunu belirtmek için fisk tabiri kullanılmıştır demektedir.¹¹¹⁷

Kur'an-ı Kerim şirk'in kendisini değil müşriğin davranışlarını fisk olarak nitelemektedir. Müşriklerin çıkarperest tavır ve davranışları yine onların güçlü oldukları zaman gösterdikleri tavırlar fisk olarak nitelenmektedir. *“Allah'a ortak koşanların Allah katında ve resulü yanında bir ahdi nasıl olabilir? Ancak Mescid-i Haram'ın yanında kendileriyle antlaşma yaptıklarınız başkadır. Bunlar size karşı dürüst davrandığı sürece, siz de onlara dürüst davranın. Çünkü Allah, kendine karşı gelmekten sakınanları sever. Onların bir ahdi nasıl olabilir ki! Eğer onlar size üstün gelselerdi, sizin hakkınızda ne akrabalık(bağlarını), ne de antlaşma gözetirlerdi.*

¹¹¹⁴ Yunus, 10/ 32-33.

¹¹¹⁵ Kehf, 18/ 50.

¹¹¹⁶ Bakara, 2/ 58-59.

¹¹¹⁷ Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3: 98.

*Ağızlarıyla sizi hoşnut etmeye çalışıyorlar, oysa kalpleri buna karşı çıkıyor. Onların pek çoğu fasık kimselerdir.*¹¹¹⁸ Ayette bütününün değil çoğunun fasık kimse olarak nitelendirilmesi dikkat çekicidir. Kurtubi bütün kâfirlerin fasık olduğunu vurgulayarak burada bu şekildeki ayırımın özellikle ahitlerini bozanlar ve büyük kötülük işleyenler olduğunu söylemektedir.¹¹¹⁹

Kur'an-ı Kerim münafıklardan da bahsederek onların müminlerin özellikleri hilafına insanlara iyiliği yasaklamaları ve onları iyilikten men etmeleri ve cimrilik yapmalarından ve Allah'ı zikretmeyi unutmalarından dolayı onların hak yoldan çıkmış olduklarını ve batıl olan bir yolun davranışlarını sergilediklerini beyan etmektedir.¹¹²⁰ *"Münafık erkekler ve münafık kadınlar birbirlerindedir. (birbirlerinin benzeridir). Kötülüğü emredip iyiliği yasaklarlar, ellerini de sıkı tutarlar. Onlar Allah'ı unuttular; Allah da onları unuttu. Şüphesiz münafıklar, fasıkların ta kendileridir."*¹¹²¹ Münafıkların gösterdikleri davranışlar Allah'ın razı olmadığı davranışlardır.

Kur'an-ı Kerim'de fasıkların en belirgin davranışlarından biri de sözünde durmayıp verdiği sözden dönmektir. Fasık kimseler Kur'an-ı Kerim'in tanımlamasıyla gerçeği bilen ancak bu gerçeklere rağmen hakkı ve hakikati bile bile terkeden ve sözünden dönem kimselerdir. Kur'an-ı Kerim'de *"Allah, bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez. İman edenler onun, Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu bilirler. Küfre saplananlar ise, "Allah, örnek olarak bununla neyi kastetmiştir?" derler. (Allah) onunla birçoklarını saptırır, birçoklarını da doğru yola iletir. Onunla ancak fasıkları saptırır.*¹¹²² buyrulur bu gerçeğe dikkat çekilmektedir.

Kur'an-ı Kerim Allahtan başkası adına kesilen hayvanların kabul edilmeyeceğini bunun insanı şirke götüreceğini ve Allah'ı unutturan, onun yolundan ayıran ve onun rızasını kaybettiren her davranışı fiske olarak değerlendirmektedir. *"Ölmüş hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, (henüz canı*

¹¹¹⁸ Tevbe, 9/ 7-8.

¹¹¹⁹ Kurtubi, *El Cami' li Ahkamil Kur'an*, 10: 120.

¹¹²⁰ Cemaatun min el ulama, *El Misbahul Münir fi Tezhibi Tefsiri İbn Kesir*, (Riyad, Dar'ul Selam, İkinci baskı, 1421 h.), 578.

¹¹²¹ Tevbe, 9/ 67.

¹¹²² Bakara, 2/ 26.

çıkılmış iken) kestikleriniz hariç; boğulmuş, darbe sonucu ölmüş, yüksekten düşerek ölmüş, boynuzlanarak ölmüş ve yırtıcı hayvan tarafından parçalanmış hayvanlar ile dikili taşlar üzerinde boğazlanan hayvanlar, bir de fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kıldı. İşte bütün bunlar fısktır. Bugün kâfirler dininizden (onu yok etmekten) ümitlerini kestiler. Artık onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim. Kim şiddetli açlık durumunda zorda kalır, günaha meyletmeksizin (haram etlerden) yerse, şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.¹¹²³

Kur'an-ı Kerim'e göre fasıkın en belirgin davranışlarından birisi yalan söylemesi ve yalanla birlikte islam toplumunun arasında kin ve düşmanlık çıkarmayı amaçlamasıdır. Kur'an-ı Kerim bu tür insanlara karşı dikkatli olmamızı ve bize ulaşan her haberi tahkik etmemizi emretmektedir. *“Ey iman edenler! Size bir fasık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın.”¹¹²⁴* Kur'an-ı Kerim masum ve temiz kadınlara iftira atmanın da fısk bir davranış olduğu belirterek ancak fasıkların böyle yapacağını, Bu fasıkların şahitliklerinin ebedi olarak kabul edilmemesini emretmektedir.¹¹²⁵

Kur'an-ı Kerim gerek fert olarak gerekse de toplum olarak hiçbir topluluğun bir başkasını alaya almamasını bunun kötü bir davranış şekli olduğu belirterek, insanların birbirlerini de lakaplarla anmasını yasaklamaktadır. Kur'an-ı Kerim bunu imanda sonra fasıklık olarak niteleyerek ne kadar kötü bir davranış olduğunu da belirtmektedir. *Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık ne kötü bir namdır! Kim de tövbe etmezse, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir.¹¹²⁶*

Kur'an-ı Kerim önceki toplumların yaşamlarından da örnekler vererek fıskın ve fasık kimselerin her zaman ve her toplumda yaşamış olduklarına dikkat çekmektedir.¹¹²⁷ Onların kendilerine peygamberler gönderildikten ve kendilerine kitap

¹¹²³ Maide, 5/ 3.

¹¹²⁴ Hucurat, 49/6.

¹¹²⁵ Nur, 24/ 4.

¹¹²⁶ Hucurat, 49/ 11.

¹¹²⁷ Araf, 7/ 101-102.

verildikten sonra inkâr etmelerini ve yoldan çıkmalarını fisk olarak nitelendirmiştir.¹¹²⁸

Yine Lut a.s kavminden de bahsedilmiş ve onların azgınlıkları ve ahlaksız davranışları fasık bir toplum özelliği olarak anılmıştır.¹¹²⁹ Kur'an-ı Kerim İsrailoğullarının Cumartesi gününün kutsallığı ve o günde yapılması yasak olan şeylerde samimi olmadıklarından bahsederek, onların ilahi emirlere uyma noktasında içten bir kabul göstermediklerini ve emirleri dolaylı yollardan çiğnemeyi alışkanlık edindiklerini beyan etmektedir. Onların Cumartesi günü yasaklarına uymamalarını fasıklık olarak nitelemektedir. Yüce Allah Yahudiler için kutsal gün olarak cumartesiye belirlemiş ve o günde onlardan bir takım ibadetleri yapmalarını ve bir takım şeylerden uzak durmalarını istemiştir. Bunlara Cumartesi yasakları denilmektedir. Örneğin, o günde avlanmak yasaklanmış idi. Ancak ayette de belirtildiği gibi cumartesi günleri balık daha çok oluyordu. Bunun üzerine Yahudiler hem cumartesi yaşağını şeklen delmemek hemde avdan geri kalmamak için ağlarını cumadan atıp pazardan toplamak üzere bir sistem kurmuşlardı. Bu şekilde kendilerini cumartesi yaşağını da delmemiş sayıyorlardı. Kur'an-ı Kerim onların bu açgözlü davranışlarını kınamakta ve onları yoldan çıkmış ve bu davranışlarını fisk olarak nitelemektedir.¹¹³⁰ Bir başka ayette Yahudilerin yurdu fasıklar yurdu olarak nitelenmiş¹¹³¹ ve ilahi kanunlara ve kurallara uymayan bir toplum olarak nitelenmişlerdir.

Kur'an-ı Kerim'e göre ancak fasıklar topluluğu Allah'ın hükümleriyle hükmetmezler.¹¹³² Fasıkların fisk işlemelerinden ötürü alçaltıcı bir azaba çarptırılacaklarını buyurmaktadır. *“İnkâr edenler ateşe sunuldukları gün, (onlara şöyle denir:) “Dünyadaki hayatınızda güzelliklerinizi bitirdiniz, onların zevkini sürdünüz. Bugün ise yeryüzünde haksız yere büyüklük taslamanızdan ve fisk işlemenizden dolayı, alçaltıcı bir azapla cezalandırılacaksınız.”*¹¹³³ Ayeti kerimeyi tefsir eden Fahrettin Razi buradaki fiskın davranışlardaki günahlar ve kötülükler

¹¹²⁸ Hadid, 57/ 26.

¹¹²⁹ Enbiya, 21/ 74.

¹¹³⁰ Araf, 7/ 163.

¹¹³¹ Araf, 7/ 145.

¹¹³² Maide, 5/ 47.

¹¹³³ Ahkaf, 46/ 20.

olduğunu zikrederek azaba düşür olmanın sebeplerini küfür ve fiske olarak açıklamıştır. Razi buradaki fiske atıf sebebiyle küfürden farklı olması gerektiğini belirterek fiske emredilenleri yapmamak, yasaklananları da yapmak olarak tefsir etmiştir.¹¹³⁴

4.7. Ribâ

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın yapılmasını yasakladığı davranışlardan biri de faiz almaktır. Yüce Allah bu konuda kesin ve net bir hüküm koymuş ve faizi yasaklamıştır. Kur'an-ı Kerim'de faiz Allah'a ve peygamberine savaşı açmak olarak nitelendirilmiştir. *“Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve eğer gerçekten iman etmiş kimselerseniz, faizden geriye kalanı bırakın. Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve Resûlüyle savaşı girdiğinizi bilin. Eğer tövbe edecek olursanız, anaparalarınız sizindir. Böylece siz ne başkalarına haksızlık etmiş olursunuz, ne de başkaları size haksızlık etmiş olur.”*¹¹³⁵

Kur'an-ı Kerim'de faiz riba olarak isimlendirilmiştir. Riba r-b-v(رِبَو) kökünden türemiş mastardır. Sözlükte artmak, çoğalmak, nemalanmak, yükseğe çıkma,¹¹³⁶ şişme anlamlarına gelmektedir. Sözlük anlamıyla riba “bir şeyin kendi içinde bulunan hem de iki şey arasında mukayeseden doğan fazlalığı” ifade etmektedir.¹¹³⁷ İstilahta ise Alım satımlarda ana mala eklenen fazlalıktır.¹¹³⁸

Kur'an-ı Kerim ribayı hem sözlük anlamıyla hem de terim anlamıyla kullanmıştır. Kur'an-ı Kerim'de riba toplam on dokuz ayette geçmekte olup bunların on birinde sözlük anlamıyla sekiz ayette ise terim anlamıyla kullanılmıştır.¹¹³⁹

Cahiliyye dönemi araplar arasında riba, alış-verişlerde olan faiz için kullanılmaktaydı. Araplar borçlandıkları zaman ve ödeme zamanında ödeyemediklerinde alacaklısına borcunu ödeyemeyeceğini ‘irba et’ diyerek arttırmasını söylerlerdi. Böylece borç artarak ertelenirdi.¹¹⁴⁰ Bu şekilde vadenin uzaması durumunda faiz miktarı da artmaktaydı. Kur'an-ı Kerim nazil olduğu dönemde

¹¹³⁴ Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 29: 25.

¹¹³⁵ Bakara, 2/ 278-279.

¹¹³⁶ İsmail Özsoy, “Faiz”, *Türkiye İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul, Türkiye diyanet Yayınları, 1995), 12: 110.

¹¹³⁷ Özsoy, “Faiz”, 12: 110.

¹¹³⁸ İsfehani, *Müfredat Elfazil'Kur'ân*, 340.

¹¹³⁹ Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 300.

¹¹⁴⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2: 264.

cahiliye Arapları arasında yaygın olan faiz işlemine izin vermemiş ve ribayı yasaklamıştır.¹¹⁴¹ Ayette de belirtildiği gibi faizle sadaka arasında zıd bir yön vardır. Zira sadaka Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için verilen maldan bir eksiltmedir. Faiz ise Allah'ın yasaklamasına rağmen malda bir arttırma talebidir.¹¹⁴²

Kur'an-ı Kerim, nazil olmaya başlamasıyla birlikte insanların toplumsal ve bireysel hayatlarını tanzim edecek birçok kural vaz etmiş ve yeni bir yaşam sistemi inşa etmiştir. Bu yeni sistem sosyal yaşamın temelini adalet terazisi ile bina etmiş ve insanlar arasında eşitlik ve adaletin hâkim olmasını arzu etmiştir. Ekonomik ve ticari hayatında devam etmesini sağlamış fakat sistem içerisindeki hastalıklı yönleri tedavi etmiştir. Yeni bir islami iktisat sistemi gelişmiş ve yeni sistem ticari faaliyetleri helal üzerine bina etmiştir. Haksız bir uygulama olan faiz kaldırılmış, emek övülmüş ve emekçinin ve üretim sahibinin kazancı kendisine iade edilmiştir. Faizin hak ve emek sömürüsü olması, sermayenin belirli kişiler elinde toplanması, üretimi teşvik etmeyip emek harcamadan zenginliği getirmesi ve tekelleşmeyi sağlamasından ve toplum arasında ekonomik dengesizliği besleyerek insanlar arasında kin ve nefreti yaymasından dolayı yasaklanmıştır.¹¹⁴³ Faizin alış-veriş gibi olmadığı vurgulanarak alış-verişin helal, faizin haram olduğu beyan edilmiştir. Faiz alanlar kınanmış, tevbe etmedikleri takdirde azab ile tehdit edilmişlerdir. Kur'an-ı Kerim şöyle buyurmaktadır; *“Faiz yiyenler, ancak Şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, “Alışveriş de faiz gibidir” demelerinden dolayıdır. Oysa Allah, alışverişini helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüte uyararak) faizden vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah'a kalmıştır. (Allah, onu affeder.) Kim tekrar (faize) dönerse, işte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalacaklardır. Allah, faiz malını mahveder, sadakaları ise artırır (bereketlendirir). Allah, hiçbir günahkâr nankörü sevmez. Şüphesiz iman edip salih ameller işleyen, namazı dosdoğru kılan ve zekâtı verenlerin mükâfatları Rableri katındadır. Onlara korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır. Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve eğer gerçekten iman etmiş kimselerseniz, faizden geriye kalanı bırakın. Eğer böyle yapmazsanız,*

¹¹⁴¹ Rum, 30/ 39.

¹¹⁴² Razi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 7: 91.

¹¹⁴³ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 2: 275-279; Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 1: 217-221.

*Allah ve Resûlüyle savaşa girdiğinizi bilin. Eğer tövbe edecek olursanız, anaparalarınız sizindir. Böylece siz ne başkalarına haksızlık etmiş olursunuz, ne de başkaları size haksızlık etmiş olur.*¹¹⁴⁴

Cahiliyye döneminde faiz alanlar eğer borçluları borçlarını ödeyemediklerinde ekledikleri faizi anaparaya ekler yeni faizi bütünü üzerinden hesaplardı. Kur'an-ı Kerim bu uygulamayı da kaldırmış ve faizin anaparaya dâhil edilemeyeceğini beyan etmiştir.¹¹⁴⁵

Kur'an-ı Kerim haksız bir kazanç olarak faizin önceki ümmetlerde de yasaklanmış olduğunu, Yahudiler örnek gösterilerek beyan etmiş ve onların bu yasağı çiğnemelerinden dolayı kendilerine önceden helal kılınmış birçok nimetin yasaklandığını buyurmuştur.¹¹⁴⁶

Netice itibariyle faiz haksız kazanç olmasından ve kişiye ve topluma birçok zararları bulunduğu haram kılınmış ve yasaklanmıştır. Yüce Allah faizcilik yapanları kendisine ve rasulüne savaş açmış kabul ederek inananların bundan uzak durmalarını emretmiştir.

4.8. İhanet

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın razı olmadığı davranışlardan biride ihanettir. Allah'ın hoşnutluğunu kaybettiren bir davranış olarak ihanet, verilen sözü tutmamak, ahdini bozmak demektir.

İhanet Arapçada ha-ve-ne (خ-و-ن) kökünden if'al vezninde mastardır. Ha-ve-ne (خ-و-ن) sözlükte ihanet etmek, aldatmak, sözü tutmamak, gerçeğe aykırı iş yapmak demektir.¹¹⁴⁷ Güvenin zıddıdır. İhanet eden kimseye hain denilmektedir. İsfehani, ihanet ile nifakın yakın anlamda olduğunu, ihanetin anlaşma ve sözleşmelerde nifakın ise dini konularda olduğunu söylemektedir.¹¹⁴⁸ İhanet etmek bir emanet üzerinde ortaya çıkmaktadır. Birine ihanet onun emanetine sadık kalamamak, ihanet etmek

¹¹⁴⁴ Bakara, 2/ 275-279.

¹¹⁴⁵ Ali imran, 3 /130.

¹¹⁴⁶ Nisa, 4/ 160-161.

¹¹⁴⁷ İsfehani, *Müfredat Elfazil'Kur'ân*, 305.

¹¹⁴⁸ İsfehani, *Müfredat Elfazil'Kur'ân*, 305.

demektir. Hain, ihanet eden, zarar vermektten, üzmektten ve kötülük yapmaktan hoşlanan kimseye denilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de on ayette isim olarak altı ayette fiil olarak toplam on altı ayette geçmektedir.¹¹⁴⁹

Kur'an-ı Kerim'de ihanet esas anlamını Enfal suresinde bulmaktadır. Kur'an-ı Kerim insanın emaneti yüklendiğini hatırlatarak,¹¹⁵⁰ onun emaneti yüklenmesini korumakla mükellef olduğu her türlü fitri ve ilahi yükümlülükleri içermektedir.¹¹⁵¹ İnsanoğlu Allah'a söz vermiş bir varlık olarak sözünü tutmak ve Rabbine karşı yükümlülüklerini yerine getirmek zorundadır. İnsanoğlunun Rabbine karşı hainlik etmesi en başta onu bırakıp kendisine başka ilahlar edinmesi veya ona ortak koşmasıdır. Allah'a inanan insanlara mümin denilmesi de onun emanetin hakkına riayet eden olarak güvenilir olması manasınadır. Mümin kimse yüklendiği ilahi sorumlulukların farkında olarak Allah'a hiçbir zaman eş koşmayan ve onu inkâr etmeyen kimse demektir. Yüce Allah müminleri savunmakta ve hainleri sevmemektedir.¹¹⁵² Peygambere ihanet ise onun tebliğ ettiği ilahi mesajlara uyup gereğini yapmamak, onu kendilerine ileten elçiye sahip çıkmamak ve ona düşmanlık etmek demektir. Kur'an-ı Kerim'e göre mümin kimse peygamberi her şeyden daha öncelikli korumak ve sevmek zorundadır. Kur'an-ı Kerim peygambere itaat edilmesini ve onun verdiği hükümlere uyulmasını emrederek, peygamberin verdiği kararlara muhalefet edilmemesini emretmiştir.¹¹⁵³ Aralarında hakem olarak onu seçmeliler ve onun verdiği hükümlere razı olmak zorundadırlar.¹¹⁵⁴ Kur'an-ı Kerim insanların kendi aralarındaki ahitlere ve emanetlere de uymasını emretmektedir. Emanet, Nisa suresinde geçtiği üzere Allah'a ait haklarda ve insanlara ait haklarda maddi, manevi, mali veya mali olmayan bütün haklar anlamında tefsir edilmiştir.¹¹⁵⁵ Bununla birlikte müslümanların kendi aralarında da mal, can ırz ve namus gibi dokunulmazlıkları vardır. Ve bu dokunulmaz alanlar önemle korunmalıdır. Şüphesiz Kur'an-ı Kerim'in inşa etmeye çalıştığı toplumun ilk özelliği güven toplumu olmasıdır. Güven

¹¹⁴⁹ Abdalbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 248.

¹¹⁵⁰ Ahzab, 33/ 72.

¹¹⁵¹ Kurtubi, *El Cami' li Ahkamil Kur'ân*, 9: 492.

¹¹⁵² Hac, 22/ 38.

¹¹⁵³ Ahzab, 33/ 36.

¹¹⁵⁴ Nisa, 4/ 65.

¹¹⁵⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 3: 12.

toplumunun fertleri aralarındaki ilişkiyi emin olma üzerine sürdürecektir ve kendi aralarında hainlik yapmayacaklardır. Güvenilir olmak mümin kimselerin özellikleri hain olmak ise güvenilmez, münafık kimselerin özellikleridir.¹¹⁵⁶ Kur'an-ı Kerim'e göre insana verilen mal, evlat gibi her şey birer emanettir ve imtihan aracıdır.¹¹⁵⁷ Bu imtihan araçları insanlara süslü gösterilmiş ve sevdirmişdir. Ancak Allah katında olan ve ahiret yurdunda olan bu dünyadakilerden daha hayırlıdır.¹¹⁵⁸ İnsanoğlu bu gerçekliğin farkına vararak görev ve sorumluluklarını yerine getirmeli ve hainlik yapmamalıdır. Kur'an-ı Kerim şöyle buyurmaktadır; *“Ey iman edenler! Allah'a ve Peygamber'e hainlik etmeyin. Bile bile kendi (aranızdaki) emanetlerinize de hainlik etmeyin.”*¹¹⁵⁹

Kur'an-ı Kerim insanın kendi bedenine karşı da sorumlulukları olduğunu hatırlatarak bedeni ihtiyaçların karşılanmamasını da kendisine karşı ihanet olarak tanımlamaktadır. Oruç farz kılındıktan sonra ilk dönemlerde Müslümanlar yeme, içme ve cima gibi bedeni ihtiyaçlarını akşamdan yatsı vaktine kadar ki süre içerisinde giderirlerdi ve ertesi gün iftar vaktine kadar oruçlu sayılırlardı. Bunun insanlar arasında zorlukları ortaya çıktıktan sonra Hz. Ömer durumu Hz. Peygambere aksettirince gece vakti içinde yeme, içme ve cinsellik için izin verilen ayetler nazil olmuştur.¹¹⁶⁰ *“Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar, size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz. Allah, (Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşıp) kendinize ihanet etmekte olduğunuzu bildi de tövbenizi kabul edip sizi affetti. Artık eşlerinize yaklaşın ve Allah'ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi arayın. Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarınca) kadar yiyin, için. Sonra da akşama kadar orucu tam tutun. Bununla birlikte siz mescitlerde itikâfta iken eşlerinize yaklaşmayın. Bunlar, Allah'ın koyduğu sınırlardır. Bu sınırlara yaklaşmayın. Allah, kendine karşı gelmekten sakınsınlar diye, âyetlerini insanlara böylece açıklar.”*¹¹⁶¹

¹¹⁵⁶ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4: 240.

¹¹⁵⁷ Enfal, 8/28.

¹¹⁵⁸ Ali imran, 3/ 14.

¹¹⁵⁹ Enfal, 8/ 27.

¹¹⁶⁰ Cemaatun min el ulama, *El Misbahul Münir fi tezhibi tefsiri ibn kesir*, 1: 134.

¹¹⁶¹ Bakara, 2 /187.

Kur'an-ı Kerim ihanet etmenin münafıkların karakteristik bir davranış şekli olduğunu söyleyerek Hz. Peygamber'e onların ihanetlerini dikkate almamasını buyurmaktadır. Bedir Savaşı'ndan sonra müşriklerden esir olarak alınanlar fide karşılığında serbest bırakılmışlardı. Kurtubi tefsirinde İbn Arabî'den naklen şöyle demektedir; Müşrikler esir düştüklerinde onlardan bir kısmı İslam'dan bahsetmeye başlamışlardı. Fakat bu konuda kararlı değillerdi. Onlar Müslümanlara yanaşıyorlar fakat müşriklerden de uzaklaşmamaya çalışıyorlardı.¹¹⁶² Onların bu tavırları üzerine Kuran'ı Kerim *“Eğer sana hainlik etmek isterlerse, (bil ki) onlar daha önce Allah'a da hainlik etmişlerdi de Allah onlara karşı (sana) imkân vermişti. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”*¹¹⁶³ buyurarak onların daha önceden Allah'ı inkâr ettiklerini peygamberini kabul etmediklerini ve peygamberine komplo ve suikast gibi kötülükler planladıkları hatırlatmış, ihanet etmenin onların karakteristik bir davranışı olduğunu belirterek Hz. Peygamberi teskin etmiştir.

Kur'an-ı Kerim ihanet etmemenin ne kadar önemli bir özellik olduğunun da altını çizerek Hz. Yusuf'un bu konuda davranışını örnek göstermekte ve hainlerin asla başarıya ulaşamayacağını belirtmektedir. Hz. Yusuf Mısır'da kralın sarayında iken kralın eşi Züleyha Hz. Yusuf'a gönlünü kaptırmış ve bir gün baş başa kaldıkları zaman ondan murat almak istemişti. Hz. Yusuf Züleyha'dan kaçarken elbisesi arkadan yırtılmış ve bunun üzerine kral Hz. Yusuf'u zindana attırmıştı. Zindanda iken kralın rüyasını tabir etmesi üzerine kraldan bu meseleyi araştırmasını istemiş ve kralın karısının itirafı sonucu gerçek ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine Hz. Yusuf şöyle demişti; *“(Yusuf), “Benim böyle yapmam, Aziz'in; yokluğunda, benim kendisine hainlik etmediğimi ve Allah'ın, hainlerin tuzaklarını başarıya ulaştırmayacağını bilmesi içindi” dedi.”*¹¹⁶⁴

Kur'an-ı Kerim ihanetin kötü bir davranış olduğunu vurgulayarak onun hiçbir sebeple savunulmamasını istemektedir. Hz. Peygamber döneminde yapılan bir hırsızlık vakasından sonra nazil olan bu ayetler bir Müslümanın yaptığı hırsızlığı bir Yahudi'ye iftira etmesinden sonra Hz. Peygambere uyarı olarak nazil olmuştur. Kaynaklarda geçtiği üzere Tu'me b. Übeyrik adında biri bir gün bir zırh çalmış ve bir

¹¹⁶² Kurtubi, *El'Camî' li-Ahkamil Kur'ân*, 10: 84.

¹¹⁶³ Enfal, 8/ 71.

¹¹⁶⁴ Yusuf, 12/ 52.

un torbası içerisinde bir Yahudi'nin evine bırakmıştır. Tu'me aranmış ve zırh bulanamamış un izi takip edilerek Yahudi'nin evine gidilmiştir. Kavminin ileri gelenleri Tu'me için şahitlik yapınca suç Yahudi'nin üzerinde kalmıştır. Hz. Peygamberden hüküm verilmesini istedikleri zaman ayetler nazil olmuş ve olay açıklığa kavuşmuştur. Ayette buyrulan Nefsine hainlik etmek kişinin gelir sağlamak zannıyla bir zarara sebep olmasıdır. Kişinin bir günah işlemeye gayret ederek kendisini azaba müstahak hale getirmesi nefesine hainlik etmesi olarak tefsir edilmiştir.¹¹⁶⁵ Kur'an-ı Kerim bu tip kimselerin hainliklerini gizlemek için geceleri plan kurduklarını, gizli iş yaptıklarını Ancak Allah'ın ilmiyle her şeyi kuşattığını ve her şeyden haberdar olduğunu haber vermektedir. Kur'an-ı Kerim bu konuda şöyle buyurmaktadır; *(Ey Muhammed!) Biz sana Kitab'ı (Kur'an'ı) hak olarak indirdik ki, insanlar arasında Allah'ın sana öğrettikleri ile hüküm veresin. Sakın hainlerin savunucusu olma. Allah'tan bağışlama dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. Kendilerine hainlik edenleri savunma. Zira Allah, hiçbir haini, hiçbir günahkârı sevmez. Bunlar, insanlardan gizlenmeye çalışırlar da Allah'tan gizlenmezler. Hâlbuki Allah, geceleyin, razı olmayacağı sözleri kurarlarken onlarla beraberdir. Allah, onların yaptıklarını (ilmiyle) kuşatmıştır.*¹¹⁶⁶

Kur'an-ı Kerim'e göre ihanet asla müminlerin bir davranışı olamaz. Bu durum savaş dönemlerinde dahi böyledir. Eğer Müslüman toplum savaş halinde iken daha önceden yapmış oldukları sözleşmelere riayet edilmeyeceğinden korkar iseler yine de onlara hainlik yapma fırsatı doğmaz. Ancak onlar yapılan sözleşmeleri bozmak hakkına sahiptirler ve bu durumu da ilgililere bildirmelidirler. Yapılan sözleşmelerin geçerliliği devam ediyorken buna aykırı hareket etmek müslümanlara yakışmaz. Çünkü Antlaşma ortada iken kurallara riayet etmeyip savaş ilan etmek de doğru değildir. Allah haince davranışları tasvip etmemektedir.¹¹⁶⁷ Kur'an-ı Kerim şöyle buyurmaktadır; *(Antlaşma yaptığın) bir kavmin hainlik etmesinden korkarsan, sen de antlaşmayı bozduğunu aynı şekilde onlara bildir. Çünkü Allah, hainleri sevmez.*¹¹⁶⁸

Kur'an-ı Kerim hainlik noktasında geçmiş toplumlardan örnekler vererek esas ihanetin Allah'ı inkâr etmek ve onu unutmak olduğunu ve eldeki nimetin kıymetlerini

¹¹⁶⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 3: 84-86.

¹¹⁶⁶ Nisa, 4/ 105- 107.

¹¹⁶⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 4: 268-269.

¹¹⁶⁸ Enfal, 8/ 58.

bilmemek olduğunu söylemektedir. Hz. Nuh ve Hz. Lut a.s.'ların eşleri dünya ve ahiret mutluluğunu kazanabilecekleri en güzel yerde ve imkânlarda iken onlar peygamber olan eşlerine ihanet etmişlerdir. Hz. Nuh'un karısı kendisine inanmamış ona deli demiş ve bozgunculuk yapmış, Hz. Lut'un karısı da evlerine gelen misafirleri gizliden kavmine haber vermiş münafıklık yapmıştır. Her ikisi de münafıkça davranarak emanete ihanet etmişlerdir. Zira peygamberlere karşı en küçük bir hıyanet bile küfürdür. Ayette misal verilen iki kadın eşlerine karşı ahlaksızlık yapmamışlar fakat peygamber eşlerine karşı itaatsizlikte bulunmuşlar eldeki nimetin kıymetini bilemişlerdir. Onların göstermiş oldukları münafıkça davranışları ihanet olarak tanımlanmış ve onların helak olmalarına sebep olmuştur.¹¹⁶⁹ *“Allah, inkâr edenlere, Nûh'un karısı ile Lût'un karısını örnek gösterdi. Bu ikisi, kullarımızdan iki salih kişinin nikâhları altında bulunuyorlardı. Derken onlara hainlik ettiler de kocaları, Allah'ın azabından hiçbir şeyi onlardan savamadı. Onlara, “Haydi, ateşe girenlerle beraber siz de girin!” denildi.”*¹¹⁷⁰

Kur'an-ı Kerim Yahudilerden bahsederek onların verdikleri sözlerini bozmalarından ve hainlik yapmalarından ötürü lanetlendiklerini belirterek onların cezalandırıldıklarını belirtmektedir. İhanet etmenin Yahudilerin azı hariç çoğunluklarının genel bir davranışları olduğu vurgulanmış ve Hz. Peygamber Yahudilere karşı uyarılmıştır. *İşte, verdikleri sözlerini bozmaları sebebiyledir ki onları lânetledik, kalplerini de kaskatı kıldık. Kelimeleri yerlerinden kaydırarak (tahrif edip) değiştiriyorlar. Akıllarından çıkarmamaları istenen şeylerden önemli bir kısmını da unuttular. (Ey Muhammed!) İçlerinden pek azı hariç, onların daima bir hainliğini görüyorsun. Yine de sen onları affet ve aldırış etme. Çünkü Allah, iyilik yapanları sever.”*¹¹⁷¹

4.9. Şırmamak

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın rızasını kaybettiren davranışlardan biri de şımarıklıktır. Şımarıklık, kişinin elde ettiği nimetler dolayısıyla azgınlaşması ve gururlanma da haddini aşarak nimetleri kendisine veren Rabbini unutmaktır.

¹¹⁶⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 8: 185-186.

¹¹⁷⁰ Tahrîm, 66/ 10.

¹¹⁷¹ Maide, 5/ 13.

Şımarıklık, kibirlenmenin davranışlara yansıma halidir. Yüce Allah bu davranış sahiplerini sevmediğini belirtmiştir.¹¹⁷²

Kur'an-ı Kerim'de şımarıklık çeşitli kavramlarla ifade edilmiştir. Eşir/اش-ر, itraf/ا-ت-ر-ف, betar/ب-ط-ر ve ferih/ف-ر-ح kavramlarıyla ifade edilmiştir. Bu kavramların ortak anlamı şiddetli sevinç, duyarak azgınlaşmak ve şımarılmaktır. Sadece f-r-h/ح-ف-ر kavramının diğerlerinden farklı olarak olumlu sevinci anlatan bir yönü bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de eşir iki yerde,¹¹⁷³ betar iki yerde,¹¹⁷⁴ ferih yirmi iki¹¹⁷⁵ ve itraf ise sekiz yerde geçmektedir.¹¹⁷⁶

Şımarıklık davranışlara azgınlık ve kibirlenmek olarak yansımaktadır. Kur'an-ı Kerim önceki toplumlardan örnekler vererek şımarmanın vardığı yerleri de bizlere göstermektedir. Mali anlamda Allah'ın kendisine bolca ihsanda bulunduğu kimselerden biri de Karun'dur. Karun, Hz. Musa'nın akrabası olan bir Yahudi'dir.¹¹⁷⁷ Kendisi yaşadığı çağda öylesine zengin olmuştur ki, bu zenginlik onun başını döndürmüş ve Rabbini unutturmuştur. Karun sahip olduğu mal ve servetlerin gücüne aldanıp şımarmış ve bu zenginliğin kaynağı olarak kendisini görmeye başlamıştır. Kur'an-ı Kerim şımaranlar için bir örnek olması açısından Karun kıssasını şöyle anlatmaktadır; *“Şüphesiz Karun, Mûsâ'nın kavmindendi. Onlara karşı azgınlık etti. Biz ona, anahtarlarını (bile taşımak) güçlü bir topluluğa ağır gelecek hazineler verdik. Hani, kavmi kendisine şöyle demişti: “Şımarma! Çünkü Allah, böbürlenip şımaranları sevmez. Allah'ın sana verdiği şeylerde ahiret yurdunu ara. Dünyadan da nasibini unutma. Allah'ın sana iyilik yaptığı gibi sen de iyilik yap ve yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah, bozguncuları sevmez. Karun, “Bunlar bana bendeki bilgi ve beceriden dolayı verilmiştir” dedi. O, Allah'ın kendinden önceki nesillerden, ondan daha kuvvetli ve daha çok mal biriktirmiş kimseleri helâk etmiş olduğunu bilmiyor muydu? Suçlulukları kesinleşmiş olanlara günahları konusunda soru sorulmaz (Çünkü*

¹¹⁷² Hadid, 57/ 23.

¹¹⁷³ Abdalbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 34.

¹¹⁷⁴ Abdalbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 123.

¹¹⁷⁵ Abdalbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 514.

¹¹⁷⁶ Abdalbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 153.

¹¹⁷⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 6: 223.

Allah hepsini bilir).”¹¹⁷⁸ Ayetlerin devamında Karun’un bu şımarmasına karşılık sarayının ve saltanatının başına geçirildiği ve helak edildiği buyurulmaktadır.¹¹⁷⁹

Şımarıklık kendisini üstün görerek elde ettiği meziyet, bilgi ve gücün kendilerinin hakkı olduğunu zannettirerek insanları alaya aldırarak ortaya çıkmaktadır. Kur’an-ı Kerim önceki toplumların kendilerine gönderilen peygamberlerin ve mucizelerin apaçık ortaya çıkmasına rağmen insanların reddedip alaya aldıklarını ve şımarıklarını göstermektedir. *“Peygamberleri onlara apaçık deliller getirince, sahip oldukları bilgi ile şımardılar (ve onları alaya aldılar). Sonunda alaya almakta oldukları şey kendilerini sarıverdi.*¹¹⁸⁰

Şımarıklık, kişinin başına bir musibet geldiği zaman Allah’ın kendisini sıkıntıdan kurtarıp feraha erdirdiği bir ruh halidir.¹¹⁸¹ Kur’an-ı Kerim insanın nankör bir varlık olduğunu hatırlatarak onun bir sıkıntı içerisine girdiği zaman hemen Rabbine dönüp yalvardığını ancak kendisinden sıkıntısı giderilip ferahlığa kavuşturulduğu zaman ise tekrardan eski haline döndüğünü ve kibre kapılıp şımarıldığını zikretmektedir.¹¹⁸²

Şımarık toplumlar Allah’ın kendilerine gönderdiği peygamberleri ve uyarıları göz ardı ederek zevk ve sefahate dalarlar. Yaptıklarını kendi kazanımları olarak kabul ederler. Ta ki Şımarıklık zirve yapar ve isyan kendilerine meşru geldiği zaman azap onları yakalar.¹¹⁸³ *“Derken onlar kendilerine hatırlatılanı unuttuklarında, (önce) üzerlerine her şeyin kapılarını açtık. Sonra kendilerine verilenle sevinip şımarıldıkları sırada, onları ansızın yakaladık da bir anda tüm ümitlerini kaybedip yıkıldılar.*¹¹⁸⁴

Kur’an-ı Kerim yeryüzünde Allah’ı bırakıp kendilerine başka ilahlar edinerek haksız yere böbürlenilen ve şımaran toplumların cehenneme gönderileceğini, kendileri için elem dolu bir azabın olduğunu¹¹⁸⁵ buyurmaktadır. *“Bu, sizin yeryüzünde haksız yere şımarmanızdan ve böbürlenmenizden ötürüdür.”*¹¹⁸⁶

¹¹⁷⁸ Kasas, 28/ 76-78.

¹¹⁷⁹ Bkz. Kasas, 28/ 76-82.

¹¹⁸⁰ Mümin, 40/ 83.

¹¹⁸¹ Kara, *Kur’an’da İnsan Davranışları*, 177.

¹¹⁸² Hud, 11/ 10-11.

¹¹⁸³ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 3: 469.

¹¹⁸⁴ Enam, 6/ 44.

¹¹⁸⁵ Ali imran, 3/ 188.

¹¹⁸⁶ Mümin, 40/ 75.

4.10. Günahta Israr

Günah kavramı Farsçadan dilimize geçmiş olup sözlükte dini bakımdan suç sayılabilecek iş ve davranışları ifade eden bir sözcüktür.¹¹⁸⁷ Allah'ın rızasına muhalif yapılan her türlü davranış demektir. Günahkâr Allah'ın emirlerine uymayan kişi demektir. Kur'an-ı Kerim'de günah manasında ism, zenb, hatie, kebair, fücür, isyan, cürm, rics, fuşş kelimeleri kullanılmaktadır. Bu kavramların anlamları arasında bazı nüans farklılıkları olsa da genel olarak günah manasını taşımaktadırlar.

İsm/ا-ث-م sözlük de geri bırakma anlamında olup sevabı geri bırakan¹¹⁸⁸ davranış manasında Türkçe'deki günah anlamının karşılığı olarak Kur'an-ı Kerim'de kırk sekiz defa kullanılmıştır.¹¹⁸⁹ İsm, isim olarak kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de ism, yalan, küfür, azab manalarında kullanılmıştır.¹¹⁹⁰

Zenb/ذ-ن-ب otuz dokuz ayette geçmekte olup¹¹⁹¹ geride kalma ve rezillik anlamı olup sonu kötü görülen bütün davranışlar anlamında günahın diğer karşılığıdır.¹¹⁹² Çoğulu zunub gelmektedir.

Hatie/خ-ط-ا “kasten isteyerek ve bilerek yapılan günah” anlamında kullanılmaktadır.¹¹⁹³ Hata ise yanlışlıkla istemeden sehven yapılan davranış demektir.

Kebair/ك-ب-ا-ئ-ر bütün büyük günahları tarif için kullanılan bir kavramdır.¹¹⁹⁴ Şirk, zina, adam öldürmek gibi büyük günahlar için kullanılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de üç ayette geçmektedir.¹¹⁹⁵

Fücür/ف-ج-ر günaha dalmak, azgınlaşmak, anlamındadır. İsyan isyan etmek, masiyet işlemek anlamında günah davranıştır. Rics sözlükte çirkin, kir, pislik, anlamlarına gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de on ayette geçmektedir.¹¹⁹⁶ Maide

¹¹⁸⁷ Abdullah Ünal, “Günahın Sosyo-Ekonomik Yapıya Etkisi”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I, sayı II: 80.

¹¹⁸⁸ İsfehani, *Müfredat Elfazil 'Kur'ân*, 63.

¹¹⁸⁹ Abdalbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 12.

¹¹⁹⁰ İsfehani, *Müfredat Elfazil 'Kur'ân*, 64.

¹¹⁹¹ Abdalbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 276.

¹¹⁹² İsfehani, *Müfredat Elfazil 'Kur'ân*, 331.

¹¹⁹³ Muhammet Yılmaz, “Kur'an'da Büyük Günah Kavramı”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, Cilt: 15: Sayı: 2: 265.

¹¹⁹⁴ İsfehani, *Müfredat Elfazil 'Kur'ân*, 696.

¹¹⁹⁵ Abdalbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 590.

¹¹⁹⁶ Abdalbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 301.

suresinde içki, kumar, fal okları,¹¹⁹⁷ Enam suresinde leş, kan, domuz eti,¹¹⁹⁸ Tevbe suresinde putlar için rics/pislik kavramı kullanılmıştır.¹¹⁹⁹

Fahşa/ف-ح-ش itidal sınırlarını aşan şey, davranış demektir. Bir şeyin aşırı olması demektir.¹²⁰⁰Çirkin, müstehcen söz ve davranışlar için kullanılmaktadır.¹²⁰¹

İnsan beşer olması hasebiyle irade ve istek sahibidir. Onun arzu ettiği her istek ve irade, her zaman iyiye, doğruya yönelik olmayabilir. Yaratılışı itibariyle zaafı bulunan insan hata yapabilir ve günah işleyebilir. İslam inancı insanın doğuştan masum olduğuna sonradan günah işlediğine itibar eder. Ancak insanın günah işlemesi onun doğuştan getirdiği fitrat ve acizliğindedir. Hatadan beri olmak sadece Allah'a mahsustur.

Kur'an-ı Kerim'de günah sayılan fiil ve davranışlar incelendiği zaman bunların Allah'a karşı işlenen günahlar, bireylere ve topluma karşı işlenen günahlar ile kişinin kendisine karşı işlediği günahlar olduğu görülmektedir. Esasen işlenen bütün günahlar Allah'a karşı işlenmektedir. Kural koyan, yasaklayan ve cezalandıran o olduğundan bütün günahlar o'na karşı işlenmekte ve onun emir ve yasakları terkedilmektedir. Allah'ın razı olmadığı ve hoşnutluğunu kaybettiren her davranış ona karşı bir isyan niteliğindedir. Bununla birlikte Kur'an-ı Kerim muhatap olma açısından davranışları çeşitlemektedir. Allah'a karşı işlenen en büyük günah küfürdür. Kur'an-ı Kerim şöyle buyurmaktadır; *“Ona “Allah'tan kork” denildiği zaman, gururu onu daha da günaha sürükler. Artık böylesinin hakkından cehennem gelir. O ne kötü yataktır!”*¹²⁰² Allah'a karşı işlenen diğer günah nifak ve şirktir. Zira Allah'a karşı ortak ilahlar edinmek en büyük günahlardandır. *“Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar. Allah'a şirk koşan kimse, şüphesiz büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur.”*¹²⁰³

Kur'an-ı Kerim haksız yere adam öldürme, kan dökme ve çocukların diri diri toprağa gömülmesini yasaklarken rızık korkusuyla çocuk öldürmeyi de büyük günah

¹¹⁹⁷ Maide, 5/ 90.

¹¹⁹⁸ Enam, 6/ 145.

¹¹⁹⁹ Tevbe, 9/ 95.

¹²⁰⁰ İsfehani, *Müfredat Elfazil'Kur'ân*, 626.

¹²⁰¹ Yılmaz, “Kur'an'da Büyük Günah Kavramı”, 266.

¹²⁰² Bakara, 2/ 206.

¹²⁰³ Nisa, 4/ 48.

olarak zikretmektedir. *“Yoksulluk korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin. Onları da, sizi de biz rızıklandırırız. Onları öldürmek gerçekten büyük bir günahdır.”*¹²⁰⁴ Bununla birlikte hırsızlık, bozgunculuk, ana-babaya itaatsizlik, akrabalık bağlarını kesmek, faiz, ölçüde ve tartıda hile yapmak, kumar oynamak, içki içmek, şans oyunları oynamak, emanete ihanet etmek ve yetim malı yemek büyük günahlardandır. *“Yetimlere mallarını verin. Temizi pis olanla (helâli haramla) değiştirmeyin. Onların mallarını kendi mallarınıza katıp yemeyin. Çünkü bu, büyük bir günahdır.”*¹²⁰⁵

Zina etmek, evlenilmesi yasak olanlarla evlenmek, fuhuş, eşcinsellik Allah'ın yasakladığı günah fiilleridir. *“Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, son derece çirkin bir iştir ve çok kötü bir yoldur.”*¹²⁰⁶

Günah işlemenin bireye ve topluma verdiği psikolojik, sosyolojik, ekonomik birçok zararları olmaktadır. Günah tehlikeli bir virüs gibi yayıldığı bünyeyi ve çevreyi zehirlenmektedir. Günahlar ilahi yardımları ve bereketi azaltmakta ve telafisi mümkün olmayan birçok felakete yol açmaktadır.¹²⁰⁷

Günah işlemekte önemli olan bir daha tekrarlamamaktır. Çünkü günahta ısrar kişi de birçok olumsuzlukları beraberinde getirmektedir. Günahında ısrarcı olan kimse zamanla yaptığı hataları normal görmeye ve değersizleştirmeye başlamaktadır. Bu da onun inanç ilkelerini hafife almasına ve inancından uzaklaşmaya itmektedir. Bu duygular zamanla vicdansız bir bireyin ortaya çıkmasına ve daha büyük sorunların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Zira Hz. Peygamber yapılan hataların tekrar edilmesiyle birlikte kişinin kalbinin kararmasına yol açtığını ve zamanla bütün kalbin karardığına işaret etmektedir.¹²⁰⁸ İslam âlimleri bu noktadan hareketle günahları büyük ve küçük diye ikiye ayırmakta ve büyük günah işleyenlerin durumlarını ayrıca incelemektedirler.¹²⁰⁹

Günah işlemekte ısrar edenler de zamanla birçok psikolojik hastalıklar da başlamaktadır. Kişi suçluluk duygusuyla kendine güven duygusunu kaybetmeye başlamakta, hayatını tedirgin, endişeli, korkulu, dengesiz ve doyumsuz bir

¹²⁰⁴ İsra, 17/ 31.

¹²⁰⁵ Nisa, 4/ 2.

¹²⁰⁶ İsra, 4/ 32.

¹²⁰⁷ Yılmaz, “Kur'an'da Büyük Günah Kavramı”, 275.

¹²⁰⁸ İbn Mace, Zühd, 29.

¹²⁰⁹ Yılmaz, “Kur'an'da Büyük Günah Kavramı”, 275.

utanmazlığa sürüklemektedir. Oysaki islam dininin hedeflediği insan ve davranış şekli bunun aksine kendine güvenen, endişesiz ve sağlıklı bir birey ve toplum yaratmaktır.¹²¹⁰

İslam dinine göre önemli olan insanın günah işlemesi değil işlediği günahın sonra tevbe etmesidir. Bir hadisi şerif günahın sonra ki tevbenin önemini şöyle açıklamaktadır; Eğer siz günah işlemeyen bir topluluk olsaydınız Allah sizi helak eder ve yerinize günah işleyen fakat tevbe eden bir topluluk yaratır ve onların tövbelerini kabul ederdi.¹²¹¹ Dinimiz tevbe kapısının açık olduğunu belirterek işlenen günahların alenileşmemesini ve günah işleyene tevbe etme imkânı tanınmasını emretmektedir. İşlenen günahların açığa çıkarılmasını kınamaktadır. Zira samimiyetle yapılan her tevbe Allah katında muteberdir ve makbuldür. Bununla birlikte Allah'ın yapılan her davranışı gördüğünü ve bildiğini, olumlu-olumsuz her davranışın karşılıksız kalmayacağını ve er ya da geç hesaba çekileceğini de bilmek gerekmektedir. Kur'an-ı Kerim iyilik yapanların kat be kat ödüllendirileceğini ancak günah işleyenlerin misliyle cezalandırılacağını ve kendilerine zulm edilmeyeceğini haber vermektedir.¹²¹² *“Yine onlar, çirkin bir iş yaptıkları yahut nefislerine zulmettikleri zaman Allah'ı hatırlayıp hemen günahlarının bağışlanmasını isteyenler -ki Allah'tan başka günahları kim bağışlar- ve bile bile işledikleri (günah) üzerinde ısrar etmeyenlerdir.”*¹²¹³

Kur'an-ı Kerim Allah'ı inkâr eden ve ahiret gününü yalanlayan ve bunda ısrarcı olan kimselerin amel defterlerinin sol taraftan verileceğini ve azaba uğrayacaklarını haber vermektedir.” *Amel defteri solundan verilenler; ne bedbaht o solundan verilenler! İçlerine işleyen bir ateş ve kaynar su içindedirler. Serin ve rahatlatıcı olmayan, kapkara bir duman gölgesindedirler. Çünkü daha önce onlar hazlarına tutsak olmuşlardı. O büyük günah üzerinde ısrar ediyorlardı.*”¹²¹⁴

Din, hataen ve sehven yapılan günahlardan ötürü kişinin yaptığı tevbenin kabulüne işaret etmektedir. “Günahından tevbe eden günah işlememiş gibidir.”

¹²¹⁰ Yılmaz, “Kur'an'da Büyük Günah Kavramı”, 275.

¹²¹¹ Müslim, Tevbe, 2.

¹²¹² Enam, 6/ 160.

¹²¹³ Ali imran, 3/ 135.

¹²¹⁴ Vakıa, 56/ 41-46.

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim'in muhatabı insan ve insan davranışlarıdır. O, insanların ortaya koydukları yanlış davranışları düzeltmek ve onları hak yola yönlendirmek üzere nazil olmuştur. İndiği dönemde insanları inanç ve davranışlarına göre sınıflandırmış, onların tutum ve davranışlarından bahsetmiştir. Kur'an-ı Kerim'de vahiy öncesi dönem, cahiliye dönemi olarak isimlendirilmiş, o dönem ahlak anlayışının iyi yönleri tashih edilerek devamı sağlanmış, kötü yönleri ise eleştirilerek reddedilmiştir. Gurur, kibir ve övünme üzerine bina edilen mürüvvet anlayışı yerine tevazu ve rabbine yakışır bir kulluk göstergesi içinde olan insanî ahlak anlayışı inşa edilmiştir. Cahiliye dönemi hâkim duygularından asabiyet, cimrilik, bencillik, zevk ve sefahate dayalı anlayış kınanmıştır.

Kur'an-ı Kerim insanın topraktan yaratıldığını, kendisine ruh üflendiğini ve bir takım özelliklerle donatıldığını anlatmaktadır. Onun bu özelliklerinin başında akıl ve

irade sahibi olması gelmektedir. Onun akletme, düşünme, isteme, yapabilme gibi özellikleri ve âlemdaki varlıklara üstün kılınması ona bir takım sorumluluklar yüklemiştir. Rabbini tanınması ve ona kulluk ederek onu hoşnut etmesi ile yeryüzünü imar etmesi onun sorumluluklarındandır.

Bütün bunlarla birlikte insanın doğuştan bir takım zaafaları da bulunmaktadır. İnsanın aceleci olması, her şeye sahip olmaya çalışarak hırslı olması, bilmediği şeylere karşı karar vererek cahil olması ile kendisine veya çevresine haksız bir şekilde zulm ederek zalim olması ile aynı zamanda nefis taşımasından süfli şeylere karşı meyilli olduğunu belirtmektedir. İnsana Allah'ın ruhundan üflemesi onu mükerrem varlık kılmıştır. Kur'an-ı Kerim insanı maddi ve manevi bütünselliğiyle muhatap kabul etmektedir. Dolayısıyla ona vaaz ettiği davranışların her iki cihette de yansımaları bulunacaktır.

İnsan bu yapısal özellikleri ve içinde yaşadığı toplumsal yapıdan etkilenecek kimlik ve kişiliğini oluşturmakta, hayatına yön vermektedir. Her ne kadar sahip olduğu fitrat İslam'a yönelmeye meylettirse bile üyesi olduğu aile ve toplum, aldığı eğitim, çevre ve diğer dış etkenler onun üzerinde tesir sahibidirler. İnsanın davranışları da bu etkenlerden etkilenecek ortaya çıkmaktadır.

Bütün İlahi kitaplar Allah'ın insanlara gönderdiği ve insanlardan beklenen davranışların ve uyulması gereken ilahi kuralların bulunduğu kitaplardır. Kutsal kitapların gönderiliş amaçlarından biri ve en öncelikli olanı budur. Kur'an-ı Kerim de insanı bütün yönleriyle ele alarak onun asıl gayesinin Rabbini tanınması ve onu hoşnut etmesi gereğini vurgulamaktadır. Kur'an-ı Kerim'e göre bir kul Allah'ın rızasını amaçlamalıdır. Allah'ın razı olduğu davranışlar insanı yücelten, onun erdemli bir birey olarak toplumda var olmasını sağlayan davranışlardır. Allah'ın razı olmadığı ve onun hoşnutluğunu kaybettiren davranışlar ise bireyi kişiliksizleştirerek onun bireysel iç huzurunu etkileyecek ve toplumdan dışlanmasına sebep olacak davranışlardır. Davranışların hem bireysel hem de toplumsal etkileri bulunmaktadır. İyi davranışların çoğalması bireyi mutlu edecek ve toplumun huzurunu sağlayacak ve kişinin içinde yaşadığı topluma güvenmesini sağlayacaktır. Doğal olarak bu durum erdemli bir toplumun ortaya çıkmasına sebep olacaktır. İnsan inandığı bilgilerini davranışlarıyla da ortaya koyarsa bu pekiştireç görevi görecektir. Salih amelle imanın birlikte

zikredilmesinin hikmetlerinden biride bu olsa gerektir. İnsanların ortaya koyduğu ve kendisinde devamlı olduğu davranışlar onun bir kimlik kazanmasında da önemli bir rol oynayacaktır. İnsan bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Davranışları insanın kendisini bir ifade şeklidir.

Kur'an-ı Kerim, Allah'ın, kullarının sahip olduğu takva gereği kendisinden layıkıyla korkmasından, kendisine nimet verdiği kullarının ihsan etmesinden, nimet bahşedilen kimselerin şükretmesinden, her halukarda kendisine tevekkül edilmesinden, maddi ve manevi kirlerden arınılmasından, adaletli olunmasından, iyilik yapılmasından, yapılan hatalardan pişmanlık duyularak tevbe edilmesinden, zor zamanlarda sabredilmesinden, katından göndermiş olduğu peygamberine tabii olunmasından ve kendi rızası ve yolunda cihad edilmesinden razı olduğunu ve hoşnut kaldığını açıklamaktadır.

Aynı şekilde Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın, zulmü, bozgunculuk yapmayı, küfrü, haddi aşmayı, Allah'tan başka varlıklara tapılmasını, nifak ve fiske gibi davranışların ortaya konulmasını, riba'yı, gınahta ısrar etmeyi şımarıklık yapmayı ve kibirlenmeyi sevmediği ve bu davranışlardan razı olmadığı bildirilmiştir.

Yüce Allah kendisinin razı olduğu davranışları yerine getirenlerden razı olmuştur. Onları bunun karşılığında en başta kendi rızası olmak üzere, cennet ve nimetleriyle mükâfatlandıracaktır.

Kur'an-ı Kerim her iki davranış modellerini de örneklerle açıklamaktadır. Allah'ın razı olduğu davranışları ortaya koyan insan modeli peygamberler olduğu gibi onun razı olmadığı davranış modelleri de Firavun, Nemrut, Karun ve Belam gibi kimselerdir.

KAYNAKÇA

Abdulgaki, Muhammed Fuat, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire, Dârü'l-Hadis, 1422/2001.

Alan, Hüseyin, *Siyerin Gölgesinde Hz. Peygamber Öncesi Mekke ve Arabistan*, İstanbul, beyan yayınevi,2014.

Ali, Cevat, *El'Mufasssal Fi Tarihu'l- Arabi Kable'l-İslam*, Bağdat, Şerîat Matbaası, h. 1380.

Ali, Mahmut, Ahmet Mahmut, *El'Beyatü fil İslâm*, Bahreyn, Dar'ur Razi, tHz.

Altuntaş, Abdurrahman, *Kur'an'da Temel Siyasi Kavramlar*, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2009.

Apak, Adem, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Arap Toplumu*, İstanbul, Kuramer, 2017.

Apaydın, Halil, "Aile İçi İletişimin Çocuğun Dinsel Gelişimine Etkisi," *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12, (Samsun, 2001): 319-337.

Arı, Abdüsselam, “Yetim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul TDV Yayınları, İstanbul, 2013.

Atiyye, Mervan, *Al'Maani Al-Cami'*, Kahire, 2012.

Balcı, İsrafil, Zû Kar Savaşı ve Arap-Sasani ilişkilerindeki önemi, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008.

Begavî, Ebi'l-Muhammed Hüseyin ibn Mesûd, *Tefsirul Begavî/Mealim'ut-tenzil*, Riyad, Dar'ut- Tayyibe, h. 1409.

Bozkurt, Nebi, “İçki”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 2000.

Bulut, Halil İbrahim, “Rıza”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 2008.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil el-Cu'fî, *Sahih el-Buhârî/el-Cami'ül-Müsnedis-Sahihî'l-Muhtasari Min Umuri Resûlüllahi SallAllahu Aleyhi Ve Sellem Ve Sünenihi Ve Eyyamihi*, thk. Muhammed Zuheyr b. Nasir en-Nasir, et-Tab'atü'l-Ula, Daru Tevk'in-Necat, thsz.

Cahiz, Ebu Osman Amr b. Bahr b. Mahbub, *El-Buhala*, Kahire, Daru'l-Mearif, ths.

Cemaatun min el ulama, *El'Misbah'ul-Münir fi tezhibi tefsiri ibn kesir*, Riyad, Dar'ul Selam, İkinci baskı, 1421 h.

Cengiz, Nurettin, “Cahiliye şiirlerinde Süvari Şairler”, *Ekev Akademi Dergisi*, 2002.

Cüceloğlu, Doğan, *İnsan ve Davranışı*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2016.

Cürcani, Ali b. Muhammed eş-Şerif, *Kitabü't-Ta'rifat*, Beyrut, Daru'n-Nüfais, 1428/2007.

Çağrıçı, Mustafa, *Kur'an'ın Geliş Ortamında Ahlak ve İnsan İlişkileri*, İstanbul, Kuramer, 2017.

Çağrıçı, Mustafa, “İhsan” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 2000.

Çağrıçı, Mustafa, 'İstihza' *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 2001.

- Çağrııcı, Mustafa, “Adalet” *Türkiye Diyanet İslâm ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 1988
- Çağrııcı, Mustafa, “Sabır” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 2008.
- Çağrııcı, Mustafa, “Sabır” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 2012
- Çağrııcı, Mustafa, “Şükür” *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları 2010.
- Çağrııcı, Mustafa, “Kibir” *Türkiye Diyanet İslam ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 2002.
- Çağrııcı, Mustafa, “Zulüm” *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 2013.
- Mustafa Çağrııcı, “Hilim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 1998.
- Mustafa Çağrııcı, “Övünme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 2007.
- Çağatay, Neşet, *İslam'dan Önce Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1957.
- Çelebi, İlyas, “Şeytan” *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 2010.
- Çelik, Hüseyin, *Kur'an'da Savaşla İlgili Getirilen Düzenlemeler*, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2017.
- Dayf, Şevki, *El'Asru'l-Cahili*, Daru'l-Mearif, kahire,1960.
- Demir, Ömer, *Dini Kavramlar ve Öğrenme Ortamları*, Doktora tezi, Ankara Üniversitesi, 2013.
- Demircan, Adnan, *Cahiliye Arapları*, İstanbul, Beyan Yayınları, 2015.
- Demircan, Adnan “Cahiliye Araplarında Kız Çocuklarını Gömerek Öldürme Âdeti,” *Necmetin Erbakan Üniversitesi İstem Dergisi*,2004, sayı 3.

Dindi, Emrah, *Kur'an'da İslam Öncesi Kültürün İzleri (Muamelat Örneği)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.

Ebu Davud, Süleyman b.el Eş'as es-Sicistanî, *Sünen-ü Ebi Davud (I-IV)*, Riyad, Darul Efkarul Duveliyye, ths.

Ece, Hüseyin K, *İslam'ın Temel Kavramları*, İstanbul, Beyan Yayınları, 2006.

Fayda, Mustafa, "Cahiliye" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları İstanbul, 1993.

Fehd, Tefvik, "Meysir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 2004.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, *el-Kâmûsü'l-muĥit*, Mısır,1978.

Gazzali, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *İhyau Ulumud'din*, Çev. Ahmet Serdaroğlu, İstanbul, Bedir Yayınevi, 2002.

İsfahani, Ragıp, *Müfredat Elfazil'Kur'an*, Dımeşk, Dar'ul-Kalem, 1430/2009.

İzutsu, Toshihiko, *Kur'ânda Allah ve İnsan*, Çev. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975.

İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, Çev. Selahattin AYZ, İstanbul, Pınar Yayınları, 2011.

İbn Cüzey, Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ahmed İbn Cüzey el-kebi, *Et-Teshil li Ulum'it-Tenzil*, Beyrut, Dar'ul kutubu'l İlmîyye, 1995.

İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, *Mukaddime*, Çev. Halil Kendir, Ankara, Yeni Şafak Abone Dağıtım Yayınları, 2004.

İbn Hişam, Ebu Muhammed b. Abdulmelik b. Hişam, *Es-Sîretü'n-Nebeviyye (I-II)*, thk. Mustafa es-Sekâ, Mısır, tHz.

İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Kesîr ed-Dımaşkî, *Tefsirü'l-Kur'an el-Âzim*, thk. Sami b. Muhammed, h.774.

- İbn Kesir, *El-Bidaye ve'n-Nihaye*, Mısır, Darul Hicr, 1997.
- İbn Mace, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid el Kazvinî, *Sünen-ü İbni Mace (I-XI)*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâki, Beyrut, Daru İhyai'l- Kutüb'ilArabiyye, ths.
- İbn Manzur, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, Daru's-Sadr,1994.
- İbrahim Mustafa, Ahmet Hasan ez-Zeyyat, Hamit Abd'ul-kadir, Muhammed Ali en-Neccar, *Mu'cem'ul Vasiit*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1990.
- Kallek, Cengiz, "Biat" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 1992.
- Kapar, Mehmet ali, *Hz. Peygamber Döneminde Bey'at*, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi.5. sayı, Konya,1994.
- Kara, Osman, *Kur'an'da İnsan Davranışları*, İstanbul, Ark Kitapları, 2017.
- Karagöz, İsmail, *Kur'an'da Zulüm Kavramı*, Ankara, Kar yayınları, 2015.
- Karagöz, İsmail, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Baskı, 2010.
- Karaman, Hayrettin, "Adalet", *Türkiye Diyanet İslâm ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 1988.
- Karaman, Hayrettin, İbrahim Kafi Dönmez, Mustafa çağrıcı, Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Meali*, Ankara, TDV Yayınları, 2014.
- Kardavi, Yusuf, *Tevekkül*, Umman- Ürdün, Dar'ul Furkan, 1996.
- Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur'an'da Kişilik Özellikleri*, Ankara, Gece Kitaplığı, 2017.
- Kaya, Osman, *Kur'an'a Göre Dinlerarası Diyalog*, Ankara, İlahiyat yayınları, 2005.
- Kayadibi, Fahri, "İslam Dini'nin Eğitim ve Öğretime Verdiği Önem," İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 0 / 4,(Nisan, 2012): 34-44.
- Kerimoğlu, Yusuf, *Kelimeler ve Kavramlar*, İstanbul, İnkılap Yayınevi, 2011.
- Konevi, İsmail b. Muhammed b.Muhammed, *Haşiyetül Konevi Ala Tefsiril Beydavi*, Beyrut, Darul Kutubul İlmîyye,2001.

Kurtubi, Ebi Abdillan Muhammed bin Ahmed bin Ebi Bekir, *El Cami' li Ahkami'l-Kur'an*, thk. Abdullah bin Abdil Hasan et Türki, Beyrut, Müessesetül Risaleh, 2006.

Kutluer, İlhan, '*Fesad*' mad. *Türkiye Diyanet Yayınları İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları 1995.

Kutub, Seyyid, *Fizilal'il- Kur'an*, Çev. M.Emin Saraç, İ.Hakkı Şengüler, Bekir Karlıga, İstanbul, Hikmet Yayınları, 1980.

Mevdudi, Ebu'l-Â'la, *Tefhim 'ul-Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayani, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, İstanbul, İnsan Yayınları, tHz.

Mevdudi, Ebu'l-Âla, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber'in Hayatı*, İstanbul, Pınar Yayınları, 2014.

Müslim, b. Haccâc, Ebû'l-Hasan el-Kuşeyrî, *el-Cami'u's-Sahih*. Riyad, Beytu'l-Efkaru'd-Duveliyye, 1419/ /1998.

Namlı, Abdullah, "*Kur'an'a Göre Peygamberleri İnkâr Sebepleri*," İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5/1, (İstanbul, 2017): 169-197.

Öğmüş, Harun, *Cahiliye Şiirine Göre Arap Yaşantısı ve Kur'an'ın Getirdiği Değişim*, Aybil Yayınları, Konya, 2012.

Özmen, Feriha, "Dönemin Şiirlerinden Örneklerle Cahiliye Araplarında Ahlak", *İnsan ve Toplum bilimleri Araştırma Dergisi*, 3/ 1,(2012): 300-328.

Abdulkerim Özeydın, "Arap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 1991.

Özarlan, Selim, "Kur'an'da Tevbe Kavramına Kelam Açısından Bir Yaklaşım", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12/1, (Elazığ, 2002): 353-382.

Özsoy, İsmail, "Faiz" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 1995.

Razî, Muhammed Fahrüddîn b. El-Allame Diyaüddin Ömer, *Tefsirü'l-Fahrir-Razi/Mefâtihu'l-gayb/et-Tefsîrû'l-kebîr*, et-Tab'atü'l-Ula, XXXII, Lübnan/Beyrut, Darül fikir, 1401-1981.

Sabuni, Muhammed Ali, *Muhtasar İbn Kesir Tefsiri*, Lübnan/Beyrut, Dar'ul Fikr, trhsz.

- Sarıçam, İbrahim, *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, (İstanbul, DİB yayınları, 2002.
- Sert, H. Emin, *Kur'an-ı Kerim Işığında İnsan Tipleri ve Davranışları*, Doktora tezi, Samsun On Dokuz Mayıs Üniversitesi, 2002.
- Sinanoğlu, Mustafa, “Şirk”, *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 2010.
- Sinanoğlu, Mustafa, “Küfür”, *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 2002.
- Şahinalp, Mehmet Vehbi, *Kur'an'ın Hedeflediği Sosyal Barış*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.
- Taberi, Ebi Cafer Muhammed Bin Cerir, *Tefsiru't-Taberi/ Camiu'l Beyan an Te'vilul'Kur'an*, Kahire, Mektebetü'l-İbn Teymiyye, tHz.
- Takuş, Muhammed Süheyl, *Tarihu'l-Arab Kable'l-İslam*, Daru'n-Nufais, 2009, Beyrut.
- Tirmizi, Ebi İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *Camius Sahih*, Thk. Ahmet Muhammed şakir, 1978.
- Toksarı, Ali, “Birr” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 1992.
- Topaloğlu, Bekir, “Tövbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 2012.
- Mustafa Türkgülü, “İslam Ahlakı ve Kur'an Ahlak Öğretisi Üzerine Bir İnceleme”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19/2, (Elazığ, 1996): 179-207.
- Uludağ, Süleyman, “Takvâ” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları 2010.
- Ulutaş, Yasin, *Erken Dönem Mucize Anlayışları*, Konya, Hüner Yayınevi, 2019.
- Usta, İbrahim, *İslam Öncesi Arap Mitolojisi*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Ünalın, Abdullah, *Günahın Sosyo-Ekonomik Yapıya Etkisi*, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1/ 2: 77-92.

Vakidi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer, *Kitabul Megazi*, Mısır,3. Baskı. Daru'l Kutub, 1984.

Yaman, Ahmet, “Savaş”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, TDV Yayınları, 2009.

Yargıcı, Atilla, *Kur'ân'da Dua*, Ankara, İltek Yayınları, 2017.

Yargıcı, Atilla, *Kur'ânca Yaşamak*, Ankara, İltek Yayınları, 2016.

Yargıcı, Atilla, *Kur'an'ın Önerdiği İdeal İnsan Modelinin Oluşmasında Sevginin Rolü*, Ankara, Fecr Yayınevi, 2017.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, İstanbul, Eyüp Sultan Yayınevi, 2014.

Yıldırım, Duran Ali, *Sosyal ve Doğal Denge Bağlamında Kur'an'da Fesad*, Doktora tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2014.

Yılmaz, Muhammet, *Kur'an'da Büyük Günah Kavramı*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011, Cilt: XV, Sayı: 2.

Zebidi, Muhammed Murtaza Hüseyini. *Tac'ul-Arus min Cevahiri'l-Kamus*, thk. Ali hilali, Et-tab'atus'sani, Kuveyt, 1407/1987.

Zemahşerî, Ebil Kasım Carullah Mahmut b. Ömer, *Tefsirul Keşşaf an Hakaiku'l- - Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vucuhi't-Te'vil*, Et tabatussalisse, Beyrut, Dar'ul'Ma'rife, 2009.

Zengin, Fethullah “Cahiliye Araplarında Bazı İyi Ahlâk Örnekleri ve Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme,” *İnönü Üniversitesi İlahiyat fakültesi Dergisi*, 7/2, (Güz 2016): 53-69.

Zevzeni, Ebi Abdillan el'Huseyn b. Ahmed, *Şerhu'l-Muallakati's-Seb'a*, Beyrut, ths, Darul Alemiyye.

Watt, W. Montgomery, *Hız. Muhammed Mekke'de*, Çev. Rami Ayas, Azmi Yüksel, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5b0f89524cd507.43668945

